

MAGISTERUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP
VID BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP/BIBLIOTEKSHÖGSKOLAN
2004:22

Folkbiblioteken och informationsuppgiften
Fyra biblioteksorganisationers syn på folkbibliotek, folkbibliotekens bestånd
samt deras roll i samhället.

ELLINORE BOMAN
PETRA JOSEFSSON

© **Författaren/Författarna**

Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats
– helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande av författaren/författarna.

Svensk titel: Folkbiblioteken och informationsuppgiften: Fyra biblioteksorganisationers syn på folkbibliotek, folkbibliotekens bestånd samt deras roll i samhället.

Engelsk titel: The public library and the information task: Four library organisations view of the public library.

Författare: Ellinore Boman och Petra Josefsson

Kollegium: 1

Färdigställt: 2004

Handledare: Åsa Söderlind / Torgil Persson

Abstract:

The purpose of this paper is to examine different attitudes regarding freedom of information and how libraries should fulfil their information-task represented by four organisations. The organisations are important in shaping the Swedish public libraries in different ways. The purpose is to examine in what ways their definition of information freedom may differ from one another and what that means in defining the public library.

For the survey the qualitative textual analysis has been used for examining the documents and websites that are part of the debate about the public library and information freedom. We chose to interview representatives of four organisations that in different ways influence the shaping of the public library. The four libraryorganisations are Bibliotek i Samhälle (BiS), IFLA/FAIFE , Svensk Biblioteksörening and Bibliotekarietförbundet (BF).

The thesis shows that the attitudes regarding information freedom relates to the attitudes towards what role the public library should play in the Swedish society. Several different elements effect the different organisations definition of freedom of information. Elements such as tradition, professionalism, legitimacy and its context.

Nyckelord: Informationsfrihet, yttrandefrihet, folkbibliotek, demokrati, urval, bestånd, biblioteksorganisationer

Innehållsförteckning

1. INLEDNING.....	1
1.1 VÄGEN TILL DENNA UPPSATS - PROBLEMOMRÅDE.....	2
1.2 DISPOSITION	4
2. FOLKBIBLIOTEKETS INFORMATIONSUPPGIFT.....	5
2.1 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	6
3. MATERIAL OCH METOD	7
3.1 MATERIAL TILL DEN TEORETISKA BAKGRUNDEN - TIDIGARE FORSKNING.....	7
3.1.1 Sökprocessen	7
3.1.2 Materialurval.....	8
3.2 METOD	10
3.2.1 Intervjuerna.....	11
3.2.2 Val av organisationer.....	11
3.2.3 Analysarbetet.....	12
4. INFORMATIONSFRIHET	14
4.1 VAD ÄR INFORMATION?.....	14
4.2 INFORMATION- OCH YTTRANDEFRIHET	14
4.3 INFORMATIONSFRIHETENS URSPRUNG	16
4.4 VARFÖR INFORMATIONSFRIHET?	17
4.5 BEGRÄNSNINGAR AV OCH INSKRÄNKNINGAR I INFORMATIONSFRIHETEN	18
4.5.1 Lagar som har betydelse för informationsfriheten.....	18
4.5.2 Begränsningar av informationsfriheten	19
4.5.2.1 Integritetsskydd	20
4.5.3 Inskränkningar i informationsfriheten	21
4.6 SAMMANFATTNING.....	21
5. FOLKBIBLIOTEKET	23
5.1 FOLKBIBLIOTEKENS FRAMVÄXT OCH IDÉERNA BAKOM BIBLIOTEKEN	23
5.2 FOLKBIBLIOTEKET UNDER 1900-TALET	24
5.3 FOLKBIBLIOTEKETS UPPGIFT OCH ROLL I SAMHÄLLET	25
5.3.1 Folkbibliotekens demokratiska funktion.....	29
5.4 FOLKBIBLIOTEKETS UTFORMNING - EN FRÅGA OM LEGITIMITET.....	30
5.5 FOLKBIBLIOTEKEN, INFORMATIONSFRIHETEN OCH INFORMATIONSUPPGIFTEN	30
5.6 SAMMANFATTNING.....	32
6. UNDERSÖKNINGEN	34
6.1 PRESENTATION AV ORGANISATIONERNA.....	34
6.1.1 Bibliotek i Samhälle, BiS	34
6.1.2 Bibliotekarieförbundet, BF	35
6.1.3 IFLA/FAIFE	36
6.1.4 Svensk Biblioteksförning.....	37
6.2 HUR BÖR INFORMATIONSFRIHETEN TILLÄMPAS PÅ SVENSKA FOLKBIBLIOTEK?	37
6.2.1 Bibliotek i Samhälle, BiS	37
6.2.2 Bibliotekarieförbundet, BF	39
6.2.3 IFLA/FAIFE	40
6.2.4 Svensk Biblioteksförning.....	40

6.3 VILKET MATERIAL SKA FOLKBIBLIOTEKEN GE TILLGÅNG TILL?.....	41
6.3.1 <i>Bibliotek i Samhälle, BiS</i>	41
6.3.2 <i>Bibliotekarieförbundet, BF</i>	42
6.3.3 <i>IFLA/FAIFE</i>	42
6.3.4 <i>Svensk Biblioteksförning</i>	42
6.4 VILKEN ROLL/FUNKTION BÖR FOLKBIBLIOTEKEN HA I DET SVENSKA SAMHÄLLET?.....	43
6.4.1 <i>Bibliotek i Samhälle, BiS</i>	43
6.4.2 <i>Bibliotekarieförbundet, BF</i>	44
6.4.3 <i>IFLA/FAIFE</i>	44
6.4.4 <i>Svensk Biblioteksförning</i>	45
6.5 PROBLEM BIBLIOTEK – INFORMATIONSFRIHET.....	46
6.6 KOMMENTARER TILL UNDERSÖKNINGEN.....	49
7. ANALYS OCH DISKUSSION.....	50
7.1 INFORMATIONSFRIHET OCH BESTÅND PÅ FOLKBIBLIOTEKEN.....	50
7.2 FOLKBIBLIOTEKENS FUNKTION/ROLL.....	52
7.3 INFORMATIONSUPPGIFTEN.....	55
7.4 SLUTDISKUSSION.....	56
7.5 IDÉER TILL FORTSATT FORSKNING.....	59
8. SAMMANFATTNING.....	60
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING.....	62
OTRYCKTA KÄLLOR:.....	62
WEBBPLATSER:.....	62
TRYCKTA KÄLLOR:.....	62

1. Inledning

Att ge tillgång till information är en av folkbibliotekens huvuduppgifter. På 1980-talet skrev folkbiblioteksutredningen att informationsuppgiften tillsammans med kulturuppgiften är folkbibliotekens huvudsakliga uppgifter. I informationsuppgiften ingår enligt utredningen att ge tillgång till information, att vara en länk mellan informationskälla och människa samt att stå i folkbildningens tjänst.¹ I 1990-tals utredningen *Kulturpolitikens inriktning* kan man läsa att folkbiblioteken bidrar till att ”garantera yttrandefrihet och yttrandemöjligheter, fri åsiktsbildning och kunskapsförmedling”.²

Vilken information folkbiblioteken ska ge tillgång till är däremot inte klart angivet. Biblioteken har aldrig gett tillgång till all information utan det har alltid gjorts ett urval, bland annat baserat på kvalitativa och ekonomiska aspekter. Idag har biblioteken fått större möjligheter att ge tillgång till all information. Med Internet, databaser och andra tekniska hjälpmedel kan större mängder information lagras på biblioteken. Materialet behöver inte ens köpas in utan kan ses på en dataskärm genom några enkla knapptryckningar. Men med denna möjlighet följer frågor och kanske problem. Det som tidigare ansågs vara ett urval ses nu av vissa som censur.

Hur folkbiblioteken ska förhålla sig till möjligheterna att ge tillgång till information är beroende av vad de beslutande anser att folkbiblioteket bör vara. Är det i första hand en informationscentral, en plats för avkoppling och nöje, en plats för bildning och utbildning, allt detta på en gång eller kanske någonting helt annat? Att folkbiblioteken har ett demokratiskt ansvar är en funktion som ofta betonas i olika sammanhang. Om biblioteken ska kunna upprätthålla denna funktion krävs en diskussion om vad denna uppgift innebär och hur den ska fullföljas.

Vi vill i denna uppsats undersöka och diskutera folkbibliotekens informationsuppgift. De möjligheter som finns här i Sverige till informationsfrihet, yttrandefrihet och fri åsiktsbildning ses ofta som självklara. Det tas också för givet att det finns ett stort urval av material på folkbiblioteken och att besökarna fritt ska kunna ta del av det materialet. Hur folkbiblioteken förhåller sig till urval, censur, filter och information från olika källor tycker vi därför är viktigt att fundera över.

Den internationella biblioteksorganisationen IFLA/FAIFE³ skrev för några år sedan rapporter om hur situationen är på biblioteken runt om i världen. Författaren av den svenska rapporten menar att folkbiblioteken har en given plats i det svenska demokratiska samhället men att bibliotekens funktion för demokratin inte diskuteras i någon större utsträckning. Författaren menar även att biblioteken överlag är fria från påtryckningar men att det ändå finns tecken på hot mot yttrandefriheten.⁴ Vilka hot organisationen ser mot yttrandefriheten framgår inte klart. Vi uppfattar dock texten som att några av hoten är frånvaron av diskussion om bibliotekens demokratiska funktion och att demokratin tas för given.

¹ Folkbiblioteksutredningen 1984. *Folkbibliotek i Sverige*, s. 13.

² Kulturutredningen 1995. *Kulturpolitikens inriktning*, s. 467.

³ I avsnittet Presentation av organisationerna i kapitel 3 finns mer information om organisationen. Se även organisationens webbplats <http://www.ifla.org/faife> Organisationen bevakar frågor angående intellektuell frihet och för IFLAs talan i dessa frågor.

⁴ IFLA/FAIFE 1999. *World Report: Libraries and Intellectual Freedom. Sweden*.

Vi har för att undersöka informationsuppgiften vänt oss till fyra biblioteksorganisationer för att höra deras åsikter om folkbibliotekens informationsförmedlande uppgift och deras roll/funktion. Det vi vill veta mer om är om organisationerna anser att folkbiblioteken ska följa den informationsfrihet som finns i samhället. Ska lagarna som finns i samhället också gälla för biblioteket eller ska det finnas urval och begränsningar i bibliotekens material. Hur skulle bibliotekens bestånd se ut om de olika organisationernas rekommendationer följs? Vi vill också veta vilken roll de anser att folkbiblioteken bör ha i dagens samhälle.

Vi vill med denna uppsats ge ett bidrag till diskussionen kring folkbibliotekens roll i samhället. Vi hoppas att vi ska ge er läsare tillfälle att fundera över folkbibliotekens informationsförmedlande uppgift, deras demokratiska funktion och över den roll bibliotek bör ha i det svenska samhället.

1.1 Vägen till denna uppsats - problemområde

Arbetet med denna uppsats har pågått under lång tid. De första stegen mot det som skulle bli denna uppsats togs redan under b-kursen i biblioteks- och informationsvetenskap som vi läste våren 2001. Vi fick då genom kurslitteraturen en text av Jan Ristarp som handlade om den internationella biblioteksorganisationen IFLA/FAIFE och dess arbete för informationsfrihet på folkbibliotek runt om i världen.⁵ Texten finns i boken *Mötesplats i tid och rum*⁶ och i den finns flera andra texter där skribenterna på olika sätt talar om folkbibliotekets roll och funktion i Sverige och hur viktigt folkbiblioteket är för demokratin. Vi läste om amerikanska intressegrupper, t ex Focus on the Family, som försöker påverka biblioteken att inte ge tillgång till material som de anser är skadligt för olika grupper i samhället.⁷ Vi läste också artiklar om de franska bibliotek och bibliotekarier som utsatts för påtryckningar av högerextremistiska politiker och förbjudits ge tillgång till material som politikerna ansåg att biblioteken inte skulle ha.⁸ Dessa texter väckte vårt intresse för folkbibliotekens demokratiska funktion och hur biblioteken kan utnyttjas för olika syften, att främja informations- och yttrandefrihet men också fungera likriktande och ge uttryck bara för en tillåten åsiktsinriktning.

När vi skulle skriva b-uppsats tog vi därför chansen att närmare studera FAIFE och deras arbete för informationsfrihet på bibliotek. Under tiden vi samlade material till uppsatsen upptäckte vi att det fanns delade meningar om hur folkbiblioteken ska förhålla sig till yttrande- och informationsfriheten. I samhället finns lagar, regler, seder och bruk som talar om hur dessa friheter får användas. Om samma regler ska gälla på folkbiblioteket som i samhället eller om ytterligare urval och begränsningar ska ske kan diskuteras.

I en artikel av Jan Ristarp fann vi följande ord: ”Även de obehagliga, aparta, omoraliska och rent av odemokratiska åsikterna måste få lov att rymmas på bibliotekens hyllor.” Han menar att om biblioteken verkligen ska kunna säga att de tillåter fri tillgång till information så måste de även ge tillgång till nazistiska tidskrifter och annat material som inte finns på bibliotekens hyllor idag.⁹ Orden fick oss att börja fundera: Ska verkligen folkbiblioteken ge tillgång till all information? Är det möjligt? Hur kan man motivera att skattemedel används för att köpa in

⁵ Ristarp, Jan 2000. Fria ord, råd och länkar.

⁶ Boken är utgiven av BTJ i samarbete med SABs demokratigrupp år 2000.

⁷ Information om dessa grupper finns på flera håll, t ex ALAs webbplats och i Rubin, Richard E., 1998. *Foundation of Library and Information Science*, s. 146.

⁸ Ett flertal artiklar har skrivits bl a i *DIK-forum* och i *BBL/Biblioteksbladet* se t ex Andersson, Stefan, 1998. Högerextremister angriper barnlitteraturen i Frankrike.

⁹ Ristarp, Jan 1999. Intellectuell frihet grundläggande för biblioteken.

material som upplevs som kränkande av många människor? Vi funderade också över hur vi själva skulle ställa oss till att arbeta inom en institution som t ex gav tillgång till pornografi med syfte att främja informationsfriheten. Ristarps ord fick inte stå oemotsagda. I tidskriften *bis*, utgiven av föreningen Bibliotek i Samhälle¹⁰ fann vi flera artiklar där skribenterna framför en annan åsikt. "Folkbibliotek är att välja" skriver exempelvis Ingrid Atlestam och hon menar att det finns inga enkla svar på vad ett folkbibliotek ska ge tillgång till men varje ställningstagande bör kunna motiveras och omprövas.¹¹

Både IFLA/FAIFE och BiS arbetar för väl fungerande bibliotek där människor ska kunna få tillgång till information, men som vi förstod dem, ser de bibliotekens uppgift på olika sätt och är inte överens om vilket material biblioteken ska innehålla.

Då vi upptäckt att det läggs olika mening i begreppet informationsfrihet och därmed också olika åsikter om hur informationsuppgiften ska utföras blev vi nyfikna på att studera detta ämne närmare. När vi började arbetet med uppsatsen tänkte vi undersöka de meningsskiljaktigheter vi påträffat och försöka ta reda på vad de beror på och se vilka idéer som finns bakom de olika organisationernas ställningstagande. Men efter att ha arbetat med det insåg vi att det vi egentligen är intresserade av är hur de olika organisationerna ser på folkbibliotekens informationsförmedlande roll. Det vill säga, vilket material ska biblioteken ge tillgång till, varför och hur motiveras det? Det handlar om hur yttrande- och informationsfrihet kan tillämpas på folkbiblioteken och på vilka grunder biblioteken kan hävda att de är viktiga i samhället. Vilken roll/funktion bör de ha och hur motiverar de sin existens? Idéerna bakom ställningstagandena är naturligtvis viktiga och de förklarar varför en organisation har de åsikter som framförs och vi kommer också att ta upp detta i vår undersökning men huvudintresset riktas mot informationsfriheten och bibliotekets roll.

Som vi har förstått de biblioteksorganisationer som deltog i debatten så anser alla att det är viktigt att det råder informationsfrihet på folkbiblioteken men friheten kan tolkas på olika sätt. Det kan innebära åsikten att biblioteken ska ge tillgång till allt material men det kan också innebära att det bör finnas begränsningar i bibliotekens material. Oavsett vilken av dessa åsikter som stöds kan organisationen hävda att de stöder informationsfrihet.

Vi anser att det här är viktiga frågor att ta upp av flera skäl. Det har under de senaste åren talats mycket om att vi lever i ett informationssamhälle och att den viktigaste handelsvaran i samhället är information. Samtidigt krävs det viss information för att kunna delta i samhället, upplysningar som alla medborgare behöver. Vilket material som ska finnas på biblioteken är därför en viktig fråga. Under något år fanns en debatt mellan IFLA/FAIFE och BiS om vilket material folkbiblioteken bör ge tillgång till. Enligt de sökningar vi gjort dog debatten ut ganska fort och sedan dess har dessa frågor inte diskuterats i någon större utsträckning, åtminstone inte i fackpressen. Eftersom vi anser att det behövs diskussion kring vilken information som ska finnas på biblioteken hoppas vi att vår uppsats kan ge ett bidrag till denna diskussion och även till frågan om hur folkbiblioteken ska fullgöra informationsuppgiften. Arbetet med detta ämne hjälper oss också att förstå, motivera och argumentera för de beslut vi själva kanske kommer att få ta och försvara i vårt yrkesliv angående urval och begränsningar i det material som tillhandahålls på våra arbetsplatser.

¹⁰ Läs mer om föreningen i kapitel 3, avsnittet Presentation av organisationerna. Information finns också på webbplatsen <http://www.foreningenbis.org>

¹¹ Atlestam, Ingrid 1999. Det rättvisa biblioteket – för alla men inte allt!

1.2 Disposition

I detta första inledande kapitel har vi presenterat vårt ämnesområde och redogjort för hur vi kommit att bli intresserade av ämnet. Vi motiverar också varför vi anser att bibliotekens informationsuppgift och informationsfriheten är viktiga att diskutera och vägen fram till det som kommit att bli denna uppsats.

Följande kapitel inleds med ett avsnitt om folkbibliotekens informationsuppgift och därefter följer syfte och frågeställningar.

I kapitel tre redogör vi för hur vi gjort vår undersökning. Vi tar upp tidigare forskning och hur vi valt ut det material vi har använt till den teoretiska grunden till uppsatsen. I kapitlet finns presentationer av de organisationerna vi valt att undersöka och motivering till att vi valt dem. Vi beskriver också hur vi gått tillväga när vi utfört analysen av materialet.

De litteraturstudier vi genomfört för vår teoretiska grund, om informationsfriheten och folkbiblioteket redogör vi för i kapitel fyra och fem.

I kapitel sex finns undersökningen. Vi har valt att presentera undersökningen uppdelad på de tre olika frågeområden vi haft och med varje organisations åsikter för sig för att det klart ska framgå vem som säger vad. Därefter finns i kapitlet ett avsnitt där problem som kan uppstå på folkbibliotek angående informationsfrihet tas upp och som avslutning ger vi några kommentarer till undersökningen och det material vi fått genom den.

I kapitel sju följer analysen och diskussionen. I detta kapitel har vi valt att sammanföra analys och diskussion kring informationsfrihet och bestånd till ett avsnitt då vi anser att dessa två delar av undersökningen ligger så nära varandra. Därefter följer diskussioner om folkbibliotekens roll i samhället och om informationsuppgiften. I detta kapitel har vi inte delat upp kapitlet efter de olika organisationerna utan endast efter ämnesområde. Vi för också ett övergripande resonemang om dessa frågor i den avslutande diskussionen. Sist i detta kapitel finns även några idéer till fortsatt forskning som väckts vid arbetet med denna uppsats.

Sammanfattning av uppsatsen finns i kapitel åtta. Sist i uppsatsen finns källförteckningen och som bilaga vår intervjuguide, den lista på frågeområden som vi använde vid intervjuerna.

2. Folkbibliotekets informationsuppgift

Ett folkbibliotek har många uppgifter. Vad biblioteken främst ska koncentrera sig på råder det delade meningar om. Bland de uppgifter som har funnits med från starten finns uppgiften att ge människor tillgång till information, att ge upplysning. Vilken information folkbiblioteken har prioriterat har varierat och varierar också idag mellan olika bibliotek. Det finns olika åsikter och tolkningar av hur informationsuppgiften ska utföras. Vi vill undersöka folkbibliotekens informationsuppgift närmare och utgångspunkten för vårt arbete är informationsfriheten eftersom det var därigenom vi fick upp ögonen för de olika åsikterna.

I Sverige har vi ett antal friheter och rättigheter som vi kan använda oss av och de är grunden i vårt demokratiska samhälle. Folkbibliotekens verksamhet har också sedan starten präglats av att de är en demokratifrämjande institution. Hur de fri- och rättigheter som stadgas i svensk lag kan nyttjas på folkbiblioteken är i vårt tycke en intressant fråga.

Informationsuppgiften beskrivs på följande sätt av folkbiblioteksutredningen: Folkbiblioteket ska som ”neutral, samhällelig institution förmedla upplysningar och tankar inom alla områden till alla medborgare”. Folkbiblioteken ska försöka spegla motstridiga intressen och åsikter i kontroversiella frågor för att människor själva ska få bilda sig egna uppfattningar. De ska också underlätta för individerna att utnyttja den grundlagsstadgade informations- och yttrandefriheten. Dessutom har folkbiblioteken ett ansvar för att ge sakupplysning och ge tillgång till information för att individer ska kunna få kunskap och bildning. Folkbiblioteken är länken mellan kunskapskällan och människan som söker kunskap skriver utredningen. Folkbiblioteken ska dessutom främja opinionsbildning och en öppen debatt.¹² Utredningen slår också fast att det vore omöjligt att garantera medborgarna fri tillgång till information om inte folkbiblioteket fanns.¹³

I och med att informationsutbudet hela tiden ökar och blir allt mer överskådligt för den enskilde individen skriver utredningen att det är en central uppgift för folkbiblioteken att med ”integritet och självständighet söka strukturera informationsutbudet, göra det överskådligt för medborgarna och ge många människor förutsättningar att kritiskt granska och värdera informationsflödet”.¹⁴

I utredningen betonas folkbibliotekens folkbildande uppgift inom informationsförmedlingen. Det skrivs också att ”ett folkbibliotek som skall stå i folkbildningens tjänst” ska möta människor med öppenhet och lyhörighet inför den enskilda människans behov av kunskap.¹⁵

I Bibliotekslagen som trädde i kraft 1997 står att varje kommun ska ha ett folkbibliotek vilket ska främja intresset hos medborgarna för bland annat information, upplysning och utbildning. Folkbiblioteket ska verka för att alla medborgare ska kunna få tillgång till databaserad information. För övrigt finns inga anvisningar om vilken information som ska finnas på bibliotek, inte heller hur medborgarna ska ges tillgång till den.¹⁶

¹² Folkbiblioteksutredningen 1984, s. 13.

¹³ Ibid., s. 32.

¹⁴ Ibid., s. 33-34.

¹⁵ Ibid., s. 43-44.

¹⁶ *Bibliotekslagen SFS 1996:1596*.

2.1 Syfte och frågeställningar

Folkbiblioteken har en informationsuppgift. De ska arbeta för bildning och upplysning och erbjuda tillgång till information. Eftersom uppgiftens innehåll inte finns klart definierad och vi fann en debatt mellan BiS och IFLA/FAIFE om vilken information biblioteken ska innehålla förstod vi att här finns tolkningsmöjligheter.

Under årens lopp har folkbiblioteken hävdad att de är en viktig institution eftersom de är en garant för yttrande- och informationsfrihet. I en artikel av Douglas Raber påstås det dock att folkbiblioteken inte levt upp till denna roll, de har misslyckats och bibliotekarierna har inte heller lyckats i sina strävanden att vara viktiga som yrkesgrupp. I artikeln hävdas det att biblioteken därför måste sätta rimliga gränser för sina mål och koncentrera sina begränsade resurser på dessa. Biblioteken och bibliotekarierna kan inte längre arbeta efter föreställningen att folkbiblioteken är något allmänt gott. Offentligt finansierade institutioner måste möta den betalande allmänhetens behov. Problemet för biblioteken är att definiera vad allmänheten har för informationsbehov.¹⁷

Utifrån detta blir vårt syfte att undersöka och diskutera folkbibliotekens informationsuppgift och se hur uppgiften uppfattas av olika intressenter i den svenska biblioteksvärlden. Vår avsikt är inte att finna en slutsats gällande informationsuppgiftens tillämpande och inte heller att komma fram till vad som är rätt eller fel. Vi vill inte heller ta ställning och säga att folkbiblioteket bör göra så eller så utan visa på de olika idéer som finns om informationsuppgiften.

Vi har valt ut fyra organisationer för vår undersökning och de är: Bibliotek i Samhälle (BiS), Bibliotekarieförbundet, IFLA/FAIFE och Svensk Biblioteksforening. Vi presenterar dem i nästa kapitel.

2.1.1 Frågeställningar:

- Hur anser biblioteksorganisationerna att informationsfriheten bör tillämpas på svenska folkbibliotek?
- Vilket material ska folkbiblioteken ge tillgång till enligt biblioteksorganisationerna? Hur motiverar organisationerna eventuella urval?
- Vilken roll/funktion anser organisationerna att folkbiblioteken ska ha i det svenska samhället? Varför?

¹⁷ Raber, Douglas 1996. ALA Goal 2000 and Public Libraries. Ambiguities and Possibilities.

3. Material och metod

I detta kapitel tar vi upp tidigare forskning med anknytning till vår undersökning. Vi skriver om det material vi använt oss av och hur vi valt ut det. Vi presenterar val av metod och motiveringen till detta val. Vi gör er också bekanta med de organisationer vi valt att undersöka samt beskriver hur vi gått till väga när vi analyserat vårt material.

3.1 Material till den teoretiska bakgrunden - Tidigare forskning

Till den teoretiska bakgrunden, kapitlet om folkbiblioteket och informationsfriheten har vi använt oss av facklitteratur, främst svensk men även amerikansk litteratur samt politiska dokument. När vi började sökning efter material tyckte vi att det var relativt tunt med forskning på området folkbibliotek och informationsfrihet. Vi frågade oss om folkbibliotekens demokratiska roll och funktion är så grundläggande att den därför inte diskuteras och undersöks eller om det inte fanns något intresse för dessa frågor. Under det senaste året har dock flera arbeten kommit, vilket i våra ögon tyder på ett ökat intresse för dessa frågor.

3.1.1 Sökprocessen

Vi började vårt sökande efter lämplig litteratur i den kurslitteratur vi haft under utbildningens gång. Delar av denna litteratur har varit till stor nytta för oss. Richard E. Rubins *Foundation of Library and Information Science*¹⁸ är ett exempel ur kurslitteraturen som vi använt oss mycket av, kanske inte så mycket för själva uppsatsen, men för att vi själva skulle få en grund att stå på och för att få information i olika frågor. Dessutom har vi fått vägledning till litteratur att fortsätta med, både från Rubin och från övrig kurslitteratur. Vi har sökt material i de databaser som finns tillgängliga från Borås högskolebibliotek och det material vi funnit användbart har i de flesta fall funnits i högskolans bibliotek. Databaserna vi använt oss av är främst Nordiskt BDI-index, Artikelsök och LISA. Vi har också fått flera bra litteraturtips från våra handledare. Främst har vi använt material från 1990-talet och framåt. Det beror framförallt på att biblioteken har ställts inför nya möjligheter och utmaningar vad det gäller att erbjuda information sedan de började ge allmänheten tillgång till Internet på 1990-talet.

När vi sökt efter material angående informationsfriheten har vi valt att se informationsfriheten som en del av yttrandefriheten. Den svenska lagen skiljer mellan yttrande- och informationsfrihet medan informationsfriheten oftast ses som en del av yttrandefriheten i internationella deklARATIONER. Vi har sett det som att utan yttrandefrihet finns det ingen informationsfrihet och tvärtom, och har därför valt den syn som är vanlig i de internationella deklARATIONERNA. Yttrande- och informationsfrihet är ett gigantiskt ämnesområde som kan ses utifrån många skilda perspektiv och problemformuleringar. För att göra ämnet hanterligt, och för att begränsa oss har vi valt att koncentrera oss på varför dessa friheter ses som naturliga, och vilka lagar omger juridiskt skydd för dem. Vi tar också upp spänningsförhållandet mellan dessa friheter och de intressen som vill begränsa friheterna.

¹⁸ Rubin, Richard E. 1998. *Foundation of Library and Information Science*.

3.1.2 Materialurval

Det mesta av materialet vi använt oss av till kapitlet om informationsfrihet, kapitel 4, har vi funnit inom det statsvetenskapliga området, t ex Ulf Petäjäs artikel *Ytrandefrihetens grundvalar och gränser samt dess betydelse för demokratin*.¹⁹ Boken *De mänskliga rättigheternas historia. Från den amerikanska oavhängighetsförklaringen till våra dagar*²⁰ skriven av den tyska sociologen Willy Strzelewicz har vi använt för att undersöka informationsfriheten ursprung. För att se hur informations- och ytrandefrihet stadgas och begränsas har vi tittat på internationella deklARATIONER och svensk lagtext. En introduktion till detta område fick vi genom kursen kultur- och informationspolitik där vi bland annat använde Malin Edmars *Internetpublicering – en juridisk vägledning*²¹ och Torbjörn Larssons *Det svenska statsskicket*.²² Dessa böcker har vi haft stor nytta av då de i vårt tycke förklarade på ett enkelt och begripligt sätt, samt gav exempel, vilket vi hade nytta av eftersom vi inte läst statsvetenskap tidigare. Anders R Olssons *IT och det fria ordet – myten om storebror*²³ som ingick i kursen teorier om informationssamhället och informationspolitik har vi också använt oss av.

Till kapitlet om folkbiblioteket, kapitel 5, har vi också använt oss av kurslitteratur till största delen, men även politiska dokument och deklARATIONER. Vi ville se hur de statliga anvisningarna var utformade och har till detta använt oss av *Folkbibliotek i Sverige: Betänkande av Folkbiblioteksutredningen*.²⁴ Då det inte följt någon utredning som specifikt behandlat folkbibliotekets utformning efter 1984 är detta fortfarande det viktigaste politiska dokumentet gällande folkbibliotekets ansvar och mål.

Till den historiska grunden har vi använt oss av en artikel, *Att analysera folkbiblioteksutveckling – exemplet Sverige och några jämförelser med USA*, skriven av Magnus Torstensson.²⁵ Till avsnittet om folkbibliotekens ideologiska grund har vi använt Joacim Hanssons *Om folkbibliotekens ideologiska identitet: En diskursstudie*.²⁶ Han har i studien sammanställt forskning om folkbibliotekets framväxt och undersökt vilka ideologiska tankar som finns i grunden för folkbiblioteket genom att studera dokument som anses viktiga för idéinnehållet i institutionen folkbibliotekets skapande.

Docent Sven Nilssons *Kulturens vägar*²⁷ har vi också använt oss av. Hans erfarenheter från kulturområdet sträcker sig från litteraturvetenskap, via arbetet som stadsbibliotekarie i Malmö till kulturchef på lokal och regional nivå. Vi har använt oss av tidigare nämnda Richard E. Rubin samt en amerikansk forskare, Verna Leah Pungitore.²⁸ Till detta kapitel har vi också använt Geir Vestheims bidrag till demokratiutredningen *Ideologi och folkbibliotekspolitik* –

¹⁹ Petäjä, Ulf 2000. Ytrandefrihetens grundvalar och gränser samt dess betydelse för demokratin. Artikeln bygger på Petäjäs magisteruppsats i Statsvetenskap.

²⁰ Strzelewicz, Willy 1983. *De mänskliga rättigheternas historia. Från den amerikanska oavhängighetsförklaringen till våra dagar*

²¹ Edmar, Malin 1999. *Internetpublicering – en juridisk vägledning*.

²² Larsson, Torbjörn 1994. *Det svenska statsskicket*.

²³ Olsson, Anders R 1996. *IT och det fria ordet – myten om storebror*.

²⁴ Folkbiblioteksutredningen, 1984. *Folkbibliotek i Sverige: Betänkande av Folkbiblioteksutredningen*

²⁵ Torstensson, Magnus 1994. Att analysera folkbiblioteksutveckling – exemplet Sverige och några jämförelser med USA.

²⁶ Hansson, Joacim 1998. *Folkbibliotekens ideologiska identitet: En diskursstudie*.

²⁷ Nilsson, Sven 1999. *Kulturens vägar*. Verket har utkommit i ny utgåva 2003, med titeln *Kulturens nya vägar: kultur, kulturpolitik och kulturutveckling i Sverige*.

²⁸ Pungitore, Verna Leah 1989. *Public Librarianship: an issues-orientated approach*. Verna Leah Pungitore var när boken skrevs "assistant professor" i biblioteks och informationsvetenskap vid Indiana University.

eit demokratispörsmål. Essän behandlar vilken inriktning folkbibliotekspolitiken bör ta.²⁹ 2003 färdigställde Bosse Jonsson sin doktorsavhandling, vilken har till syfte att belysa lokala beslutsfattarens synsätt på folkbibliotekens funktion. Undersökningen, i vilken bibliotekschefer och politiker intervjuats, visar på att folkbibliotekerna allt mer styrs av omgivningen och användarnas krav istället för att styras av måldokument och offentliga diskussioner.³⁰

När det gäller informationsfrihet och bibliotek handlar forskningen till stor del om eventuella begränsningar av informationsfriheten. Materialet vi har funnit koncentreras kring problemområdet Internet och informations- och yttrandefriheten där. I forskningen om Internet och informationsfriheten talas oftast om censur, sällan om urval. En magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap med anknytning till vårt ämne hittade vi i Jessica Carlström-Svenssons *Behöver Internet regleras? En undersökning om hur Internet regleras på svenska folkbibliotek och hur diskussionen kring frågan ser ut i Sverige och USA*.³¹

Hösten 2003 färdigställde Anna Simonsson sin magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap, vilken har flera beröringspunkter med vår uppsats. Hon har i uppsatsen undersökt begreppet informationsfrihet och om friheten kan garanteras på svenska folkbibliotek. Hon kommer i uppsatsen fram till att frågan om informationsfriheten kan garanteras beror på hur friheten definieras och det därför är omöjligt att ge ett generellt svar på frågan.³²

Magdalena Söderqvists magisteruppsats *Intellektuell frihet på bibliotek: En undersökning till det svenska bibliotekets inställning till och kunskap om intellektuell frihet i teori och praktik* har också flera beröringspunkter med vår uppsats. Hon kom i sin undersökning, omfattande ett 80-tal bibliotekarier, både från folkbibliotek och från forskningsbibliotek, fram till att engagemanget för frågor gällande intellektuell frihet är betydande. Däremot är kunskapen om förklaringar gällande intellektuell frihet inte särskilt stor. Hon visar också att bibliotekarier dagligen befinner sig i situationer där friheten hotas.³³

Den demokratiska funktionen är ofta knuten till frågor om informationsfrihet och informationsuppbyggningens utförande. Givetvis är det inte bara dessa frågor som utgör den demokratiska funktionen. Till denna hör t ex även folkbibliotekets roll som mötesplats, arena för samtal, diskussion och debatt. En intressant magisteruppsats om folkbiblioteket som mötesplats fann vi i *Ska vi träffas på biblioteket? En undersökning om bibliotekets funktion som mötesplats*.³⁴ I den bok vi nämnde i första kapitlet, *Bibliotek – mötesplats i tid och rum. En bok om demokrati*³⁵ finns också flera intressanta synpunkter och tankar om bibliotekens demokratiska funktion ofta skrivna utifrån författarnas personliga upplevelser om biblioteket.

²⁹ Vestheim, Geir 1999. Ideologi och folkbibliotekspolitik – eit demokratispörsmål.

³⁰ Jonsson, Bosse 2003. *Medborgaren och marknaden. Pedagogisk diskurs för folkbibliotek*.

³¹ Carlström-Svensson, Jessica 2002. *Behöver Internet regleras? En undersökning om hur Internet regleras på svenska folkbibliotek och hur diskussionen kring frågan ser ut i Sverige och USA*.

³² Simonsson, Anna 2003. *Informationsfrihet? En studie av skilda inställningar till begreppet informationsfrihet samt belysande av huruvida informationsfrihet kan garanteras på svenska folkbibliotek*.

³³ Söderqvist, Magdalena 2002. *Intellektuell frihet på bibliotek: En undersökning till det svenska bibliotekets inställning till och kunskap om intellektuell frihet i teori och praktik*

³⁴ Carlsson, Helena och Persson, Christina 2001. *Ska vi träffas på biblioteket? En undersökning om bibliotekets funktion som mötesplats*.

³⁵ *Bibliotek – mötesplats i tid och rum. En bok om demokrati*, 2000.

3.2 Metod

Utgångspunkten för undersökningen är att undersöka och diskutera folkbibliotekens informationsuppdrag och se hur uppgiften uppfattas av olika intressenter i den svenska biblioteksvärlden.

Eftersom vi funnit en debatt mellan BiS och IFLA/FAIFE om informationsfrihetens tillämpande var det naturligt för oss att närmare undersöka dessa organisationer. Att studera organisationernas ståndpunkter verkade också rimligt eftersom det enligt vår uppfattning finns större möjligheterna att påverka ett skeende om man sluter sig samman än om man agerar på egen hand. Enskilda bibliotekariers åsikter har givetvis också stor betydelse för hur informationsuppdraget utförs, inte minst i det praktiska arbetet på biblioteken. Vi är dock mer intresserade av debatten kring denna fråga och vilka olika idéer som organisationerna företräder.

När vi funderade över hur vi skulle gå till väga i vår undersökning övervägde vi först att analysera vilka argument som användes i debatten och vilken grund som fanns för dessa. Vi hade alltså tänkt oss en kombinerad argumentations- och idéanalys. Eftersom vi funnit en debatt i tidskrifter inom biblioteksområdet tänkte vi göra en undersökning av dessa skriftliga källor, artiklarna om bibliotek och informationsfrihet som vi funnit i tidskrifterna och komplettera med material från respektive organisations webbplats. Vi hade en föreställning om att det fanns en bred och djup diskussion kring frågor om informationsfrihet och folkbiblioteket och att det skulle vara relevant att analysera argumenten och de bakomliggande idéerna. När vi studerade debatten märkte vi snart att antalet artiklar och debattörer var få. Det fanns ingen livlig diskussion om folkbibliotek och informationsfrihet i bibliotekspressen.

Vi antog ändå att detta är ett ämne som engagerar bibliotekarier och att det finns diskussioner angående informationsfrihetens tillämpande och informationsuppdragets utförande i biblioteksorganisationerna. Vi beslutade oss därför att vända oss direkt till organisationerna för att få mer kunskap angående det undersökningsområde vi var intresserade av. För att få så detaljerad och djupgående kunskap som möjligt bedömde vi att personliga intervjuer, där vi träffade en företrädare för respektive organisation, var det bäst lämpade alternativet. Denna metod där vi förde ett fritt samtal gav också möjlighet för organisationernas företrädare att fokusera på de aspekter som de själva anser vara de viktigaste angående informationsfrihet och folkbibliotek.

Artiklarna och informationen som finns på organisationernas webbplatser har vi använt som ett komplement till intervjuerna. Eftersom det inte fanns särskilt många artiklar som berörde de frågor vi ville ta upp i vår undersökning hade vi kunnat använda alla artiklar. Vid genomläsning av dem fann vi att många liknade varandra och att en och samma skribent stod bakom flera av dem. Det var alltså ett fåtal författare till artiklarna, främst företrädare för BiS och IFLA/FAIFE. Vi gjorde därför ett urval av artiklarna och använde dem som vi ansåg var intressantast och mest informativa. Det finns inte heller särskilt mycket information eller någon debatt om dessa frågor på organisationernas webbplatser.

3.2.1 Intervjuerna

Inför intervjuerna upprättade vi en lista med teman och frågor som vi ville ta upp på intervjuerna utifrån det syfte och de frågor vi ställt upp. Meningen med denna intervjuguide³⁶ eller checklista var att vi skulle ha ett stöd vid intervjutillfällena för att inte missa något område. Den var inte tänkt som en manual som slaviskt skulle följas från början till slut. Denna kvalitativa intervju, som den också kallas, betraktades tidigare som ovetenskaplig skriver Jan Krag Jacobsen, eftersom det är svårt att kvantifiera resultaten.³⁷ Vår tanke var inte heller att göra en kvantitativ analys utan att jämföra och försöka se likheter och skillnader i de åsikter som respondenterna framför. Fördelen med att använda sig av denna form av intervju är, menar Jacobsen, att intervjuerna blir tillräckligt strukturerade för att man ska kunna jämföra dem med varandra samtidigt som det finns utrymme för respondenten att komma med egna aspekter på ämnet som intervjuaren inte tänkt på.³⁸

En risk när forskare genomför intervjuer med människor i en organisation är att de talar för sin egen åsikt istället för att representera sin förening. De personer vi intervjuat är vana vid att representera sin organisation vilket vi förmodar minskar denna risk. Vi kan dock inte helt bortse från möjligheten att respondenterna framför sin egen åsikt. Respondenternas svar bygger på deras erfarenheter och arbetssituation och hur de själva ser på sitt uppdrag inom den organisation de tillhör. Hade vi valt andra representanter från samma organisationer hade vi förmodligen inte fått exakt samma svar eftersom man har olika sätt att formulera sig på och kanske uppfattar sitt uppdrag inom organisationen, och organisationens arbete på olika sätt.

Det finns också en risk att intervjuaren, situationen eller den miljö där intervjun genomförs påverkar informanten. Martyn Denscombe menar att några av nackdelarna med intervjuer är svårigheten att avgöra om det som sägs är fritt från påverkan av forskaren och intervjusituationen.³⁹ Eftersom vi även använt oss av publicerat material har vi kunnat jämföra det med respondenternas svar och tillsammans utgör den samlade informationen ett material som vi tror stämmer väl överens med organisationernas åsikter.

Vi har fått lov att använda bandspelare för att dokumentera intervjuerna. Respondenterna fick inte se några frågor i förväg utan fick bara kortfattad information om vad vi ville behandla för ämnesområden. Intervjuerna har tagit cirka 45 minuter vardera att genomföra. De har skett på respondenternas arbetsplatser eller på annan plats som passat dem under våren 2002. Vi har förutom intervjutillfället också haft möjlighet att återkomma med frågor när vi har behövt. Vi har låtit respondenterna ta del av presentationen av det de sagt vid intervjuerna för att på detta sätt kontrollera att vi inte missuppfattat dem eller använt deras utsagor felaktigt. Respondenterna har godkänt att framträda med namn i undersökningen.

3.2.2 Val av organisationer

Som vi tidigare skrivit fann vi i samband med informationssökningen till en tidigare studie en debatt om informationsfriheten på folkbiblioteken. Företrädare för BiS och IFLA/FAIFE var de huvudsakliga debattörerna i dessa artiklar. Dessa två organisationer ville vi givetvis under-

³⁶ Se bilaga.

³⁷ Jacobsen, Jan Krag 1993. *Intervju, konsten att lyssna och fråga*, s. 19

³⁸ Ibid.

³⁹ Denscombe, Martyn 2000. *Forskningshandboken – för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*, s. 162-163.

söka närmare. Men vi ville också se vad andra biblioteksorganisationer har för åsikter om folkbibliotekets informationsuppgift, om de deltog i debatten och om det finns andra åsikter än de som BiS och IFLA/FAIFE företräder. Vi beslöt därför att ta reda på vad DIK-förbundet och Svensk Biblioteks förening har för åsikter i dessa frågor. Vi valde dessa organisationer eftersom de är nationella och har egna tidskrifter där de kan föra ut sitt budskap och ventilera aktuella frågor. Inom DIK-förbundet, som är den största fackliga organisationen för bibliotekarier valde vi att vända oss direkt till den delförening som organiserar dem, Bibliotekarieförbundet, BF. Svensk Biblioteks förening valde vi för att den är Sveriges största sammanslutning inom biblioteksområdet. Så vitt vi vet finns det inga andra biblioteksorganisationer som har driver biblioteksfrågor över hela landet och med samma kontinuitet som de fyra vi har valt för vår undersökning.

De personer vi träffat för intervju är: För föreningen Bibliotek i Samhälle Ingrid Atlestam, ledamot i föreningens styrelse. Bibliotekarieförbundet representerades utav Carina Eskelin, ledamot i BF:s styrelse samt ledamot av DIK:s förbundsstyrelse. Hon är den person som arbetar mest med folkbiblioteksfrågor inom BF. För IFLA/FAIFE träffade vi Britt-Marie Häggström, som vid tillfället för intervjun var den svenska representanten i organisationen. Jan Ristarp, som vi refererade till i inledningskapitlet var tidigare verksam på IFLA/FAIFEs kontor i Köpenhamn, men lämnade sina uppdrag 1999. Det hade varit intressant att intervjua honom eftersom han framförde kontroversiella åsikter, men eftersom han lämnat sitt uppdrag valde vi istället Häggström. Hon var vid detta tillfälle även ordförande för DIK-förbundet. Som representant för Svensk Biblioteks förening intervjuade vi föreningens dåvarande ordförande Joneta Belfrage. Samtliga respondenter är eller har tidigare varit verksamma som bibliotekarier på folkbibliotek.

Vi presenterar organisationerna i kapitel 6, tillsammans med undersökningen.

3.2.3 Analysarbetet

Materialet som vi utfört vår analys på är informationen från respektive organisations webbplats, intervjuerna och samt, som komplement, artiklar som företrädare för organisationerna skrivit. Intervjuerna spelade vi in på band och skrev sedan ut dem för att lättare kunna tränga igenom materialet. Vi har jämfört det respondenterna sagt med det material som organisationerna publicerat på sina webbplatser för att se om det stämmer överens eller om det finns skillnader. Vi använder artiklarna som representanter för respektive organisation skrivit för att jämföra dem med de svar vi fått från respondenterna. Därför tar vi inte upp dessa artiklar i undersökningen utan nämner dem endast i analys och diskussion för att peka på eventuella skillnader i de uttalanden som respondenterna gjort och vad som står i artiklarna. Efter jämförelsen av materialet har vi ställt upp varje organisation för sig och utifrån de frågor vi ställt tagit reda på om det finns några skillnader mellan organisationernas syn i de olika frågorna. Vi har i samband med det även funderat över orsakerna till att organisationerna intar de ståndpunkter de gör.

Vi använder inte en specifik teori för vår analys utan formar en teoretisk plattform med hjälp av litteratur om yttrande- och informationsfrihet samt om folkbiblioteket och använder denna plattform som utgångspunkt för analysarbetet. Vi redovisar denna teoretiska plattform i de två följande kapitlen.

Som en utgångspunkt och en hjälp för vår analys har vi använt oss av Bergström och Boréus *Textens mening och makt*.⁴⁰ Analysen har bedrivits utifrån den tolkning vi gjort av respondenternas svar och de artiklar vi läst. Våra kunskaper, erfarenheter och idéer om folkbiblioteket och den praktiska erfarenhet vi har av arbete på folkbibliotek har betydelse för hur vi tolkat vårt material, liksom våra åsikter och tankar om informationsfrihet och bilden vi har av samhället. Vid analysen har det i likhet med många andra tillfällen varit en fördel att vara två individer som skriver tillsammans. Med våra olika utgångspunkter, idéer och värderingar har vi kunnat angripa vårt material från olika perspektiv vilket har lett till en mängd diskussioner, men också, hoppas vi, en mer nyanserad bild av vårt undersökningsområde både i denna uppsats och för vår egen personliga del.

I nästkommande kapitel börjar vår forskningsgenomgång med en diskussion av vad informationsfrihet är och kan vara.

⁴⁰ Bergström, Göran och Boréus, Kristina 2000. *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*.

4. Informationsfrihet

Först i detta kapitel tar vi upp begreppet information. Därefter tar vi upp informations- och yttrandefriheten, vad friheterna innebär, dess ursprung och hur friheterna motiveras. Kapitlet behandlar också de lagar och regler som stadgar friheterna, vilka gränser det finns för friheterna och vilka begränsningar vårt samhälle har satt upp. Som vi skrivit tidigare ses ofta informationsfriheten som en del av yttrandefriheten och dessa båda friheter diskuteras oftast tillsammans, vilket vi också gör.

4.1 Vad är information?

Information är enligt Nationalencyklopedin en generell beteckning för ett meningsfullt innehåll som överförs vid kommunikation i olika former. Information kan vara faktauppgifter som leder till kunskap men informationen leder i sig själv inte till kunskap. Det krävs ytterligare faktorer för att nå djupare insikt.⁴¹

Michael Buckland menar att det finns flera definitioner av information och att dessa ofta överlappar och glider in i varandra. Han menar ändå att det är viktigt att uppmärksamma skillnaderna mellan definitionerna för att undvika missförstånd när frågor angående information diskuteras. De definitioner Buckland redogör för är:

- ”Information-as-process”. Buckland avser här att information innebär att få kännedom om någonting, att bli informerad. Detta inkluderar processen att förmedla ett innehåll.
- ”Information-as-knowledge”. Här avses det innehåll som kommuniceras i processen att informera, det vill säga meddelandet i sig självt.
- ”Information-as-thing”. Buckland avser här information som objekt, det vill säga fysiska ting som ses som informativa, exempelvis data eller dokument.⁴²

När vi i denna uppsats talar om informationsfrihet innefattas alla ovanstående betydelser av information eftersom informationsfrihet innefattas av data, meddelandet och processen att bli informerad. Enligt Rubin är det detta som är bibliotekens uppgift: Att ge tillgång till data som kan bli meningsfull när den används av en människa. Bibliotekens uppgift är både att informera användarna och ge tillgång till information.⁴³

4.2 Informations- och yttrandefrihet

Informationsfriheten ger människor rätten att ta del av den information som yttrandefriheten resulterar i. Informationsfrihet innebär dock inte rätten att ta del av all information som finns i samhället. Delar av informationsmassan är sekretessbelagd, till exempel företagsinformation som allmänheten inte har tillgång till. Trots begränsningarna finns det mycket material som vi fritt kan ta del av.

⁴¹ Information. *Nationalencyklopedin*.

⁴² Buckland, Michael 1991. *Information and information systems*, s. 3-4.

⁴³ Rubin 1998, s. 40-41.

I artikel 19 ur FN:s förklaring om de mänskliga rättigheterna sägs följande om yttrandefriheten:

Envar har rätt till åsiktsfrihet och yttrandefrihet. Denna rätt innefattar frihet för envar att utan ingripanden hysa åsikter och frihet att söka, mottaga och sprida upplysningar och tankar genom varje slags uttrycksmedel och utan hänsyn till gränser.⁴⁴

Enligt denna förklaring ska alla människor alltså både ha rätten att fritt yttra sig och rätten att informera sig om de yttranden som finns. I deklARATIONEN skiljs inte på yttrandefrihet och informationsfrihet utan informationsfriheten ingår i yttrandefriheten.

För oss i Sverige är yttrande- och informationsfriheten rättigheter som vi inte funderar närmare över. Vi betraktar dem som självklara, något som ingår i det demokratiska samhälle vi lever i. I en demokrati är yttrande- och informationsfriheten grundläggande. Utan dessa friheter har vi inte möjlighet att själva skapa oss en egen uppfattning eller föra ett offentligt samtal, vilket är en viktig del av demokratin. Ulf Petäjä skriver i artikeln ”Yttrandefrihetens grundvalar och gränser samt dess betydelse för demokratin” att demokratin bygger på utbyte av information mellan medborgarna. Det krävs dock inte demokrati för att det ska kunna finnas yttrande- och informationsfrihet, i Sverige kom tryckfrihetsförordningen långt innan landet blev en demokrati.⁴⁵

Informationsfriheten är en av våra grundläggande fri- och rättigheter som skyddas av Regeringsformen, RF. I RF stadgas de grundläggande fri- och rättigheterna som den enskilda människan har gentemot det allmänna. Dessa är informationsfrihet, yttrandefrihet, mötesfrihet, demonstrationsfrihet, föreningsfrihet och religionsfrihet. I den svenska lagtexten skiljer man på yttrande- och informationsfrihet. I det andra kapitlet av regeringsformen definieras informationsfriheten som:

frihet att inhämta och mottaga upplysningar samt att i övrigt taga del av andras yttranden⁴⁶

Men som det sägs i FN:s deklARATION om de mänskliga rättigheterna krävs också rätten att fritt få yttra sig för att verklig informationsfrihet ska råda. Yttrandefrihet beskrivs i regeringsformen som:

frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor⁴⁷

Tillsammans skyddar dessa grundläggande friheter vår rätt att yttra oss och ta del av det andra människor vill uttrycka. Informationsfriheten ger oss dock inte rätt att använda informationen hur som helst. Hur information i olika verk får användas regleras av upphovsrättslagen.⁴⁸

⁴⁴ FN 1948. *Allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna*, artikel 19.

⁴⁵ Petäjä, Ulf 2000. *Yttrandefrihetens grundvalar och gränser samt dess betydelse för demokratin*.

Artikeln bygger på Petäjäs magisteruppsats i statsvetenskap.

⁴⁶ *Informationsfrihet SFS 1974:152*, kap 2 1§.

⁴⁷ *Yttrandefrihet SFS 1974:152*, kap 2 1§.

⁴⁸ *Upphovsrättslagen SFS 1960:729*

Det finns i grunden ingen konflikt mellan rätten att fritt ta del av information och upphovsrätten. Båda har till uppgift att främja den intellektuella utvecklingen och det demokratiska statskicket. Vikten av största möjliga yttrande- och informationsfrihet ska alltid beaktas vid utformandet av upphovsrätten. Därför finns det undantag i upphovsrätten för information som är särskilt viktig för allmänheten, exempelvis information om dagshändelser.⁴⁹

Informations- och yttrandefriheten tillsammans kallas ibland intellektuell frihet. Detta begrepp har vi främst funnit i amerikansk litteratur och i IFLA/FAIFEs texter. I den amerikanska biblioteksforeningen ALAs definition av intellektuell frihet skrivs att den intellektuella friheten innebär alla individers rätt att både söka och ta emot information från alla håll utan restriktioner. Intellektuell frihet innebär rätten att ha, ta emot och sprida idéer.⁵⁰

4.3 Informationsfrihetens ursprung

Informationsfriheten kan ses som en mänsklig rättighet. I FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna finns 30 artiklar som handlar om de friheter och rättigheter alla människor ska ha. Grundtesen är att alla människor är födda fria och har lika värde och samma rättigheter. Grunden till dessa tankegångar kan spåras till filosofen och statsvetaren John Locke, som levde i England på 1600-talet. Han tänkte sig en samhällstraktat mellan de styrande i ett samhälle och människorna, där människorna överlät makten till de styrande mot att de garanterade säkerheten och ordningen i landet. De styrande skulle också garantera befolkningen vissa fri- och rättigheter. Dessa teorier spreds och inspirerade de rättighetsförklaringar som skrevs på 1700-talet.⁵¹ I den amerikanska oavhängighetsförklaringen från 1766 finns tanken om de mänskliga rättigheterna som en grundsten och denna tanke fastslås också av den franska nationalförsamlingen 1789 i deras deklaration om de mänskliga och medborgerliga rättigheterna.⁵²

Dessa deklarationer åberopade en högre rätt för sina krav och krävde att staten och samhället skulle förändras. Deklarationerna vände sig mot absolutismen och de idéer som sanktionerade de feodala klassernas privilegier. De vidareutvecklade individualismen och genom rationalismen minskades det andliga förmyndarskapet. Deklarationerna var politiska kampprogram, menar Willy Strzelewicz. Programmen riktade sig mot de missförhållanden som fanns när de skrevs och visade även på vilka grunder ett nytt samhälle skulle kunna byggas. Deklarationerna byggdes på tre idéströmningar, tankarna om naturrätten, individualismen och rationalismen. Ur dessa tre utvecklades idéerna om människans rättigheter.⁵³

Naturrätten handlar om relationen mellan makt och rätt, vilken innebörd ordet rätt har i samband med stat och lag. Den moderna rationella naturrättstanken uppstod i slutet av 1500-talet och början av 1600-talet och från denna härstammar idén om de mänskliga rättigheterna. Naturrättslärarna vid denna tid trodde på naturens och människornas inre förnuftiga väsen. De menade att alla människor är lika och de rättigheter som människorna har därför också måste vara lika. Eftersom alla är lika och har lika rätt ska den enskilda människan också respektera andra människors rätt. I och med denna naturrättsliga likhet kan ingen människa ställa krav

⁴⁹ Edmar, Malin 1999. *Internetpublicering – en juridisk vägledning*, s. 65.

⁵⁰ ALA *Intellectual Freedom and Censorship Q and A*

⁵¹ Hedlund Thulin, Kristina 1996. *Lika i värde och rättigheter: Om mänskliga rättigheter*. s. 16.

⁵² Israel, Joachim, 1983. Förord till *De mänskliga rättigheternas historia. Från den amerikanska oavhängighetsförklaringen till våra dagar*. s. 7-9.

⁵³ Strzelewicz, Willy 1983. *De mänskliga rättigheternas historia. Från den amerikanska oavhängighetsförklaringen till våra dagar*. s. 56-57.

om han inte samtidigt är beredd att ge alla andra människor samma rättigheter. I ett samhälle med fria, jämlika medborgare med lika rättigheter kan statssuveräniteten endast sökas hos folket i detta samhälle. De styrande i samhället är ombud för folket och kan därför avsättas och ställas till svars om inte naturrätten följs.⁵⁴

När det borgerliga livet började utvecklas i städerna på 1200- och 1300-talen minskades de medeltida banden på individen vad det gällde stånd, yrke och kyrka. Under renässansen blev staden centrum för antikollektiva rörelser som förespråkade tanken på individuell egendom och privaträtt. Genom reformationen fick den enskilda människan ett direkt förhållande till Gud och tanken att tillhöra en större gemenskap, kyrkan, blev mindre viktig. Genom detta utvecklades senare kravet på individuell åsiktsfrihet. De religiösa tankarna försvagades med tiden i dessa idéer. Istället fick förnuftet allt större plats och den rationalistiska individualismen uppstod under upplysningen och de revolutionära strömningarna på 1700-talet.⁵⁵

Rationalismen är den tredje strömningen som bidrog till formandet av bilden av människans natur och rättigheter. När individens vilja och beslut fick större betydelse blev förnuftet allt viktigare. På 1600-talet identifierades förnuftet med Gud, men Descartes, som var en av grundarna till den nya rationalismen, menade att förnuftet istället var ”människans inre väsenskärna”. Mot förnuftet ställdes människans driftvärld som söker efter lycka, lust och tillfredsställelse. Människan skulle sträva efter att låta förnuftet styra. Förnuftet finns hos alla individer och endast alla tillsammans skulle kunna ordna och styra samhället.⁵⁶

Dessa tre, naturrätten, individualismen och rationalismen utgör tillsammans grunden för de mänskliga rättigheterna, i vilka informationsfriheten ingår.

4.4 Varför informationsfrihet?

Det är lätt att säga att informations- och yttrandefriheten finns därför att vi lever i ett demokratiskt samhälle och dessa friheter är grunden för detta samhälle. Utan friheterna kan inte det demokratiska samhället fungera. Men som Petäjä hävdar så kan dessa friheter finnas även i ett land utan ett demokratiskt statskick. Friheten motiveras av andra idéer. Som vi har skrivit i ovanstående avsnitt grundlades informationsfriheten genom tankarna om mänskliga rättigheter som fanns och så småningom manifesterades i oavhängighetsförklaringen och genom franska revolutionen på senare delen av 1700-talet.

Petäjä menar att yttrandefriheten består av tre element. Dessa är yttrandet, ett juridiskt skydd för dessa och rättfärdigandet av varför yttrandena bör skyddas.⁵⁷ Samma resonemang kan föras om informationsfriheten, eftersom den är en del av yttrandefriheten. Petäjä menar att de filosofiska teorierna, rättfärdigandet av lagarna är viktiga eftersom man måste kunna motivera de lagar som finns i ett samhälle. En rättspositivist skulle kunna motivera en lag genom att säga att den är bindande och gäller oberoende av etik, normer och värden. Väljer man att motivera lagen genom den naturrättsliga läran hävdar man att etiska normer är nödvändiga för en lags giltighet. Naturrätten innebär att vissa friheter och rättigheter finns medfödda hos alla människor. Problemet med denna tanke är som Petäjä skriver att det som är självklara rättig-

⁵⁴ Ibid., s. 57-75.

⁵⁵ Ibid., s. 75-80.

⁵⁶ Ibid., s. 80-87.

⁵⁷ Petäjä 2000.

heter för en människa inte är det för en annan och det då är svårt att motivera varför rätten finns.⁵⁸

I undersökningen om yttrandefrihetens grunder och gränser har Petäjä valt ut tre teorier inom den liberala idétraditionen för att se hur yttrandefriheten motiveras. De teorier han har valt är villkorliga, accepterar inte alla yttranden, samtidigt som staten till största del bör hålla sig utanför och inte blanda sig i vad som är tillåtet. Han har valt dessa för att det är inom den liberala idétraditionen, där Sverige hör hemma, som yttrandefriheten värderas högst. Teorierna han har valt är John Stuart Mills sanningsargument, Alexander Meiklejohns demokratiargument samt Thomas Scanlons autonomiargument.⁵⁹

Teorierna försöker motivera varför det är bra med yttrandefrihet och svaret de ger är, menar Petäjä, att yttrandefriheten skapar möjlighet till rationalitet. Rationalitet i den meningen att det är mer rationellt att människor får yttra sig än att de inte får det. Grunden till att människor ska få yttra sig är att yttrandena leder till en rationell process som är till nytta för samhället. Yttrandefriheten skapar möjlighet till kommunikation, informationsutbyte, vilket är nödvändigt för att en rationell process ska existera. Yttrandefriheten är enligt sanningsargumentet ett medel att nå sanning och medlet är den rationella processen. Demokratiargumentet ser yttrandefriheten som nödvändig för att den fria debatten ska kunna råda som behövs för att medborgarna ska vara självstyrande. Enligt autonomiargumentet är yttrandefriheten till för att individerna ska kunna göra självständiga val.⁶⁰ Att teorierna lägger betoningen på mottagarna är naturligt eftersom det handlar om att yttrandefriheten ska gagna individens och samhällets bästa. I och med att betoningen läggs på mottagarna så är också rätten att ta del av yttrandena, informationsfriheten självklar.

4.5 Begränsningar av och inskränkningar i informationsfriheten

Även om vi har informationsfrihet och yttrandefrihet så är inte dessa friheter villkorlösa. Det finns bland annat lagar som talar om hur information får användas och lagar som skyddar upphovsmäns rätt till sitt verk.

4.5.1 Lagar som har betydelse för informationsfriheten

Som vi tidigare skrivit stadgas de grundläggande friheter vi har enligt lag i Regeringsformen RF, en av Sveriges fyra grundlagar. I andra kapitlets 1 § stadgas friheterna och i 2 § och 3 § finns regler om att individen gentemot det allmänna är skyddad mot tvång att tala om sina åsikter och det finns förbud mot åsiktsregistrering. Det finns också regler om skydd mot integritetskränkande dataregistrering.⁶¹ Även Europarådets konvention angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna har förklarats gälla som svensk lag. Inga lagar eller rekommendationer får därför införas som strider mot denna konvention.⁶²

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ *Regeringsformen SFS 1974:152*, 2 kap. 2 §.

⁶² Strömberg, Håkan 1999. *Sveriges författning*, s. 74.

Förutom RF så finns ytterligare två grundlagar som skyddar yttrande- och informationsfriheten. Dessa är Tryckfrihetsförordningen, TF⁶³, som reglerar yttrandefriheten i tryckt skrift, och Yttrandefrihetsgrundlagen, YGL⁶⁴, som skyddar yttrandefriheten i bild- och, eller ljudupptagningar som radio och tv-program. Skälet till att TF är en grundlag är att tryckfriheten anses vara grundläggande i ett fritt statsskick.⁶⁵ Att även yttranden i ljud- och bildmedia får samma skydd kan anses naturligt.

Redan 1766 kom den första tryckfrihetsförordningen i svensk lagstiftning. Denna förordning gav rätt att i skrift uttrycka sig i alla frågor med undantag för religiösa frågor, kungahuset, rådet och grundlagarna. I förordningen nämns också offentlighetsprincipen för första gången i svensk lagstiftning.⁶⁶ Offentlighetsprincipen innebär att alla handlingar som upprättas av svenska myndigheter är offentliga med några undantag. Offentlighetsprincipen kan endast begränsas genom 7 principer som stadgas i TF. Sverige skiljer på detta område ut sig ifrån de flesta andra länder där myndigheternas handlingar ofta är sekretessbelagda.⁶⁷ Syftet med offentlighetsprincipen är att främja ”fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning”.⁶⁸ Anders R Olsson menar att denna princip innebär mer än bara rätten att läsa myndigheternas handlingar. Den är ”ett ideal om största möjliga öppenhet i politik och hos myndigheter”.⁶⁹

4.5.2 Begränsningar av informationsfriheten

Yttrandefriheten är enligt de tre teorier Petäjä tagit upp villkorlig. Det innebär att det finns gränser för vad som är tillåtet att yttra i tal och skrift. För att ett yttrande ska vara tillåtet krävs att två villkor är uppfyllda. Villkoren är:

Omständighetsvillkoret - att omständigheterna måste vara rationella vid yttrandet

Innehållsvillkoret – yttrandet får inte uppmana till våld mot staten eller individer.

Uppfylls inte dessa krav är yttrandet inte tillåtet.⁷⁰

Vad som är rationella omständigheter och vad som kan uppfattas som en uppmaning till våld samt vad som är våld är en tolkningsfråga som teorier inte kan ge svar på. De frågorna kan bara besvaras i det verkliga livet av juridiken. Petäjä tar som exempel en författare som på grund av någons uppmaning till bråk skadas, samtidigt utsätts han för en recension som innehåller påhopp på honom som person, vilket får till följd att hans bok inte efterfrågas och han blir ekonomiskt drabbad. Frågan är vilket som innebär mest skada för honom, den fysiska skadan eller den ekonomiska? Förövaren till den fysiska skadan kan dömas för sitt verk men recensenten som förmodligen skapade större skada kan enligt teorierna inte dömas för sitt verk.⁷¹

⁶³ Tryckfrihetsförordningen SFS 1998:1438.

⁶⁴ Yttrandefrihetsgrundlagen SFS 1991:1469.

⁶⁵ Srömberg 1999 s. 10.

⁶⁶ Larsson, Torbjörn, 1994. *Det svenska statsskicket*, s. 324-325.

⁶⁷ *Ibid.*, s. 324.

⁶⁸ *Offentlighetsprincipen SFS 1976:954.*

⁶⁹ Olsson, Anders R. 1996. *IT och det fria ordet*, s. 12.

⁷⁰ Petäjä 2000.

⁷¹ *Ibid.*

Friheten till yttrande och inhämtande av information kan alltså begränsas enligt teorierna. Friheterna är villkorliga och i svensk lag begränsas de enligt RF som följer:

Yttrandefriheten och informationsfriheten får begränsas med hänsyn till rikets säkerhet, folkförsörjningen, allmän ordning och säkerhet, enskilda anseende, privatlivets helgd eller förebyggandet och beivrandet av brott. Vidare får friheten att yttra sig i näringsverksamhet begränsas. I övrigt får begränsningar av yttrandefriheten och informationsfriheten ske endast om särskilt viktiga skäl föranleder det.⁷²

Som synes är informationsfriheten i huvudsak begränsad enligt de principer som finns i teorierna. Det handlar om att skydda människornas och statens säkerhet, i teorierna uttryckta att skydda mot yttranden som kan leda till våld mot staten eller individer. Teorierna begränsar också yttrandefriheten vid irrationella omständigheter, vilket Petäjä skriver kan vara krig eller annan stor fara för staten. I regeringsformen uttryckta genom formuleringarna ”hänsyn till rikets säkerhet” samt ”om särskilt viktiga skäl föranleder det”. Teorier kan inte ge svar på hur lagarna som begränsar yttrandefriheten ska se ut men teorierna är ändå grunden för hur lagarna kan motiveras.⁷³

Anders R Olsson skriver att informationsfriheten är nödvändig och de inskränkningar som görs av den måste vara väl motiverade undantag. Han menar att det ligger i demokratins intresse att undantagen är så få som möjligt.⁷⁴

4.5.2.1 Integritetsskydd

Ett skäl att begränsa informationsfriheten kan vara att man vill skydda den personliga integriteten. Förespråkarna för en begränsad informationsfrihet och ett ökat skydd för den privata sfären hävdar att det är individens rätt att själv bestämma vilka uppgifter om honom eller henne som ska vara allmänt kända.⁷⁵ Vilka uppgifter som upplevs som så personliga att integriteten kränks om uppgifterna kommer till allmänhetens kännedom varierar från person till person. Samtidigt som vi vill behålla vissa uppgifter för oss själva behöver samhället en del uppgifter om oss för att kunna upprätthålla säkerheten och servicen i samhället.

Hur den personliga integriteten ska skyddas är en politisk fråga, menar Anders R Olsson. Det finns olika uppfattningar om värdet av att medborgarna kan ta del av varandras livsvillkor. Olsson menar att det handlar om hur mycket av ”social ingenjörskonst” som är rimlig i samhället. Staten behöver vissa uppgifter om medborgarna för att kunna fullgöra de uppgifter den har åtagit sig. Frågan är vad staten ska syssla med och varför och här har de politiska ideologierna olika svar. Olsson menar att förespråkarna för ett starkare integritetsskydd hämtar dessa idéer moderat/nyliberalt håll. Medan socialisterna anser att samhället behöver organiseras av staten menar de flesta liberaler att ”social ingenjörskonst” gör mer skada än nytta. De som förespråkar ett starkare integritetsskydd menar däremot att denna fråga är av privat natur.⁷⁶

⁷² *Regeringsformen, SFS 1974:152*, kap.2, 13 §.

⁷³ Petäjä 2000.

⁷⁴ Olsson, 1996, s. 12.

⁷⁵ *Ibid.*, s. 75.

⁷⁶ *Ibid.*, s. 53-54.

För att skydda den personliga integriteten finns Personuppgiftslagen, PUL, som innehåller bestämmelser för hur personuppgifter får registreras och brukas.⁷⁷

Särskilt känsliga uppgifter skyddas av Sekretesslagen som innehåller bestämmelser om tystnadsplikt i det allmännas verksamhet och om förbud att lämna ut allmänna handlingar. I lagen finns bestämmelser om vilka handlingar som kan beläggas med sekretess och hur länge sekretessen kan gälla.⁷⁸ Sedan lagen infördes 1980 har sekretessen ständigt utökats.⁷⁹

4.5.3 Inskränkningar i informationsfriheten

Som vi tidigare skrivit är inte all information fri och tillgänglig. Det fria ordet har stött på motstånd. Det finns intressen som på ett eller annat sätt vill begränsa människors möjligheter att fritt informera sig. Oftast har dessa inskränkningar skett genom ingrepp i yttrandefriheten och i tryckfriheten. Genom att hindra människor att säga och skriva det de vill förhindrar man också informationsfriheten.

Ett sätt att effektivt hindra informationsfriheten är att censurera information. I Sverige fick vi de första censurreglerna 1684, och 1688 inrättades en central censurmyndighet.⁸⁰ Tryckfrihetsförordningen innehåller dock ett förbud mot censur vilket innebär att ingen förhandsgranskning får förekomma av tryckta skrifter. Ett exempel där det idag förekommer censur är inom filmbranschen där alla filmer granskas innan de visas på bio. ⁸¹

4.6 Sammanfattning

I detta kapitel har först tittat närmare på vad information är och kan vara. Därefter har vi redogjort för informationsfrihet och yttrandefrihet, två rättigheter som ibland diskuteras under begreppet intellektuell frihet. Informationsfrihet och yttrandefrihet är två rättigheter som hör ihop. Utan yttrandefrihet finns ingen verklig informationsfrihet och det finns inte heller någon verklig yttrandefrihet om inte individerna själva kan söka information för att bilda sig en uppfattning i olika frågor. Dessa rättigheter ses ofta som naturliga och självklara men de är inte villkorlösa.

Informationsfriheten är en av de mänskliga rättigheterna som stadgas av FN. De mänskliga rättigheterna bygger på idén att alla människor är lika och bör ha samma rättigheter, tankar som John Locke framförde på 1600-talet. Informationsfriheten motiveras också genom sannings-, demokrati- och autonomiargumenten. Grunden för ett demokratiskt samhälle är informations- och yttrandefrihet. För att kunna fatta beslut behövs information som medborgarna kan lita på och för att kunna fatta självständiga beslut krävs att information kan sökas från flera källor. Men enligt alla argumenten finns gränser för vilken information som får spridas.

Rätten att yttra sig och informera sig skyddas av lag och där finns också de inskränkningar och begränsningar som finns i friheterna. Begränsningarna motiveras främst för att skydda rikets säkerhet samt enskilda personers säkerhet.

⁷⁷ Personuppgiftslagen SFS 1998:204.

⁷⁸ Sekretesslagen SFS 1996:1596.

⁷⁹ Olsson 1996, s. 21.

⁸⁰ Larsson 1994, s. 327.

⁸¹ Ibid., s. 323.

Nu när vi redogjort för grunden för informationsfriheten och hur den kan utövas och brukas vill vi fortsätta med den institution där dessa friheter kan nyttjas, oftast helt gratis och där det finns information om nästan vilket ämnesområde som helst, nämligen folkbiblioteket.

5. Folkbiblioteket

I detta kapitel börjar vi med att se närmare på folkbibliotekets framväxt och de idéer som finns i grunden för folkbiblioteken. Därefter följer ett avsnitt om hur folkbiblioteken har utvecklats under 1900-talet till vad det är idag och hur folkbibliotekets roll och funktion ser ut nu. Dessutom tar vi upp frågan om hur folkbiblioteken ska kunna legitimeras sin verksamhet. Därpå sammanför vi de båda delarna av vår undersökning, informationsfrihet och folkbibliotek och tittar närmare på de möjligheter som finns och på de problem som kan uppstå i folkbibliotekens informationsuppdrag. Vi gör också en kort utblick i världen för att ge några exempel på hur det ser ut i andra länder och vad som skulle kunna bli verklighet även här.

När vi idag säger folkbibliotek menar vi i allmänhet ett bibliotek i kommunal regi, där det finns anställd, utbildad personal och ett stort utbud av litteratur i alla former. Folkbiblioteket är till för alla medborgare och det är gratis att ta del av samlingarna och man får låna hem i stort sett allt material som finns där. Grunden för detta bibliotek presenterar vi i följande avsnitt.

5.1 Folkbibliotekens framväxt och idéerna bakom biblioteken

Joacim Hansson har i *Om folkbibliotekens ideologiska identitet: En diskursstudie* sammanställt forskning om folkbibliotekets framväxt och undersökt vilka ideologiska tankar som finns i grunden för folkbiblioteket. Han skriver att grunden till folkbiblioteken finns i de folkliga biblioteken: sockenbibliotek, studiecirkelbibliotek och arbetarbibliotek. Dessa olika bibliotek har sin grund i olika intressen.

Sockenbiblioteken har sina rötter på två skilda håll skriver Hansson, dels i kyrkobiblioteken, dels i ”den upplysningsorienterade filantropin”. Genom den då så starka kyrkans makt fick sockenbiblioteken en tydlig konservativ prägel.⁸² Kyrkans verksamhet syftade till att uppföra allmogen till lydiga medborgare. När andra åsiktsinriktningar än kyrkans och det konservativa samhällets fick plats i samhället blev det svårt för sockenbiblioteken att hävda sin ställning.⁸³

Studiecirkelbiblioteken grundades av de folkrörelser som växte fram från slutet av 1800-talet. Tanken var att för att kunna få något att säga till om i samhället måste folket skaffa sig bildning. Studiecirkelbiblioteken med sina bibliotek fanns främst inom nykterhetsrörelsen, skriver Hansson.⁸⁴ Verksamheten grundades i en traditionellt liberal syn där den fria individen skulle ha möjlighet till utveckling samtidigt som man kollektivt strävade mot ett demokratiskt deltagande i styrandet av samhället och lånade ideologiska element från socialdemokratiskt håll.⁸⁵

Arbetarbiblioteken har stora likheter med studiecirkelbiblioteken, men inom arbetarrörelsen betonades det politiska mer än i nykterhetsrörelsens verksamhet.⁸⁶ Hansson menar att bildningsidealet var mer motsägelsefullt och det fanns fostrande inslag i verksamheten. Målet var att arbetarna skulle förberedas för ett demokratiskt maktövertagande.⁸⁷

⁸² Hansson, Joacim 1998. *Om folkbibliotekens ideologiska identitet: En diskursstudie*. s. 56-57.

⁸³ *Ibid.*, s. 75-76.

⁸⁴ *Ibid.*, s. 63-65.

⁸⁵ *Ibid.*, s. 76-77.

⁸⁶ *Ibid.*, s. 69.

⁸⁷ *Ibid.*, s. 77.

Samtidigt som dessa äldre bibliotek fanns började idéerna om folkbibliotek införas i Sverige i början av 1900-talet, främst av Valfrid Palmgren⁸⁸ som varit på studieresor i Amerika och England för att studera deras ”public library”. Biblioteken där var avsedda för hela befolkningen, även barn, och hade stora utlåningsavdelningar med öppna hyllor och ett omfattande referensbestånd. Biblioteken kunde vara öppna 10-12 timmar per dag och var belägna i lokaler som var byggda för ändamålet.⁸⁹

Medan de tidigare biblioteksformerna som fanns i Sverige hade en tydlig ideologisk koppling genom förankringen i moderorganisationerna saknar folkbiblioteken en sådan koppling. Det finns ingen tydlig styrning av verksamheten som det gjorde hos de föregående biblioteken. Hansson menar att folkbiblioteken är ”ett barn av sin tid” som ideologisk institution.⁹⁰ Folkbiblioteken speglar de förändringar som skedde i samhället under åren de växte fram. Tidigare hade det offentliga samhället till stor del styrts av kyrkan och konservativa ideal men förändringar krävdes nu från liberala och socialdemokratiska krafter. Statens verksamhetsområde utökades och så småningom fanns det även utrymme för bibliotekspolitik inom verksamhetsområdet. En utveckling som till stora delar var medelklassens och arbetarrörelsens förtjänst.⁹¹

Enligt Hansson så var folkbibliotekets främsta funktion var att skapa goda medborgare, i första hand en fostrande funktion. Folkbiblioteket skulle vara neutralt, samtidigt som det fanns en demokratisk tanke. Demokratin var dock på den styrande elitens villkor.⁹² Folkbiblioteken fick en roll av kulturellt, moraliskt och även politiskt rättesnöre. Institutionen skulle representera vissa traditionella värden som var ideologiskt neutrala och som måste bevakas och försvaras i en tid då samhället snabbt förändrades. Dessa konservativa drag i folkbibliotekets identitet är starkast men det finns också liberala inslag.⁹³ De liberala idéerna kommer fram främst i kopplingen mellan den samtidiga framväxten av folkbiblioteken och demokratin. För att kunna delta i det demokratiska samhället behövde folket utbildning och det kunde de få möjlighet till genom folkbibliotekens försorg.⁹⁴

5.2 Folkbiblioteket under 1900-talet

1911 lade Valfrid Palmgren fram sin utredning⁹⁵ med förslag på hur ett svenskt folkbiblioteksväsende skulle kunna se ut. Hon ansåg att varje kommun skulle ha ett ”allmänt offentligt bibliotek” som skulle vara centralt beläget med generösa öppettider och ett väl tilltaget och ordnat bestånd och personalen skulle vara välutbildad. Detta allmänna bibliotek skulle vara en plats där alla medborgare skulle kunna samlas.⁹⁶

⁸⁸ Valfrid Palmgren utredde folkbiblioteksfrågan på ecklesiastikministerns uppdrag under åren 1909 – 1911. 1911 överlämnade hon sitt utlåtande, varpå en kommitté tillsattes som i sitt utlåtande i stort sett anslöt sig till Palmgrens förslag. Detta antogs med vissa ändringar av 1912 års riksdag.

⁸⁹ Torstensson, Magnus, 1994. Att analysera folkbiblioteksutveckling – exemplet Sverige och några jämförelser med USA.

⁹⁰ Hansson 1998, s. 128-130.

⁹¹ Ibid., s. 130.

⁹² Ibid., s. 131.

⁹³ Ibid., s. 135.

⁹⁴ Ibid., s. 138.

⁹⁵ Palmgren, Valfrid, 1911. *Förslag angående de åtgärder som från statens sida böra vidtagas för främjandet av det allmänna biblioteksväsendet i Sverige.*

⁹⁶ Torstensson 1994.

Idéerna om ett folkbibliotek hade dock kommit till Sverige tidigare, i slutet av 1800-talet, men det dröjde till 1905 innan tiden var mogen för den första förordningen om statsbidrag till folkbibliotek. Bidrag som kunde fås av församlings-, kommun eller föreningsbibliotek.⁹⁷

Under de första decennierna av 1900-talet levde de olika biblioteken kvar innan de så småningom samlades under ett tak, de kommunala biblioteken.⁹⁸ Först 1930 kom en statlig biblioteksförfattning. Huvudpunkterna i författningen var enligt Sven Nilsson dessa:

- Biblioteken ska tillgodose alla slags studie- och läsintressen.
- Utbildad personal ska ansvara för skötseln.
- Böckerna ska finnas uppställda på öppna hyllor där låntagaren själv får söka bland böckerna.
- Biblioteket ska anknyta till allt slags bildningsarbete, skolor osv.⁹⁹

Under efterkrigstiden växte den svenska samhällsekonomi snabbt och det blev möjligt för staten att satsa medel på annat än det som var absolut nödvändigt. Folkbiblioteken fick större resurser och verksamheten ökade. Genom 1946 års folkbiblioteksakkunnigas betänkande, SOU 1949:28, skapades det moderna folkbiblioteket och fick sin idémässiga grund, i vilken bredd och kvalitet betonas, skriver folkbiblioteksutredningen 1984.¹⁰⁰

Under 1960- och 1970-talen breddades verksamheten och som en följd av det formulerade många folkbibliotek breda kulturpolitiska mål för sin verksamhet. Förutom de traditionella uppgifterna tillkom t ex uppsökande verksamhet, allmänkulturell verksamhet och informationsuppgifterna växte.¹⁰¹ Under 1980-talet bröts dock denna utveckling och folkbiblioteken hamnade längre ner på den politiska dagordningen. Anslagen till folkbiblioteken minskade, filialer lades ner och utlåningen stagnerade. Under de senaste åren har dock folkbiblioteken fått ökad betydelse för befolkningen. Folkbibliotekens roll som informations- och kunskapscentra har förstärkts samtidigt som dess ställning som bred kulturinstitution med stort stöd hos befolkningen även den har förstärkts, skriver Sven Nilsson.¹⁰²

5.3 Folkbibliotekets uppgift och roll i samhället

I folkbibliotekets historia finns olika ideal representerade. Olika ideologiska tankar finns om vad verksamheten ska vara till för och vilka den ska vända sig till. Att föra samman dessa olika tankar, idéer och traditioner till ett folkbibliotek tog tid och även idag finns skilda idéer om vad folkbiblioteket bör vara.

Ett folkbibliotek verkar i sin egen direkta omgivning, skriver Verna L. Pungitore i *Public librarianship: an issues-oriented approach*. Det enskilda bibliotekets verksamhet är anpassad och färgad av sin sociala och kulturella omgivning. Om samhället, omgivningen, förändras leder det till förändringar också hos biblioteket och eftersom det är präglad av sin direkta om-

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Nilsson Sven 1999. *Kulturens vägar* s. 205.

⁹⁹ Ibid., s. 206.

¹⁰⁰ Folkbiblioteksutredningen 1984, s. 31.

¹⁰¹ Nilsson 1999, s. 207.

¹⁰² Ibid., s. 209-210

värld, utvecklas biblioteken olika fort och i olika riktning. Därför finns det inget perfekt bibliotek utan varje bibliotek måste finna sin egna unika inriktning och roll i samhället.¹⁰³

Richard Rubin menar också att bibliotekens mål skapas av det samhälle i vilket det befinner sig. När samhället och dess värderingar och attityder förändras så måste folkbibliotekets mål återspegla dessa förändringar. De mål som biblioteken har nu bygger dock på dem som biblioteken haft genom historien: Att stödja utbildning och socialisering som krävs av samhället, att svara mot efterfrågan på information, att främja individers bildning och utbildning och att ge publiken det de efterfrågar.¹⁰⁴ Rubin menar att bibliotekens viktigaste uppgift idag är att hjälpa människor att orientera sig i sin omvärld, i frågor gällande allt ifrån ekonomi, utbildning, religion och politik till estetiska frågor. Biblioteken ska hjälpa människor att förstå sin omgivning och de kulturer de möter.¹⁰⁵

Det finns få ”måsten” för folkbiblioteken. Eftersom de inte har någon överordnande institution som de agerar inom finns större frihet att sätta upp mål för verksamheten än för andra typer av bibliotek. För andra bibliotek finns det en skola, ett universitet, ett företag eller någon annan institution med bestämda mål och en definierad målgrupp. Det bibliotekets mål är då att stödja institutionens verksamhet och anpassa sin verksamhet efter institutionens målgrupp.¹⁰⁶ Eftersom folkbiblioteken bedriver sin verksamhet och formulerar sina mål utan någon överordnad institutions krav kan de sägas vara styrda från olika håll. Dels styr dokument som finns från statlig och kommunal nivå, dels förväntningar från omgivningen. Dessutom spelar de traditioner folkbiblioteket och dess personal bär med sig en viktig roll skriver Pungitore. Hon menar att användarna som grupp på sätt och vis kan sägas vara folkbibliotekets överordnade institution. Deras individuella behov, önskingar och förväntningar måste dock bemötas var för sig för att folkbibliotekets verksamhet ska kunna få stöd från den enskilde och från samhället. När folkbiblioteken ska visa på sin plats i samhället är det lättast att göra det med hjälp av statistik. Det leder till att det viktigaste målet för folkbiblioteken lätt blir att öka användandet och tillgodose allmän efterfrågan, medan de andra målen blir vaga och inte räcker till för att ge vägledning.¹⁰⁷

När man diskuterar folkbibliotekens roll, menar Robert Ellis Lee, som forskat om bibliotekens folkbildande roll i USA, att de första bibliotekarierna hade en klar uppfattning om institutionens utbildande syfte och hur detta mål skulle nås. Lee anser att i folkbibliotekens första fas var de institutioner med endast detta syfte. I nästa fas, som sträckte sig från ca 1875 till slutet av första världskriget, vidgade folkbiblioteken sin verksamhet till att också omfatta underhållning, rekreation för människor och referenstjänst.¹⁰⁸ Lee menar att folkbiblioteken då, i önskan att nå fler människor, breddade sina tjänster utan att egentligen veta i vilket syfte. Men för att öka användningen av biblioteket gav man människor det de ville ha. Detta resulterade i att bibliotekets samlingar till största del kom att bestå av lätt fiktion, vilket karaktäriserar många små bibliotek idag.¹⁰⁹

Även om inte folkbibliotekens uppgifter och roll i samhället finns klart definierad finns det en rad dokument som på olika sätt talar om vad det bör vara och vilka uppgifter som är centrala.

¹⁰³ Pungitore, Verna Leah, 1989. *Public Librarianship: an issues-orientated approach*, s. xi-xii.

¹⁰⁴ Rubin, 1998. s. 244.

¹⁰⁵ Ibid., s. 260.

¹⁰⁶ Pungitore 1989. s. 27.

¹⁰⁷ Ibid., s. 28.

¹⁰⁸ Ibid., s. 27.

¹⁰⁹ Ibid., s. 27.

På internationell nivå har exempelvis FN-organet UNESCO tillsammans med IFLA fastslagit vad folkbiblioteken ska vara i *UNESCO Public Library Manifesto*.¹¹⁰ Folkbiblioteket ska enligt detta manifest, som består av 12 punkter, fungera som ett lokalt kunskapscentrum som gör all slags kunskap och information tillgängliga för alla användare. Dess tjänster ska anpassas efter de lokala behov som finns. Uppgifterna är bland annat att uppmuntra till läsning och stärka läsvanor, stödja självstudier och formell utbildning, erbjuda möjligheter till kreativitet och personlig utveckling samt främja kunskap om kulturarvet och insikt om vetenskaplig forskning och utveckling. Folkbiblioteken ska också främja kulturell mångfald och ge tillgång till samhällsinformation samt ge tillgång till informationstjänster för näringsliv, organisationer och andra intressegrupper.

I *Folkbibliotek i Sverige* skriver folkbiblioteksutredningen att folkbiblioteken är den viktigaste lokala kulturinstitutionen och ska därför spela en viktig roll i det lokala kulturlivet. Folkbibliotekets folkbildande tradition betonas också och utredningen skriver att folkbiblioteket är ett viktigt instrument för den livslånga utbildningen. Som huvudsakliga handlingslinjer anger utredningen följande punkter:

- Folkbiblioteket skall föra en kamp för boken och läsandet.
- Folkbiblioteket skall arbeta för en fri och jämlik tillgång till information.
- Folkbiblioteket skall bygga ut den uppsökande verksamheten.
- Folkbiblioteket skall särskilt uppmärksamma barns behov av böcker och läsning.¹¹¹

Utredningen skriver att man kan särskilja två uppgifter för folkbiblioteken: en kulturuppgift, vilken främst handlar om ett ansvar för det tryckta ordet och läsningen och en informationsuppgift.¹¹²

I bibliotekslagen som kom 1996 står att alla medborgare ska ha tillgång till ett folkbibliotek vilket ska främja intresse för läsning, litteratur, information, upplysning, utbildning och kulturell verksamhet. Folkbiblioteken ska särskilt uppmärksamma funktionshindrade, invandrare samt barn och ungdomar.¹¹³

Förutom dessa statliga dokument finns det kommunala riktlinjer för det enskilda folkbiblioteket att utforma sina egna målifrån och därmed sin egen roll i den kommun det finns.

Att verka för folkbildning har varit ett av folkbibliotekets starkaste argument för att hävda sin legitimitet. Geir Vestheim menar dock att förutsättningarna för folkbibliotekens folkbildande arbete förändrades kraftigt i och med den utbildningsexplosion som började på 1970-talet. Från att ha varit den institution där människor kunde söka bildning blev biblioteken istället tvungna att anpassa sig till samhällsutvecklingen och främja formell bildning. De studerandes individuella behov ställdes före kollektiva behov som medborgarbildning och individernas personliga utveckling. Bibliotekspolitiken förändrades från att vara värderationell till att vara målrationell.¹¹⁴

¹¹⁰ *Unesco Public Library Manifesto*

¹¹¹ Folkbiblioteksutredningen 1984. s. 12.

¹¹² *Ibid.*, s. 12. Informationsuppgiften behandlas närmare i avsnittet nedan, Folkbibliotekens informationsuppgift. Vi tar inte upp kulturuppgiften närmare eftersom denna undersökning koncentreras kring informationsuppgiften.

¹¹³ *Bibliotekslagen 1996:1596*, 2§, 8§ och 9§.

¹¹⁴ Vestheim, Geir 1999. Ideologi og folkebibliotekspolitikk – eit demokratispørsmål.

Vestheim menar att folkbiblioteken under de senaste decennierna har stått inför dilemmat huruvida folkbiblioteket ska vara institutioner för kritisk offentlighet, där ett samhälles innevånare kan bildas och utvecklas till medvetna medborgare eller om folkbiblioteken ska vara politiska redskap. Han hävdar att folkbiblioteken har utvecklats mot en instrumentell kunskapssyn genom att medverka till differentiering och tillfredställande av individuella behov framför det kollektiva samhällets behov. I ett demokratiskt perspektiv är detta ett problem då de individuella behoven sätts före syftet att verka för en upplyst allmänhet. Ett fungerande demokratiskt samhälle behöver institutioner som för debatter om samhället de finns i och det samhällets politik. Dessa institutioner kan inte styras av individuella önskemål utan måste främja öppenhet, mångfald och holism.¹¹⁵

Dagens folkbibliotek liknas dock av politiker vid servicecentraler som ska användas så mycket som möjligt. Enligt Bosse Jonssons undersökning liknas besökarna vid kunder i en butik och butiken ska ge tillgång till de varor som efterfrågas av kunderna. Besökarna ska själva avgöra vad de vill få ut av sitt besök utan påverkan av beslutsfattarna. Beslutsfattarna anser inte att det är deras uppgift att påverka biblioteksbesökarna eller deras val av material. Trots det passiva synsättet hoppas beslutsfattarna att biblioteksbesöken ska bidra till att utveckla aktiva och medvetna samhällsmedborgare.¹¹⁶

Politikerna som intervjuades i Jonssons undersökning uttrycker en pragmatisk syn när det gäller vilket material folkbiblioteken ska ge tillgång till. De olika kulturformerna har ett värde endast om de är efterfrågade. Uppgiften är inte att bevara och tillhandahålla kulturella uttrycksformer utan att ge besökarna det material som efterfrågas. Folkbibliotekens utbud ska inte heller göras till en politisk fråga utan innehållet ska bestämmas utifrån efterfrågan och professionella avväganden.¹¹⁷

En bibliotekschef liknar folkbibliotekets utbud vid ett smörgåsbord där lättlagade enkla rätter finns sida vid sida med de kulinariska delikatesserna. Bibliotekschefen menar dock att bibliotekens utbud karaktäriseras av det enklare utbudet. ”Vi har all möjlig skit på det här biblioteket. Vi har inget som helst krav på vad vi köper in... utan vi köper in på låntagarens önskemål.” Bibliotekschefen menar att 75 % av materialet köps in på önskemål av låntagarna.¹¹⁸ Att låntagarnas efterfrågan styr utbudet på biblioteket behöver emellertid inte betyda att biblioteket karaktäriseras av det lättare utbudet. En annan bibliotekschef menar att kulturdebattörer och bibliotekspersonalen har en tendens att underskatta biblioteksbesökarna, vilka ofta efterfrågar kvalificerad litteratur när de kommer med inköpsförslag.¹¹⁹

Jonsson menar att det är bibliotekschefernas åsikt att det överordnade syftet med folkbiblioteket är användandet. ”Det är därför det finns folkbibliotek.” Om material som efterfrågas inte finns på hyllorna ska bibliotekspersonalen verka för att den som efterfrågar materialet får det så snabbt som möjligt, även om det är material som biblioteket av olika skäl valt att inte köpa in tidigare. Att ge besökarna det de vill ha leder till att de kommer tillbaka, resonerar en bibliotekschef.¹²⁰

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Jonsson, Bosse 2003. s. 159-160.

¹¹⁷ Ibid., s.142.

¹¹⁸ Ibid., s.119.

¹¹⁹ Ibid., s. 118.

¹²⁰ Ibid., s. 121-122.

5.3.1 Folkbibliotekens demokratiska funktion

I många skrifter och artiklar talas om folkbibliotekens demokratiska funktion. Vad skribenterna egentligen menar när de skriver om denna funktion framgår dock inte alltid. Lena Frändberg menar emellertid att folkbiblioteken kan uppfylla den demokratiska funktionen genom de olika verksamheter som finns inom folkbiblioteket: bibliotekens roll i folkbildningen, biblioteket som informationscentrum, biblioteket som kulturcentrum och det politiska biblioteket.¹²¹

I *Mötesplats i tid och rum* finns flera uppsatser som på olika sätt belyser folkbibliotekens möjligheter att stärka demokratin i vårt land. Sven Nilsson talar om att biblioteken bör utvecklas till ett medborgargränssnitt. Biblioteken ska strukturera, ge sammanhang och perspektiv samt redovisa även det som är kontroversiellt.¹²²

En viktig uppgift är också att biblioteket fungerar som mötesplats. Folkbiblioteken är det enda offentliga rum som alla människor har tillgång till. Sven Nilsson skriver att de virtuella tjänsterna kommer att öka och utvecklas, ”men det vore dåraktigt att hävda att detta skulle minska betydelsen av verkliga mötesplatser”. Han menar att folkbiblioteken bör utveckla och profilera den unika ställning som man har genom att satsa på exempelvis program- och debattverksamhet liksom ett brett utbud av tidningar och tidskrifter vilket främjar folkbibliotekets funktion som offentligt rum.¹²³ Folkbiblioteken är en plats där man spontant kan träffas och ta del av olika åsikter och samtala om stort och smått.

Jonssons undersökning visar att dagens politiker hoppas att folkbibliotekens utbud ska inspirera besökarna och få dem att delta i det demokratiska samhället. Trots att de ser folkbiblioteken som en serviceinstitution där besökarnas efterfrågan ska styra finns en förhoppning om att besökarna ska utvecklas till ansvarsfulla medborgare som aktivt deltar i samhällslivet. Jonsson menar att det är tankar som bygger på den klassiska humanismen som uttrycks av politikerna. Läsning leder till att människan får ett rikare liv och en djupare syn på tillvaron och leder in på en bildningsväg som den enskilde besökaren själv beslutar om. Folkbibliotekets utbud kan också fungera som ett motvärn mot det dagliga mediebruset.¹²⁴ Folkbibliotekens främsta uppgift för att främja demokratin är att ge tillgång till information och kunskap. Biblioteken bör därför verka för att ge människor möjlighet att nå kunskap. Biblioteken ska också motverka det förakt för kunskap som finns hos människor som inte har haft möjlighet att själva bilda sig.¹²⁵ Besökarna personliga utveckling ska ske på deras egna initiativ och det ska inte förekomma någon påverkan av vare sig politiker eller bibliotekspersonal menar politikerna.¹²⁶

Folkbiblioteken kan arbeta för demokrati genom att neutralt förmedla information från olika håll för att människor fritt ska kunna bilda sig en uppfattning. Bibliotekens personal ska också hjälpa till att finna den eftersökta informationen. Folkbiblioteket ska vara en mötesplats där människor kan träffas och samtala, lyssna på föredrag, delta i diskussioner och ta del av det som händer i samhället. Biblioteken är en mötesplats där skilda sociala, kulturella och etniska

¹²¹ Frändberg, Lena 1993. *Folkbibliotek och demokrati: Ett försök att beskriva och diskutera folkbibliotekets demokratiska funktion* s. 23-29.

¹²² Nilsson, Sven 2000. Gränssnitt för medborgaren. s. 75.

¹²³ *Ibid.*, s. 77.

¹²⁴ Jonsson 2003. s.144.

¹²⁵ *Ibid.*, s. 150.

¹²⁶ *Ibid.*, s. 160.

intressen kan mötas. Folkbiblioteken kan genom att det är en offentlig institution, öppen för alla främja det offentliga samtalet och därmed har de en demokratisk funktion

5.4 Folkbibliotekets utformning - En fråga om legitimitet

Folkbiblioteken har från det att de började växa fram hävdats sin legitimitet som allmän institution genom att mena att de är till för allmänhetens nytta. Enligt Douglas Raber grundas detta argument i uppfattningen att det inte kan finnas ett demokratiskt samhälle om inte allmänheten är upplyst och välinformerad. Två antaganden befäster detta: Det första är att det krävs tillgång till information och kunskap för att kunna delta i det demokratiska samhället och det finns någon eller något som ger alla medborgare tillgång till detta. Det andra är att alla medborgare måste ha lika möjligheter att delta i samhällslivet. Eftersom alla människor inte har samma förutsättningar att delta i samhället finns en inbyggd ojämlikhet i maktfördelningen i samhället. Här kan och ska biblioteket vara en maktutjämnade institution.¹²⁷

Enligt ett annat synsätt saknar det moderna folkbiblioteket ett syfte likt det ovanstående. I försöket att uppnå den maktutjämnande funktionen försummar biblioteket sina verkliga möjligheter. Det är omöjligt för biblioteket att genom information och kunskap göra alla lika i det demokratiska samhället. Biblioteken bör istället utformas för dem som kan och vill ta vara på vad biblioteket har att erbjuda. Bibliotekens uppgift är att erbjuda besökarna, oberoende av bakgrund, möjligheter att bilda och utbilda sig och vidga sina intellektuella vyer. Bibliotekets material ska därför vara av hög standard och kvalitet. Bibliotekets mål kan inte vara att fungera som en social mötesplats eller nöjesförmedlare. Det kan inte heller vara till för alla medborgare. De begränsade resurserna kan inte användas för social verksamhet, som uppsökande verksamhet, då detta skulle ske på bekostnad av de traditionella användarna.¹²⁸

Ett tredje synsätt är att biblioteket måste vara användbart och intressant för dem som betalar verksamheten, det vill säga skattebetalarna. Detta är enda sättet att legitimera folkbibliotekets existens. Folkbiblioteket ska formars utifrån de önskemål och intressen som finns hos den allmänhet som finansierar det. Biblioteket ska fungera som central förmedlare av den mest efterfrågade informationen till största möjliga antal människor. Beviset för att ett fungerande bibliotek är att det används. Det ska inte finnas några ”bör ” och ”ska” i verksamheten. Bibliotekets rätta roll är inte att förändra sin omgivning utan att tjäna den. Folkbibliotekets kan endast legitimeras genom att det används av dem som betalar det.¹²⁹

En diskussion om vilken uppgift folkbiblioteken ska koncentrera sig på och hur folkbiblioteken kan motivera sin existens finns alltså enligt Raber.

5.5 Folkbiblioteken, informationsfriheten och informationsuppgiften

Som neutral, samhällelig institution ska folkbiblioteken förmedla upplysningar och tankar inom alla områden till alla medborgare och ge tillgång till alla typer av informationskällor skriver folkbiblioteksutredningen. Utredningen menar vidare att ”i kontroversiella frågor skall det försöka spegla motstridiga intressen och åsikter, så att individen får möjlighet att själv bilda sig en uppfattning”. Utredningen menar att folkbiblioteken ska hjälpa människor att

¹²⁷ Raber, 1996.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Ibid.

skapa helhet och perspektiv i det ständiga flödet av information i samhället. Biblioteken ska tillhandahålla bakgrundsinformation och kompletterande information för att människor ska kunna skapa en nyanserad bild av händelser och problem i samhället.¹³⁰

Folkbiblioteket står i folkbildningens tjänst och ska präglas av öppenhet och lyhördhet mot den enskilda människan. Barn, ungdomar och studerande ska kunna ställa krav på folkbiblioteket även om de högskolestuderande främst ska använda sig av högskolornas bibliotek. Även myndigheter och företag ska ges tillgång till folkbibliotekens informationstjänster men individens behov ska prioriteras. Om kommunen, som har ett ansvar för att underlätta näringslivets utveckling anser att folkbiblioteket också ska hjälpa till med informationsförsörjningen för näringslivet så ska medel avsättas för detta så att inte individerna blir drabbade.¹³¹

I *Folkbibliotek i tal och tankar* skrivs att även om informationsbehovet finns hos alla så måste folkbiblioteken ta på sig ett särskilt ansvar för de politiskt sett svagare grupperna i samhället, till exempel lågutbildade och språkliga minoriteter.¹³² Folkbiblioteksutredningen skriver att ordet information kan ges olika innebörd, vilket kan skapa problem när bibliotekets informationsuppgifter ska definieras. Det är inte heller klart angivet vad som kan och ska ingå i informationsuppgiften, men biblioteken ska tillmötesgå krav och förväntningar på att fungera som informationscentra.¹³³

I bibliotekslagens 2 § står följande:

Till främjande av intresse för läsning och litteratur, information, upplysning och utbildning samt kulturell verksamhet i övrigt skall alla medborgare ha tillgång till ett folkbibliotek. Folkbiblioteken skall verka för att databaserad information görs tillgänglig för alla medborgare. Varje kommun ska ha ett folkbibliotek.¹³⁴

Som synes finns det ingenting sagt om vilken information folkbiblioteken ska innehålla. Det enda som klart uttrycks är att information ska göras tillgänglig för alla medborgare och att folkbiblioteken ska göra databaserad information tillgänglig. De enskilda biblioteken har därför möjlighet att själva skapa sina egna riktlinjer för vilken information de vill samla och göra tillgänglig.

I *Kulturpolitikens inriktning* skriver författarna att landets folkbibliotek bidrar till att ”garantera yttrandefrihet och yttrandemöjligheter, fri åsiktsbildning och kunskapsförmedling” genom att de erbjuder fri tillgång till information.¹³⁵ Med fri tillgång menar man, tror vi, att informationen är gratis, inte att all information ska finnas på biblioteken.

I de utredningar som gjorts från statligt håll utreds varken begreppet information eller informationsfrihet. Enligt Romulo Enmark använder folkbiblioteksutredningen begrepp som är öppna för tolkningar när informationsuppgiften beskrivs; begrepp som information och kultur. Utredningen gör inte heller någon distinktion mellan informations- och kulturuppgiften.¹³⁶

¹³⁰ Folkbiblioteksutredningen 1984, s. 43.

¹³¹ Ibid., s. 44-45.

¹³² Folkbiblioteksutredningen 1982, s. 12-13.

¹³³ Ibid., s. 170-171.

¹³⁴ *Bibliotekslagen SFS 1996:1596*

¹³⁵ Kulturutredningen, 1995, s. 467.

¹³⁶ Enmark, Romulo, 1990. *Defining the library's activities*, s. 39-40.

I IFLA:s förklaring om bibliotek och intellektuell frihet finns 11 punkter som handlar om vilken roll biblioteken ska spela för den intellektuella friheten. Dessa överensstämmer i stort med det som står i folkbiblioteksutredningens skrifter. Det som dessutom poängteras är att biblioteksanvändare ska ha rätt till anonymitet och ostördhet. Bibliotekspersonalen får inte avslöja biblioteksbesökarnas identitet eller vilket material de använder.¹³⁷ I Sverige är enligt sekretesslagen, § 22, är uppgifter om enskilda personers bibliotekslån hemliga. Sekretessen gäller också reservationer och beställningar av material.¹³⁸

I IFLA:s förklaring om bibliotek och intellektuell frihet understryks också att urval och tillgången till material och tjänster ska styras på yrkesmässig grund. Verksamheten ska inte präglas av politiska, moraliska eller religiösa åsikter. Bibliotekspersonalen har förpliktelser både gentemot arbetsgivare och mot biblioteksanvändarna. Om konflikt uppstår mellan dessa så väger ansvaret mot användaren tyngst.¹³⁹

Genom att tillhandahålla gratis information för alla medborgare och hjälpa människor att söka i informationen utgör biblioteken ett skydd för informationsfriheten skriver Lena Frändberg i sin magisteruppsats. Även om allt fler har tillgång till informationsteknologin så kvarstår det faktum att biblioteken kan fungera utjämnande för informationsklyftorna i och med att de tillhandahåller tekniken gratis och även kan ge vägledning i sökandet.¹⁴⁰

5.6 Sammanfattning

I folkbibliotekens historia finns olika ideal och tankar om vad biblioteken bör vara. Folkbiblioteken växte fram ur de gamla biblioteksformer som fanns sedan tidigare, sockenbiblioteken, studiecirkelbiblioteken och arbetarbiblioteken. De har också påverkats av amerikanska och engelska idéer om ett "public library".

I grunden för folkbiblioteket fanns två fundamentala idéer, folkbildning och folkets deltagande i det demokratiska samhället. Andra idéer var att biblioteket skulle fungera som ett kulturellt, moraliskt och även politiskt rättesnöre och att det skulle förmedla de traditionella värdena. Eftersom folkbiblioteken växte fram samtidigt som Sverige blev en demokrati är tanken att biblioteken ska främja demokratin djupt rotad.

Folkbibliotekens funktion och roll styrs till viss del av politiska dokument, men det finns stort utrymme för det lokala biblioteket att utforma sin verksamhet så att den möter de krav som finns från omgivningen. Det finns också internationella dokument som talar om vad folkbiblioteket ska vara och vilken funktion det ska ha. I folkbiblioteksutredningen från 1984 talas om två huvudsakliga uppgifter för folkbiblioteken, en kulturuppgift och en informationsuppgift. Folkbiblioteken ska värna om det tryckta ordet och läsningen samt ge människor tillgång till information och därigenom främja debatt och ett offentligt samtal. Folkbiblioteken ska också vara en länk mellan individen och kunskapen och genom det underlätta folkbildningen.

Eftersom folkbiblioteket är en offentlig institution finansierad av skattemedel finns diskussioner om hur dessa medel, som är begränsade, lämpligast kan användas. Det räcker inte att legi-

¹³⁷ IFLA 1999. *IFLA:s förklaring om bibliotek och mänskliga rättigheter*.

¹³⁸ Sekretesslagen SFS 1996:1596 § 22

¹³⁹ IFLA 1999. *IFLA:s förklaring om bibliotek och mänskliga rättigheter*.

¹⁴⁰ Frändberg, 1999. s. 42-43.

timera folkbiblioteket som någonting allmänt gott. Verksamheten måste ses över och koncentreras. I denna fråga finns olika uppfattningar om hur biblioteken bäst använder sina resurser.

Då det inte finns klart angivet vad folkbibliotekens informationsuppgift innebär och inte heller vilken information som ska finnas på folkbiblioteken så är frågan öppen för diskussioner. Det finns också olika starka traditioner som fortfarande färgar verksamheten och debatten om folkbibliotekens verksamhet. Som en följd av dessa oklarheter diskuteras också folkbibliotekens roll i samhället. Utifrån detta anser vi att det är relevant att ställa frågor till de svenska aktörerna i biblioteksvärlden för att höra deras åsikter angående informationsuppgiftens utförande och informationsfrihetens tillämpande på folkbiblioteken..

6. Undersökningen

I detta avsnitt presenterar vi först organisationerna vi valt att undersöka, Bibliotek i Samhälle (BiS), Bibliotekarieförbundet, IFLA/FAIFE samt Svensk Biblioteksforening. Därefter redovisar vi intervjuerna. Vi har ordnat respondenternas utsagor utefter de frågeställningar vi ställt upp för vår uppsats. Under respektive frågeställning tar vi också upp det material som fanns angående frågan på respektive organisations webbplats. Materialet som finns på webbplatserna angående dessa frågor är dock tunt. Den enda deklaration eller liknande dokument som finns är *IFLA:s förklaring om bibliotek och intellektuell frihet*, för övrigt har organisationerna inte utformat några deklarationer eller andra ställningstaganden på webbplatserna utan det material vi använt oss av är dokument som handlingsprogram och organisationernas stadgar. Det finns inte heller några diskussionsforum på organisationernas webbplatser. Föreningen BiS administrerar dock ett antal e-postlistor där intresserade kan debattera aktuella frågor.

Vi kommenterar inte respondenternas utsagor eller det övriga materialet när vi redogör för det under frågeställningarna. I dessa avsnitt finns endast utsagor från respondenterna och material hämtat från organisationernas webbplatser. Kommentarer till materialet finns i det avslutande avsnittet i detta kapitel.

6.1 Presentation av organisationerna

Det finns stora skillnader mellan de föreningar/förbund vi har valt för vår undersökning. Tre av dem är nationella medan den fjärde, IFLA/FAIFE, är internationell. Alla har dock internationella kontakter. Medlemsantalet är mycket varierande. Deras mål och arbetsmetoder skiljer sig också åt. Det som förenar dem är att de alla vill ha ett väl fungerande biblioteksväsen och att de vill påverka biblioteken och samhället runt omkring för att skapa ett starkt engagemang för biblioteken.

6.1.1 Bibliotek i Samhälle, BiS

Bibliotek i Samhälle, BiS, är en partipolitiskt obunden förening som vilar på socialistiska värderingar. Föreningen vill ”verka för ett demokratiskt samhälle och ett rättvist biblioteksväsen”.¹⁴¹

Bibliotekens uppgift är enligt BiS att ”bevara och vidareutveckla demokratin”.¹⁴² Det kan ske genom att biblioteken stödjer yttrandefrihet och garanterar tillgång till information. Biblioteken ska vara offentligt finansierade och demokratiskt styrda. Användare och det nära samhället ska styra biblioteken. Biblioteken ska arbeta uppsökande och i första hand verka för dem som är ”på fel sida om den växande informationsklyftan”. Dessutom ska biblioteken erbjuda information och litteratur som är komplement och alternativ till det kommersiellt gångbara.¹⁴³

¹⁴¹ Bibliotek i Samhälle 2000. Program för föreningen Bibliotek i Samhälle.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Bibliotek i Samhälle 2002. *Vad är BiS?*

Genom tidskriften *bis*¹⁴⁴, som kommer ut med 4 nummer om året, debatteras nationella och internationella biblioteksfrågor. I tidskriften behandlas återkommande ämnena: De historiska biblioteken, framtidens bibliotek och om det rättvisa biblioteket. Tidskriften startades 1969.¹⁴⁵

BiS administrerar flera e-postlistor där intresserade kan debattera och diskutera frågor med anknytning till biblioteksvärlden. Föreningen bedriver även mötesverksamhet, under Bok- och Biblioteksmässan 2002 anordnades exempelvis ett ”rättseseminarium”. Föreningen är engagerad i internationella projekt, till exempel i Sydafrika. BiS håller också kontakt med progressiva bibliotekarier runt om i världen, i Europa, men också i Sydafrika och USA.¹⁴⁶

BiS hade år 2002 140 personer som medlemmar och tidskriften *bis* nr 4 år 2002 kom ut i drygt 560 exemplar.¹⁴⁷

Vi intervjuade Ingrid Atlestam som representant för föreningen

6.1.2 Bibliotekarieförbundet, BF

Bibliotekarieförbundet, BF, är en delförening inom fackförbundet DIK. Medlemmarna inom DIK arbetar med dokumentation, information, kommunikation och kultur och förbundet har ca 20 000 personer som medlemmar.¹⁴⁸ Tidigare var Britt Marie Häggström ordförande för DIK, men vid kongressen i december 2003 valdes Karin Åström Iko till ny ordförande.¹⁴⁹

DIK är en partipolitiskt obunden facklig organisation. Verksamheten bygger på demokratiska värderingar som de kommer till uttryck i svensk grundlag, *FN:s allmänna förklaringar om de mänskliga rättigheterna* samt den *Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna*.¹⁵⁰

Bibliotekarieförbundet är en av nio delföreningar inom DIK och har 5 900 medlemmar.¹⁵¹ Bland BF:s medlemmar finns framförallt människor som arbetar som bibliotekarier, informatiker, dokumentalister, och informationsarkitekter.¹⁵² BF:s arbete leds av en styrelse, i vilken Maj Eriksson är ordförande.¹⁵³

Bibliotekarieförbundet arbetar framförallt med att öka medvetandet hos allmänheten om bibliotekariers och informatikers yrkesinsatser. Förbundet vill vara en länk mellan utbildning och arbetsmarknad och fungera som en resurs för studenterna.¹⁵⁴ I BF:s handlingsprogram kan vi bland annat läsa följande:

- Bibliotekarien förser dig och andra med relevant/tillförlitlig information.

¹⁴⁴ Föreningens namn förkortas BiS, med versaler i bibliotek och i samhälle medan tidningen heter bis, och skrivs med gemener.

¹⁴⁵ Bibliotek i Samhälle 2003. *Tidskriften bis*

¹⁴⁶ Bibliotek i Samhälle, 2003. *Verksamhetsberättelse för föreningen Bibliotek i Samhälle 2002*.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ DIK. *Om DIK*

¹⁴⁹ DIK 2003. *Kongress 2003*

¹⁵⁰ DIK. *Stadgar*.

¹⁵¹ DIK. *Bibliotekarieförbundet, BF*

¹⁵² DIK. *Bibliotekarie*

¹⁵³ DIK. *BFs styrelse*

¹⁵⁴ DIK. *Bibliotekarieförbundet, BF*.

- Bibliotekarien är en garant för en levande demokrati.
- Bibliotekarien fungerar som en lots i kunskapssamhället.
- Livslångt lärande kräver bibliotekarier.
- Bibliotekarien har en viktig pedagogisk roll - hjälp till självhjälp.¹⁵⁵

Genom dessa argument vill BF visa på bibliotekariernas betydelse i dagens samhälle.

Vi träffade Carina Eskelin, den person som arbetar mest med folkbiblioteksfrågor inom BF för en intervju.

6.1.3 IFLA/FAIFE

IFLA (The International Federation of Library Associations and Institutions) är en internationell bibliotekssammanslutning med medlemmar i alla världsdelar. IFLA grundades 1927 i Skottland och har 1700 institutioner som medlemmar i över 150 länder. Huvudkontoret finns i Haag, Nederländerna.¹⁵⁶

IFLA/FAIFE (Free Access to Information and Freedom of Expression) grundades 1997 efter ett skandinaviskt initiativ, för att IFLA behövde ett instrument med syfte ”att befrämja yttrandefriheten och framhäva bibliotekens vitala roll som ingångsport till information och kunskap”.¹⁵⁷ IFLA/FAIFE har i uppdrag att utforma IFLAs politik i frågor rörande bibliotekens roll och uppgifter när det gäller intellektuell frihet.¹⁵⁸ Tanken var att det skulle skapas något som liknade PEN-klubben¹⁵⁹, en organisation där man behandlar, diskuterar och försöker påverka länder där yttrande- och informationsfrihet inte är självklar. Ett förberedande organ CAIFE bildades på nordiskt initiativ och 1997 grundades IFLA/FAIFE. Då upprättades också ett kontor i Köpenhamn.¹⁶⁰

Ordförande i IFLA/FAIFEs kommitté är Paul Sturges från Storbritannien. IFLA/FAIFEs kontor finns i Köpenhamn och där ansvarar Susanne Seidlin för verksamheten.¹⁶¹ Tidigare var Alex Byrne ordförande för kommittén. Kommittén har ett tjugotal representanter från alla världsdelar. Sverige är representerat av Britt-Marie Häggström.¹⁶²

IFLA/FAIFE har ingen verksamhet i Sverige utan all verksamhet är knuten till kontoret i Köpenhamn. IFLA/FAIFEs uppgift i Sverige är enligt Britt-Marie Häggström att hålla igång diskussionen om demokrati och yttrandefrihet och bibliotekens roll i samhället.¹⁶³

Vi intervjuade IFLA/FAIFEs svenska representant Britt-Marie Häggström.

¹⁵⁵ DIK. *BFs Handlingsprogram*.

¹⁵⁶ IFLA. *About IFLA*

¹⁵⁷ Ristarp, Jan 1999. Biblioteken och den intellektuella friheten.

¹⁵⁸ Ristarp, Jan 1999. Intellektuell frihet grundläggande för biblioteken.

¹⁵⁹ PEN-klubben är en internationell sammanslutning av författare som bland annat arbetar för tryckfrihetens sak.

¹⁶⁰ Häggström, Britt Marie 1999. Bibliotekarierna, biblioteksorganisationerna & yttrandefriheten.

¹⁶¹ IFLA 2003. *IFLA Committee on Free Access to Information and Freedom of Expression (FAIFE)*

¹⁶² IFLA 2003. *IFLA/FAIFE Committee*

¹⁶³ Häggström, Britt-Marie 2002. *Intervju*

6.1.4 Svensk Biblioteksörening

Svensk Biblioteksörening bildades i september år 2000 av Svenska Bibliotekariesamfundet, SBS, och Sveriges Allmänna Biblioteksörening, SAB. Såväl enskilda personer som institutioner kan vara medlemmar i föreningen. Antalet enskilda medlemmar är drygt 2 800 och 530 institutioner är medlemmar i föreningen.¹⁶⁴ Enligt Joneta Belfrage, som var ordförande i föreningens styrelse fram till maj 2002, har antalet privatpersoner som blivit medlemmar ökat kraftigt under senaste åren. Det beror enligt henne på att medlemmarna ser att de genom de olika specialgrupper och regionföreningar som finns inom föreningen har chans att påverka arbetet och även ser föreningen som en viktig opinionsbildare i samhället.¹⁶⁵

Föreningens uppgifter är bland annat att ”verka för ett effektivt och dynamiskt svenskt bibliotekssystem av hög standard” och skapa opinion för biblioteket, ”tydliggöra bibliotekens roll i den demokratiska processen och värna yttrandefriheten” samt ”främja läsning och bildning”. Föreningens verksamhet består av möten för medlemmarna och aktiviteter i de olika regionföreningarna och specialgrupperna, utgivning av medlemstidskriften och andra publikationer.¹⁶⁶

Inom föreningen finns 20 specialgrupper som arbetar med frågor som på olika sätt rör bibliotekens verksamhet. Det finns till exempel specialgrupper för barnbibliotek, bibliotekspedagogik, mångkulturell biblioteksverksamhet, marknadsföring och skönlitteratur. Inom föreningen finns också regionföreningar.¹⁶⁷

Föreningens tidskrift Biblioteksbladet ”granskar och speglar nationell och internationell kultur- och bibliotekspolitik” samt frågor angående biblioteksforskning, informations- och dokumentation. Tidningen innehåller också debatt och recensioner och kommer ut med 10 nummer per år.¹⁶⁸

Ordförande i föreningens styrelse är Eva Hesselgren Mortensen.¹⁶⁹

Vi intervjuade föreningens dåvarande ordförande Joneta Belfrage.

6.2 Hur bör informationsfriheten tillämpas på svenska folkbibliotek?

6.2.1 Bibliotek i Samhälle, BiS

Angående information så säger Ingrid Atlestam att även om vi har informationsfrihet enligt lagen så är inte all information fri och tillgänglig i samhället. Som ett exempel nämner hon att företagsinformation inte är fritt tillgänglig. Information som folkbiblioteket ska ge tillgång till kan inte definieras som information i allmänhet, utan det handlar om information som på något sätt är relevant, menar Atlestam. Hon för ett resonemang om att rätten till information handlar om människans roll som samhällsmedborgare. För att kunna använda de medborgerliga fri- och rättigheterna måste människor få tillgång till viss grundläggande information. Folkbibliotekets informationsuppgift är inte att tillhandahålla allt människor frågar efter. Det

¹⁶⁴ Svensk Biblioteksörening 2003. *Svensk Biblioteksörening*

¹⁶⁵ Belfrage, Joneta 2002. *Intervju*

¹⁶⁶ Svensk Biblioteksörening 2000. *Stadgar för Svensk Biblioteksörening*

¹⁶⁷ Svensk Biblioteksörening. *Svensk Biblioteksöreningsspecialgrupper*

¹⁶⁸ Svensk Biblioteksörening. *Biblioteksbladet, BBL*

¹⁶⁹ Svensk Biblioteksörening 2003. *Föreningsstyrelse*

har det aldrig varit, säger Atlestam. Eftersom folkbiblioteket är en offentlig institution förväntar sig människor att materialet har en viss kvalitet. Dessutom handlar det om skattemedel så skattebetalarna måste kunna tycka att folkbibliotekets utbud är okej, säger Atlestam

Folkbibliotekets urval sker efter den mediaurvalspolitik som hänger ihop med den målsättning, det uppdrag som folkbiblioteket har, menar Atlestam. Bibliotekarierna ska ha det slutgiltiga ansvaret för vilka media som köps in eftersom det är de som ska ha överblick över beståndet. Urvalet ska givetvis ske i samråd med låntagare och människor är kunniga inom de aktuella områdena, menar Atlestam.

När det gäller Internet tycker Atlestam att filter är uteslutet, däremot kan man ha en policy där man talar om att biblioteket förväntar sig att användarna av Internet håller sig inom ungefär samma gränser som gäller för bibliotekets övriga material. Hon menar att de allra flesta användare har en känsla för vad folkbiblioteket står för och vad det bör användas till. Samtidigt kan det inte finnas skarpa gränser för vad som är tillåtet och inte. Det som finns på Internet har folkbiblioteket inte aktivt tagit ställning för, säger Atlestam, och det som finns där behöver inte med automatik finnas på folkbibliotekets hyllor. Vissa informationsbehov kan täckas via Internet. Materialet behöver inte finnas på hyllorna också, hävdar Atlestam. Hon menar att det material som står på folkbibliotekets hyllor uppfattas som att det är okej. Det som står på hyllorna är sådant som folkbiblioteket på något sätt tagit ansvar för och står för. Det finns dock inom kulturarvet mycket som kan uppfattas som stötande, säger Atlestam exempelvis Hitlers *Mein Kampf*, som folkbiblioteket ändå har eftersom den har viktig plats i vår historia.

Folkbiblioteket ska ha en stor bredd i sitt material säger Atlestam. Det är viktigt att så många röster som möjligt får göra sig hörda i det offentliga samtalet, i bred bemärkelse. En viktig roll som folkbiblioteken har är att de ska ge utrymme för motinformation. Ska folkbiblioteken vara neutrala måste det också finnas information från organisationer som jobbar utifrån andra perspektiv än kommun och stat, hävdar Atlestam. Att ge tillgång till och lyfta fram denna motinformation är en viktig uppgift för folkbiblioteken, menar Atlestam.

I sitt program skriver BiS att tillgången till elektroniska media har gjort informationen mer tillgänglig för gemene man, vilket innebär en stor demokratisk möjlighet. Samtidigt hävdar föreningen att den snabbt växande informationsmängden och det komplexa samhället innebär ökande informations- och kunskapsklyftor. Information har blivit en handelsvara, menar föreningen. BiS vill att samhällets värden ska fördelas rättvist, vilket innebär att folkbiblioteken ska arbeta för en fri och jämlik tillgång till information.¹⁷⁰

BiS menar att folkbiblioteken mediaurval ska ge möjlighet till det livslånga lärandet och ska inte tillhandahålla material som strider mot de grundläggande mänskliga rättigheterna, exempelvis media som propagerar för värderingar som innebär förtryck eller diskriminering.¹⁷¹

¹⁷⁰ Bibliotek i Samhälle 2000. *Program för föreningen Bibliotek i Samhälle*

¹⁷¹ Ibid.

6.2.2 Bibliotekarieförbundet, BF

Om folkbibliotekets innehåll, säger Carina Eskelin, att det ska innehålla medier av olika slag som människor behöver för information och för upplevelse. Materialet ska ge någonting, någon slags upplevelse, inte bara förströelse, menar hon. Utifrån den politik som förs i kommunen ska folkbiblioteken göra sina inköp. Eftersom det handlar om skattemedel i offentlig sektor och måste de resurser som finns användas på bästa sätt, menar Eskelin. Folkbibliotekets samling ska främja utvecklingen i det samhälle det finns i och samlingen måste byggas på det samhälle som biblioteket finns i, hävdar Eskelin. Folkbiblioteken ska köpa in material som samhället, kommunen och dess invånare har nytta av under lång tid, inte sådant som finns i vilken kiosk som helst, menar Eskelin.

Grundprincipen är att allt som är lagligt kan finnas i bibliotekens hyllor, säger Eskelin. Alla folkbibliotek måste själva avgöra vilket material de ska tillhandahålla, utifrån de mål som politikerna i den kommun biblioteket finns i har satt upp. Med dessa mål som grund drar folkbiblioteket upp riktlinjer för hur beståndet ska se ut. Urvalet som görs är färgat av den etik som finns i samhället i allmänhet, men det är också beroende av att resurserna inte räcker till allt som skulle kunna köpa in, säger Eskelin. Hon menar att det är viktigt att diskutera urvalet, både i personalgruppen och med bibliotekets besökare, speciellt när det gäller gränfallen. Eskelin anser också att det vore positivt med en diskussion med politikerna också. Speciellt i de kontroversiella fallen är det viktigt att biblioteket talar om vad man står för, säger Eskelin. Som exempel på information som folkbiblioteken inte ska tillhandahålla nämner hon material som spekulerar i våld, rasism eller porr.

Internet-användningen måste också hållas inom de gränser som man satt för bibliotekets övriga urval. Att använda filter är ingen lösning utan även här måste man diskutera vilka riktlinjer som gäller, säger Eskelin. Folkbiblioteket måste tala om vilken policy som gäller och föra en diskussion med dem som inte följer denna, menar hon.

Folkbiblioteket ska inte ta ställning utan ska neutralt visa den information som finns, menar Eskelin. Till exempel inför ett val är det naturligt att biblioteken tar in allt material och låter alla visa sin information och låter den enskilde välja vad den ska ta till sig, säger hon.

I Bibliotekarieförbundets dokument finns inga direkta punkter om vad folkbiblioteket ska ha för roll för informationsfriheten. Det som finns är yrkesetiska anvisningar för bibliotekarier. I dessa riktlinjer skrivs att den enskildes rätt till integritet ska skyddas. Bibliotekarien ska verka för tillgång till information oavsett medium. Bibliotekarien ska arbeta för att bibliotekets tjänster är mångsidiga, välorganiserade, av hög kvalitet och lättillgängliga. Detta ska ske utifrån det enskilda bibliotekets mål och dess användares behov. Bibliotekarien ska vara opartisk i arbetet att förverkliga verksamhetens mål.¹⁷² I BF:s handlingsprogram är budskapet att bibliotekarien ska förse allmänheten med relevant/tillförlitlig information och på detta sätt vara en garant för en levande demokrati. Bibliotekarien ska fungera som en lots i kunskaps-samhället och hjälpa användarna att själva hitta den information de behöver.¹⁷³

¹⁷² DIK. *Bibliotekarieförbundet-yrkesetik.*

¹⁷³ DIK. *BFs handlingsprogram.*

6.2.3 IFLA/FAIFE

Enligt Britt-Marie Häggström är vi oerhört dåliga på att diskutera demokrati- och yttrandefrihetsfrågor. Dessa frågor måste debatteras för ”demokratin är inget som går lydigt vid din sida, och som du alltid har”. Inom folkbiblioteken måste vi våga ställa frågor gällande vad som är passande i en demokrati, frågor som ”Är detta censur?” och ”Är detta undanhållande?”, fortsätter hon. Häggström önskar att det fanns en större medvetenhet i dessa frågor inom de svenska folkbiblioteken och om ”vilken roll man de facto spelar”.

Häggström menar att varje bibliotek ska ha sin egen profil som är relaterad till den omgivning som det befinner sig i. Informationspolicyn är upp till varje bibliotek att bestämma. I anpassningen till omgivningen finns det egentligen ingen begränsning, menar Häggström. Det som är lagligt enligt svensk lag ska också folkbiblioteken kunna ge tillgång till, fortsätter hon. Samtidigt kan inte biblioteken lämnas vidöppet för allting. Häggström tar den kommande valrörelsen¹⁷⁴ som exempel. Då måste alla partier få visa sin information på folkbiblioteket, oavsett hur obekväma deras åsikter är. Det är inte i biblioteket valet ska ske, utan där skaffar sig människor kunskap inför valet säger hon.

Begränsningarna i mediabeståndet är av ekonomiska skäl och är även beroende av hur samhället runt omkring biblioteket ser ut, menar Häggström. Folkbiblioteken ska ha kvalitetsnormer för sitt urval, menar Häggström, men dessa normer måste diskuteras. Det material som är lätt åtkomligt på annat håll ska inte köpas in, menar hon vidare. I urvalet måste professionalismen tala. Folkbiblioteken kan inte köpa in allt, utan personalen måste använda sunt förnuft för att välja ut vilket material som just det biblioteket ska ha, menar Häggström.

Angående filteranvändning på Internet så menar Häggström att användandet av Internet inte ska begränsas med filter. Hon tycker det är synd att diskussionen är så liten i Sverige och gör en jämförelse med USA där debatten har funnits länge och är betydligt mer intensiv. Där har man kommit fram till att begränsningarna av Internet bör ske på annat sätt än med filter, säger Häggström.

IFLA:s förklaring om bibliotek och intellektuell frihet, utarbetad av IFLA/FAIFE, grundas i FN:s förklaring om de mänskliga rättigheterna. I förklaringen uppmanar IFLA biblioteken att tillhandahålla material som i så stor utsträckning som möjligt avspeglar samhällets pluralism och skiljaktigheter. I förklaringen fastslås att urvalet ska ske på yrkesmässiga grunder, fritt från politiska, moraliska och religiösa åsikter. Vidare ska biblioteken enligt förklaringen motsätta sig alla former av censur och diskriminering. Det fastslås vidare i förklaringen att bibliotek finansierade av allmänna medel ska upprätthålla principerna om den intellektuella friheten. Det fastställs också i förklaringen att om det uppstår konflikt mellan politikernas och användarens intressen så ska bibliotekspersonalen hävda användarens rätt. Genom sitt arbete ska biblioteken bidra till att upprätthålla de demokratiska värdena.¹⁷⁵

6.2.4 Svensk Biblioteksförning

Folkbiblioteket ska vara en institution i samhället dit människor kan gå och få information, där ska både mängden och bredden finnas, säger Joneta Belfrage. Hon för ett resonemang om media i vår tid får en allt större makt och att informationen filtreras av journalister och makt-

¹⁷⁴ Valrörelsen inför 2002 års riksdagsval.

¹⁷⁵ IFLA 2000. *IFLA:s förklaring om bibliotek och intellektuell frihet*.

havare. Därför måste det finnas en institution i samhället dit människor själva kan gå för att orientera sig i olika typer av media och själva söka information för att kunna få del av olika åsikter, menar Belfrage.

För att bredden och mängden ska finnas bör det finnas så få begränsningar som möjligt, menar Belfrage. Svensk lagstiftning är en god utgångspunkt för folkbibliotekets samlingar, anser Belfrage. Hon menar att i gränfallen måste man diskutera vad som är rätt och fel, men det måste finnas en grund att utgå från och där kan lagen vara en bra utgångspunkt. Även IFLA/FAIFEs rekommendation är en god utgångspunkt, även om de går väldigt långt och säger att folkbiblioteken ska ha allting, menar Belfrage.

Folkbiblioteken är politiskt styrda men politikerna ska inte lägga sig i urvalet som biblioteken gör, säger Belfrage. Eftersom det är individer som gör urvalet så det kommer alltid att finnas variationer mellan olika biblioteks bestånd, menar hon. Det kunde gärna stå i bibliotekslagen att biblioteken fritt skulle bestämma över sitt bestånd Det ska vara fritt från politikernas inflytande, menar Belfrage.

Belfrage menar att när det gäller de riktlinjer folkbiblioteket har för sitt materialurval bör folkbiblioteket informera användarna om dessa och vid exempelvis sökningar på Internet ska dessa riktlinjer givetvis följas. Att använda filter på datorerna vid informationssökningar är inte någon god idé, anser hon.

I handlingsprogrammet för Svensk Biblioteksförning fastslås det att föreningen ska värna yttrandefriheten och främja vetenskaplig och samhällslig informationsförsörjning. Vidare ska föreningen stödja organisationer som värnar demokrati och yttrandefrihet, som IFLA/FAIFE, och i samhället hävda bibliotekens särställning att spegla samhällets olika åsikter i sitt utbud. Föreningen ska också genom kurser och nätverk stärka bibliotekens möjligheter att utveckla informationsförsörjningen.¹⁷⁶

6.3 Vilket material ska folkbiblioteken ge tillgång till?

Svaren som vi fått av respondenterna på frågor vid intervjuerna angående informationsfrihet och bestånd sammanfaller till stor del. Vi har ändå valt att använda båda frågeställningarna. Skillnaden är att i föregående avsnitt finns ett resonemang som är inriktat på information och informationsfrihet även om resonemang förs om urval och bestånd. I detta avsnitt resoneras mer kring vilka människor folkbibliotekens samlingar ska vara till för och till vilken nytta beståndet ska vara i samhället. Dessa två frågeställningar är dock närstående och i följande kapitel, där analys och diskussion finns diskuterar vi dessa två frågeställningar tillsammans.

6.3.1 Bibliotek i Samhälle, BiS

Ingrid Atlestams åsikt är att eftersom folkbiblioteken främst ska inrikta sig på ”svaga” grupper i samhället måste beståndet vända sig främst till dessa. Hon menar att beståndet ska vända sig till dem som det har ansvar att möta. Det ska exempelvis finnas material på olika språk och av olika svårighetsgrad. Hon menar att materialet främst ska vända sig till människor utan högskoleutbildning. Det är också viktigt att de olika folkbiblioteken har ett relativt likartat

¹⁷⁶ Svensk Biblioteksförning 2000. *Handlingsprogram för Svensk Biblioteksförning*.

bestånd. Beståndet ska i första hand vara sådant som gör människor till samhällsmedvetna, aktiva medborgare, hävdar Atlestam

Folkbibliotekens bestånd ska enligt BiS program ge möjlighet till livslångt lärande. Beståndet ska vara präglad av kvalitet och litteraturen ska ”stimulera berikande upplevelser, insikter och läsglädje”.¹⁷⁷

6.3.2 Bibliotekarieförbundet, BF

Folkbibliotekens bestånd ska bestå av material som ger människan någonting, information och/eller upplevelse menar Carina Eskelin. Materialet är inte till bara för att roa. Utifrån behov och politiska mål som finns inom kommunen ska folkbiblioteket utforma sitt bestånd. Folkbibliotekets samlingar ska utformas efter omgivningen och vara till nytta för kommunens utveckling och de enskilda individerna inom den, säger Eskelin

På Bibliotekarieförbundets webbplats har vi inte funnit några dokument där det direkt formuleras några tankar om vilket material folkbiblioteken ska ge tillgång till. Enligt förbundets handlingsprogram ska biblioteken förse allmänheten med relevant/tillförlitlig information.¹⁷⁸ I de yrkesetiska riktlinjerna fastslås att bibliotekarierna, oavsett medium, ska ge tillgång till kulturarvet och till information.¹⁷⁹

6.3.3 IFLA/FAIFE

Enligt Britt-Marie Häggström ska biblioteken ge tillgång till all information. Ett exempel hon ger är att inför val ska alla partier få möjlighet att informera, även de som kan anses odemokratiska eller rasistiska. Däremot måste hänsyn tas till lagen, menar Häggström. Det material som är olagligt ska biblioteken inte ge tillgång till. Beståndet ska också vara präglad sin omgivning, användarnas behov måste få styra till viss del, hävdar Häggström

Enligt IFLA/FAIFEs förklaring om bibliotek och intellektuell frihet ska biblioteken tillgängliggöra så rik mångfald av material som möjligt för att spegla samhällets pluralism och skilljaktigheter. Urvalet ska enligt förklaringen styras av professionella överväganden, hänsyn ska därför inte tas till exempelvis politiska eller religiösa intressen. Varje form av censur ska motverkas, all information ska tillhandahållas.¹⁸⁰

6.3.4 Svensk Biblioteksförning

Joneta Belfrage menar att det skall finnas så små begränsningar som möjligt i beståndet. Att det skall finnas allt, tycker Belfrage dock är att gå lite för långt. Biblioteket skall vara präglad av ett visst kvalitetsurval, menar hon. Vidare är det enligt Belfrage viktigt att det är bibliotekarierna som avgör detta urval, inte politikerna. Belfrage menar att det bör finnas en gemensam linje gällande beståndet så att skillnaderna mellan olika bibliotek inte blir så stora, men

¹⁷⁷ Bibliotek i Samhälle 2000. *Program för föreningen Bibliotek i Samhälle.*

¹⁷⁸ DIK. *BFs handlingsprogram.*

¹⁷⁹ DIK. *Bibliotekarieförbundet – yrkesetik.*

¹⁸⁰ IFLA/FAIFE 1999. *IFLAs förklaring om bibliotek och intellektuell frihet.*

det ska fortfarande finnas plats för viss profilering. Bibliotekens material skall rikta sig till alla människor, både låg- och högutbildade, menar Belfrage

Svensk Biblioteksforening har inte på sin webbplats några dokument som ger några riktlinjer för folkbiblioteken materialurval eller vilket bestånd folkbibliotek ska ge tillgång till.

6.4 Vilken roll/funktion bör folkbiblioteken ha i det svenska samhället?

6.4.1 Bibliotek i Samhälle, BiS

Det viktigaste för folkbiblioteket är det att överbrygga, säger Ingrid Atlestam. Hon menar att folkbiblioteket ska vara på den, i lagom bemärkelse, svages sida. Folkbiblioteket är främst till för dem som inte har, inte dem som redan har, menar Atlestam. I första hand ska folkbiblioteket inom folkbildningen hjälpa dem som studerar på grundskole- och gymnasienivå då högskole- och universitetsstudier har egna bibliotek att vända sig till, menar Atlestam. Folkbiblioteken kan inte göra allting för alla, vilket de ofta försöker göra, enligt Atlestam, utan måste koncentrera sig på de grupper som behöver mest hjälp. De som inte själva kan ta för sig. Folkbiblioteken, ska inte heller, som de enligt Atlestam ofta fått göra, ta på sig andras ansvar, t ex grundskolans för skolbiblioteksverksamheten. Atlestam menar vidare att de med högre utbildning som själva kan nyttja bibliotekets resurser tar allt mer av folkbibliotekets resurser i anspråk, på de svagare gruppernas bekostnad.

Ingrid Atlestam tycker att folkbiblioteken behöver ett tydligare uppdrag. BiS har drivit frågan om en normerande bibliotekslag sedan 60-talet. En lag där uppdraget ska vara klart formulerat och ansvaret tydligt delegerat. Enligt Atlestam ska det där finnas klart angivet hur ett folkbibliotek ska vara, vilka resurser som ska finnas, hur mycket öppet man ska ha osv. Enligt Atlestam skulle det gärna kunna vara formulerat som ett slags public-service uppdrag. Ansvaret för folkbibliotekens utformning borde ligga hos politikerna på statlig nivå, menar Atlestam. Det skulle, enligt henne leda till att alla folkbibliotek skulle få så lika förutsättningar som möjligt. Dagens bibliotekslag är bra på det sättet att diskussionen om biblioteket ska finnas inte behövs då det stadgas att varje kommun ska ha ett bibliotek, menar Aatlestam. Diskussionen kan istället handla om hur biblioteket ska se ut.

Folkbibliotekets roll är att vara ett forum för olika röster, menar Atlestam. Hon ser folkbiblioteket som ett slags vardagsrum, en öppen mötesplats, dit människor kan komma och ta del av det material som biblioteket tillhandahåller. Det är viktigt med det här spontana, att man kan hitta mer än vad man ursprungligen letade efter, tycker Atlestam. Hon anser att det är viktigt att människor kan komma till biblioteket, inte bara sitta vid sin dator och göra allting virtuellt.

Enligt BiS program är folkbibliotekets uppgift är att försvara och utveckla ett demokratiskt samhälle genom att satsa på ett kvalitetsmedvetet, folkbildande folkbibliotek som utgör ett alternativ till det kommersiella utbudet, inte bara ett komplement till detta. Folkbiblioteket ska enligt programmet vara en aktiv mötesplats för tankar, upplevelser och kulturer. Därför är det viktigt med ett kulturutbyte med många kultur- och språkområden och balansera det angloamerikanska inflytandet i samhället, hävdar BiS i programmet. Det fastställs i programmet att folkbiblioteket ska bidra till det livslånga lärandet och minska de informations- och kun-

skapsklyftor som finns i samhället. Målet är att ge individerna möjlighet att skaffa kunskap för att kunna hävda sina demokratiska fri- och rättigheter.¹⁸¹

6.4.2 Bibliotekarieförbundet, BF

Folkbibliotekets roll är, som den alltid har varit, att vara en informationscentral i folkbildningens tjänst, säger Carina Eskelin. Hon menar att inom folkbibliotekets väggar finns informationen utan censur, utan pekpinnar och värderingar. Under de senare åren har det blivit allt viktigare att lära människor att själva söka sin information och stötta dem som tycker det informationssökning är svårt, säger Eskelin. Bibliotekarierna har fått en mer pedagogisk roll, menar Eskelin. Uppgiften som Eskelin ser den är att hjälpa människor att behärska informationsmängden på ett bra sätt. Det handlar, menar hon, om att lotsa och stötta dem som tycker det är svårt att söka på egen hand, både i den traditionella bibliotekssökningen och vid sökningar i nya medier. Genom att informationen finns på folkbiblioteket fri och tillgänglig för alla och människor kan få hjälp i sina sökningar är biblioteken en garant för demokratin, menar Eskelin.

”Vi ska vara till för alla och det är jättesvårt” säger Eskelin och fortsätter, folkbiblioteken måste se vilka behov som finns i det samhälle det befinner sig i och arbeta utifrån dessa förutsättningar. Folkbiblioteken ska inte vara rädda för att profilera sig om det finns särskilt stora informationsbehov från en viss grupp i samhället, menar hon vidare. De virtuella tjänsterna kommer säkert att utvecklas, tror Eskelin men hon menar att det samtidigt behövs en öppen mötesplats, en neutral plats att komma till och mötas, där det finns olika miljöer för olika behov. Eskelin menar att det självklart är politikerna ansvar att tillsammans med bibliotekspersonalen utforma mål för verksamheten, men beroende av inom vilken förvaltning folkbiblioteket finns i det kommunala förvaltningsväsendet prioriteras olika saker. Enlig Eskelin ligger ansvaret för folkbiblioteksfrågor ofta inom någon slags bildningsförvaltning vilket gör att dessa frågor prioriteras, kanske på bekostnad av kulturverksamheten. Eskelin menar att det är beklagligt om kulturfrågorna hamnar i skymundan då folkbiblioteken är ett av de få ställen där mångkultur verkligen existerar och fin- och fulkultur finnas sida vid sida.

Enligt de dokument som finns på Bibliotekarieförbundets webbplats ska folkbiblioteken fungera som en informationscentral där användaren uppmuntras att själv lära sig att söka bland informationen med hjälp och stöd från bibliotekarierna.¹⁸² I kunskapssamhället ska folkbiblioteket vara en viktig kugge i det livslånga lärandet genom att ge tillgång till information, vilket också är viktigt för demokratin. Folkbiblioteket ska också i samarbete med arkiv och museer ge tillgång till det samlade kulturarvet.¹⁸³

6.4.3 IFLA/FAIFE

Folkbiblioteken ska vara en mötespunkt där det finns så mycket aktiviteter som möjligt, anser Britt-Marie Häggström. Det uppdrag folkbiblioteken har borde vara tydligare formulerat, menar Häggström. Hon anser att det behövs ett statligt pekfinger eftersom det inte händer någonting på kommunal nivå. Den lag som finns idag är dock inte till någon större hjälp, anser Häggström. Hon menar att lagens enda funktion är att den möjligen hindrar en del kommuner

¹⁸¹ Bibliotek i Samhälle 2000. *Program för föreningen Bibliotek i Samhälle*

¹⁸² DIK. *BFs handlingsprogram*

¹⁸³ DIK. *Bibliotekarieförbundet -Yrkesetik*

från att lägga ner sina bibliotek. Skulle de ändå lägga ner biblioteken så finns det ingen på-följd för kommunen. I lagen skulle det bland annat behöva stadgas att det ska finnas bibliotekarier på biblioteken, anser Häggström.

Folkbiblioteken bör vara lärcentra säger Häggström. De ska vara ett centrum för information av alla typer, fortsätter hon och menar att det ska finnas något för varje enskild människa där. Folkbiblioteken ska tillsammans med andra aktörer utgöra en del i det livslånga lärandet, menar Häggström. Därför bör nätverket mellan biblioteken, skolan och universiteten och andra aktörer stärkas, anser hon. Häggström anser också att biblioteken bör visa större följsamhet mot det omgivande samhället och de behov som finns där och vara öppen för förändringar som sker.

Häggström är trött på bilden av biblioteket som en institution där intresserade ”bara hämtar böcker därför att det är kul och lite utvecklande”. Risken med denna bild, menar hon är att bibliotekens egentliga potential inte uppmärksammas och de mindre biblioteken därför blir bortrationaliserade. Att dagens utbildning i biblioteks- och informationsvetenskap ger studenterna en teoretisk grund att stå på och ett kritisk tänkande motverkar de gamla bilderna av biblioteket, menar Häggström och hoppas att det leder till att bibliotekens verkliga potential inom lärandemiljön uppmärksammas.

Folkbiblioteken ska enligt IFLA:s förklaring om bibliotek och intellektuell frihet tjäna som ingångsport till kunskap, tankar och kultur. Det ska, enligt förklaringen fungera som ett stöd i det livslånga lärandet, i det självständiga beslutsfattandet och bidra till den kulturella utvecklingen både för individer och för grupper. Folkbiblioteket ska trygga de grundläggande demokratiska värdena.¹⁸⁴

6.4.4 Svensk Biblioteksförning

Joneta Belfrage anser att folkbiblioteken har många uppgifter. Hon talar om biblioteket som ett nav som det går ut ekrar från. Dessa ekrar är bland annat kultur, kunskap, utbildning, demografi, demokrati, information och näringsliv. Folkbiblioteket är navet som har en central plats i samhället med stor betydelse för många sektorer i samhället, menar Belfrage. Folkbiblioteket har en avgörande roll i ”lära för livet” konceptet, säger hon och det är viktigt både för utbildningen och för folkbildningen. Bildning och utbildning bör inte sättas i motsats till varandra utan biblioteket bör utgå från den lärande människan i sin verksamhet, menar Belfrage

Folkbiblioteket är en viktig mötesplats, säger Belfrage. Därför är det viktigt att biblioteket är öppet och tillgängligt. Det har en demokratisk funktion, anser Belfrage och hänvisar till undersökningar som visat att biblioteken har en viktig roll i integrationsarbetet då de nya svenskarna är flitiga biblioteksbesökare.

Folkbiblioteken måste också ”se om sitt hus lite grann” och visa att man även finns för näringslivet, säger Belfrage. Små och medelstora företag skulle kunna få oerhörd hjälp med sin informationssökning, menar hon.

Folkbiblioteken måste hela tiden vara medvetna om vad som händer i samhället, i omvärlden, och analysera omvärlden för att se bibliotekets roll i den, menar Belfrage. Medborgarnas be-

¹⁸⁴ IFLA 1999. *IFLA:s förklaring om bibliotek och intellektuell frihet.*

hov måste avspeglas i bibliotekets målsättning. Det är också viktigt att samarbeta och samverka med andra, både andra bibliotek och andra verksamheter, säger Belfrage. Folkbiblioteken ska naturligtvis vara en kommunal angelägenhet, anser Belfrage, men självklart har även kulturrådet och kulturministern ett ansvar för dessa frågor. Något som Svensk Biblioteksförning arbetat mycket med, enligt Belfrage, är att alla kommuner ska arbeta fram en biblioteksplan. Det ska vara ett politiskt förankrat dokument för kommunens bibliotek och syftet med detta dokument är enligt Belfrage att få ett grepp om biblioteksfrågorna i kommunen.

I informationsbladet *Folkbiblioteksfakta* skriver Svensk Biblioteksförning att biblioteket fyller många olika funktioner. Det ska vara ”en mötesplats mellan människor, tankar, idéer och kulturer” Människor ska fritt ges möjlighet att ta del av information och kunskap.¹⁸⁵

6.5 Problem bibliotek – informationsfrihet

I detta avsnitt tar vi upp IFLA/FAIFE:s *world report* om Sverige där situationen angående demokrati och informationsfrihet på de svenska folkbiblioteken tas upp. Vi använder också ett antal artiklar från tidskrifterna *bis*, *DIK-forum* samt *Biblioteksbladet* för att visa på olika problem som kan uppstå gällande informationsfriheten på folkbibliotek.

På IFLA/FAIFE:s webbplats finns rapporter om bibliotekssituationen i några av de olika medlemsländerna.¹⁸⁶ Den intellektuella friheten på de svenska biblioteken är god enligt den svenska rapporten. Sverige har en lång demokratisk tradition och de flesta bibliotek har ett brett utbud av information. Bland de problem som nämns finns bland annat bristen på diskussion kring bibliotekens demokratiska funktion och att det finns en omedvetenhet hos bibliotekarier, politiker och allmänhet kring bibliotekens betydelse för demokratin. Ett problem som nämns i rapporten är också att inför riksdagsvalet 1998 valde några folkbibliotek att inte ha någon information från partierna. Även inför EU-valet 1994 underlät EU-kritiska bibliotekari-er att samla och ge tillgång till information som var positiv till EU.¹⁸⁷

Även om informations- och yttrandefriheten inte är direkt hotad här i landet så finns det konkreta hot i andra demokratiska länder, såväl i Europa som i USA. Att det finns olika åsikter om bibliotekens innehåll är naturligt och positivt och bibliotekens verksamhet och innehåll måste givetvis diskuteras ur olika synvinklar. Men när diskussionen innehåller hot och när en stark grupp driver igenom begränsningar och censurerar bibliotekens material då är biblioteket inte längre än plats där man fritt kan få tillgång till information från olika källor och åsiktsinriktningar. På nära håll i Europa är detta en realitet.

Vid mitten av 1990-talet tog det högerextremistiska partiet Front National makten i några kommuner i södra Frankrike. I dessa kommuner utnyttjades snart biblioteken som verktyg för partiets intressen. Bland annat förbjöds personalen att ha kontakt med media och de hindrades från att utföra sitt arbete på ett professionellt sätt. Partiet hävdade att det rådde obalans i informationsurvalet och i bibliotekens samlingar. I provinsen Orange krävde Front National att kommunledningen skulle godkänna samtliga inköp. De krävde även att prenumerationerna på tidningarna *Libération* och *Le Monde* skulle sägas upp för att ersättas med tidningar som stod

¹⁸⁵ Svensk Biblioteksförning 2000. *Folkbiblioteksfakta*.

¹⁸⁶ <http://www.ifla.org/faife/>

¹⁸⁷ IFLA/FAIFE 1999. *World Report. Libraries and Intellectual Freedom. Sweden*.

nära partiet. Partiet ville styra bibliotekets innehåll och ersätta mångfalden med ett likriktat utbud som var i linje med partiets ideologi.¹⁸⁸

Jesper Strömbäck, skribent i DIK-forum, oroas av det om hände i Frankrike och menar att yttrandefrihet och demokrati hotas även i Sverige. Inte i första hand av de framgångar som Sverigedemokraterna har haft utan av det faktum att yttrandefriheten anses vara så stor att inskränkningar görs nästan utan diskussion. Strömbäck menar att trots att det sägs att demokrati och yttrandefrihet inte kan tas för givna så tas de för givna. Det menar han är det största hotet mot friheterna.¹⁸⁹

Att det numera är enklare att lagra och ge tillgång till större mängder information kan också ställa till problem menar Barbro Borg, bibliotekschef i Solna. Folkbiblioteken har alltid gjort någon form av urval för sina samlingar eftersom resurserna varit begränsade. Urvalen har skett utifrån olika premisser under olika tider och motiverats på olika sätt. Men med Internet kan nu allt material, oavsett vad det är, ges tillgång till för samma pris.¹⁹⁰ Val gjorda med hänvisning till att det saknas ekonomiska resurser eller av utrymmesskäl är kanske lättare att acceptera än val gjorda på moralisk och etisk grund. Eftersom det i lagtexten inte ges några direktiv om vilket material biblioteken ska ge tillgång till är det upp till det enskilda biblioteket att bestämma hur resurserna ska fördelas.¹⁹¹

När folkbiblioteken började ge tillgång till Internet startade också diskussionen om hur användandet av det skulle kunna begränsas. De flesta anser att det bör finnas inskränkningar i användandet av Internet på biblioteken. Ett sätt att begränsa tillgången är att installera filter som gör det möjligt att blockera webbplatser som t ex innehåller rasistisk propaganda och pornografi. Problemet med filter är att de även blockerar seriösa webbplatser där dessa ord förekommer.¹⁹² I en undersökning gjord 1999 av bibliotek i 75 svenska kommuner uppgav 17 % av biblioteken att de använde sig av filter.¹⁹³

Internetfilter är en fråga som diskuterats livligare i USA än här i Sverige. Målet för filtren har i stort behandlat sådana ämnen som det amerikanska samhället är överkänsligt för, enligt Ken Thompson. Många bibliotek har använt sig av filter både på datorer som används av barn och på datorer avsedda för vuxna. ALA¹⁹⁴ har uttalat en resolution mot detta eftersom filtren i många fall även tar bort yttranden som är skyddade av USAs författning. I ALAs handbok om intellektuell frihet tydliggörs att varje bibliotek ska klart redogöra för sina urvalsprinciper och att även barn ska ha full tillgång till allt material i biblioteket. Att använda filter är enligt ALA att utöva censur av Internet.¹⁹⁵

Även om de flesta svenska folkbibliotek inte använder sig av filter som menar många, både personal och besökare, att informationen på Internet bör begränsas. Ett exempel på det finns att läsa i tidskriften *bis*. Där diskuteras frågan om Internet på folkbibliotek gör det möjligt att söka och ta del av allt material. Artikeln illustreras med ett exempel från ett folkbibliotek i Värmland. En man sitter i bibliotekets IT-rum och tittar på fotografier av lättklädda och nakna

¹⁸⁸ Strömbäck, Jesper 1999. Den bräckliga yttrandefriheten.

¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ Atlestam, Ingrid 2001. Informationsfrihet eller censur – Internet i folkbibliotek.

¹⁹¹ Alvelid, Eva 1997. Internet på folkbibliotek = fritt fram för alla?

¹⁹² Edvardsson, Erik och Elofsson, Jonas 2002. Frihet under ansvar? Regleringen av folkbibliotekens Internetresurser.

¹⁹³ Ibid.

¹⁹⁴ ALA – American Library Association.

¹⁹⁵ Thompson, Ken 1999. Internetfilter på amerikanska bibliotek – ett dilemma för bibliotekarier.

kvinnor när en mamma protesterar mot vad han tittar på och i närvaro av en bibliotekarie skäller ut mannen. Mannen frågar om kvinnan har rätt att ha åsikter om vad han använder sig av för material, och om biblioteken har rätt att begränsa tillgången på information, i hans tycke i strid med den grundlagsstadgade informationsfriheten.¹⁹⁶ Eva Alvelid, statsbibliotekarie på Skellefteå Stadsbibliotek, kommenterar händelsen med att konstatera att det inte är ett brott mot grundlagen att begränsa tillgången till material på Internet. Att biblioteken begränsar materialet innebär inte att de förbjuder människor att ta del av det. Begränsningen bör snarare ses som ett uttryck för hur biblioteksmiljön ska vara. Alvelid menar att grunden för folkbiblioteket finns i syftet att "bilda folk". Biblioteken köper därför inte in material som inte uppfyller detta, vilket gäller "såväl pornografi, som rasism och andra avarter av mänskliga aktiviteter". Därför kan också Internet användningen begränsas.¹⁹⁷

Diskussionen om informationssökning på Internet handlar, som Alvelid också hävdar, om miljön i det offentliga rummet, menar Ingrid Atlestam. Eftersom datorerna ofta är placerade så andra människor kan se vad en användare har för material på sin skärm kan de utsättas för material som anses kränkande. Det handlar också om personalens arbetsmiljö, att inte behöva utsättas för kränkande information.¹⁹⁸

Det kan dessutom uppstå problem som rör Internetanvändarnas personliga integritet. De lån och reservationer en biblioteksbesökare gör är sekretessbelagda uppgifter. Det är däremot tillåtet för bibliotekspersonalen att se vilka webbplatser en besökare använt. Det är också enkelt för Internetanvändarna att se vad tidigare användare har besökt för webbplatser eftersom uppgifterna sparas i datorn. I USA har det finns exempel på att det har fått konsekvenser för informationsfriheten.

Efter terrordåden den 11 september 2001 har det i USA kommit en lag, the USA Patriot Act, som innebär att biblioteken är skyldiga att lämna ut information om låntagares boklån och Internetanvändning till FBI och CIA. Polisen kan efterfråga denna information utan att det finns skälig misstanke eller bevis för att biblioteksanvändaren har gjort sig något brott. Det som eftersöks är personer som sökt information om till exempel terrorism, islam eller amerikansk utrikespolitik. Det har fått till följd att informationsfriheten har blivit skadad då människor inte längre vågar använda bibliotekens datorer för att söka fakta i dessa frågor, menar ALA. Enligt en undersökning hade så många som en fjärdedel av biblioteken haft besök av polisen.¹⁹⁹

I *DIK Forums* ledare tas också problemet med pressen från olika håll på bibliotekarierna upp. Trots att de amerikanska bibliotekarierna arbetar efter en etikcodex har de efter terrorattentatet gallrat ut material som på något sätt kunde förknippas med terrorism.²⁰⁰

Ett annat problem som kan uppstå gällande bibliotekens möjligheter att ge tillgång till information tar Jan Ristarp upp. Det problemet kan uppstå när kommunerna får allt sämre ekonomi. För att använda de ekonomiska resurserna på bästa sätt har det funnits förslag på att privatisera några eller på sikt alla folkbibliotek i Stockholm. Ristarp talar om farorna med att låta information bli konkurrensutsatt, vilket i förlängningen skulle kunna innebära en snedfördelning av informationsförmedlingen mellan olika bibliotek. Det skulle på sikt innebära att

¹⁹⁶ Park-Edström, Eleonore 1997. Utskälld vill inte ha moralantner i IT-rummet.

¹⁹⁷ Alvelid 1997.

¹⁹⁸ Atlestam 2001.

¹⁹⁹ Ustad Figenschou, Tine 2003. Bibliotekarier världen över gör uppror mot makten på "misstänkta" läsare.

²⁰⁰ DIK ledaren 2003. Professionell etik är styrka.

nätverken mellan biblioteken skulle skadas och informationsförsörjningen vara beroende av lönsamhet. Som ett resultat av detta skulle allmänhetens informationsbehov inte kunna tillfredställas.²⁰¹

6.6 Kommentarer till undersökningen

När vi påbörjade arbetet med undersökningen visste vi att debatten i bibliotekspressen angående informationsfrihet på folkbibliotek hade varit ganska liten. Vi trodde dock att informationsfrihet och demokrati var frågor som diskuterades mycket inom biblioteksorganisationerna eftersom folkbibliotekens demokratiska funktion så ofta framhålls i artiklar och även i folkbiblioteksutredningen. Vi har dock fått uppfattningen att diskussionen är liten angående dessa frågor även inom organisationerna, med undantag för IFLA/FAIFE vars uppgift är att hålla igång diskussionen om folkbibliotek och intellektuell frihet. IFLA/FAIFE är dock verk samma över hela världen vilket kanske leder till att länder där yttrande- och informationsfrihet är mer hotad får större uppmärksamhet än bristen på diskussion här i Sverige.

Vi har fått uppfattningen att den diskussion som finns här i Sverige i de allra flesta fall utgår från konkreta problem som uppstår på de enskilda biblioteken och inte ifrån ett demokrati- eller ett informations- och yttrandefrihetsperspektiv. Kanske beror det på, som Magdalena Söderqvists visade på i sin uppsats, att kunskapen om förklaringar om intellektuell frihet är liten bland bibliotekarier men att de ofta upplever att den intellektuella friheten hotas.²⁰²

Eftersom vi använt oss av en intervjuguide och ställt öppna frågor så har respondenterna haft möjlighet att ta upp de aspekter på informationsfrihet som de har ansett viktigast. Respondenterna har olika sätt att uttrycka sig och lägger tyngdpunkten på olika delar i folkbibliotekets verksamhet och alla känner kanske inte samma engagemang för frågor angående informationsfrihet på folkbibliotek. Organisationerna som respondenterna företräder har också olika utgångspunkter för sitt arbete. Det har fått till följd att vi intervjuerna inte är helt jämförbara. Det en respondent har talat mycket om har en annan inte nämnt. Vi tror dock inte att det har fått så stor betydelse för undersökningen då vi fått svar på de frågeställningar vi haft för arbetet.

Biblioteksorganisationerna i vår undersökning har olika funktioner och uppgifter. Det är bara IFLA/FAIFE som har en uttalad uppgift att arbeta med frågor angående informations- och yttrandefrihet. De andra organisationerna har andra utgångspunkter för sin verksamhet vilket förklarar att det inte finns några dokument angående informationsfrihet, folkbibliotekens informationsuppgift eller folkbibliotekens demokratiska funktion på deras webbplatser.

²⁰¹ Ristarp, Jan 1999. Yttrandefrihet och entreprenad.

²⁰² Söderqvist 2002.

7. Analys och diskussion

I detta avsnitt presenterar vi vår analys av undersökningen. Vi gör en jämförelse mellan organisationernas åsikter angående informationsfrihet på folkbibliotek, beståndet och folkbibliotekens roll. Vi har valt att diskutera informationsfriheten och folkbibliotekens bestånd tillsammans eftersom de har många gemensamma beröringspunkter. Därefter diskuteras informationsuppgiften. I jämförelsen mellan organisationerna kommenterar vi också deras svar. Dessutom diskuterar vi hela undersökningen och analysen i slutet av detta kapitel. Efter detta ger vi också några förslag på ämnen som skulle kunna vara intressanta att undersöka i framtiden. Vi vill påminna läsaren om den risk det kan innebära att intervjuer med människor i en organisation talar för sin egen åsikt istället för att representera sin förening. De personer vi intervjuat är vana vid att representera sin organisation vilket vi förmodar minskar denna risk. Även om vi inte helt kan bortse från denna möjlighet har vi bedömt den som försumbar. Hade vi valt andra representanter från samma organisationer hade vi förmodligen inte fått exakt samma svar men innehållsmässigt liknande.

7.1 Informationsfrihet och bestånd på folkbiblioteken

I deklARATIONER och i lagtext stadgas det att alla människor har rätt att ha åsikter, sprida dessa och söka information. Syftet med informations- och yttrandefriheten är att den ger möjlighet till rationalitet, autonomi och demokrati. Men som Petäjä visade med sin undersökning som vi tog upp i kapitel 4 är informationsfriheten villkorlig. Alla yttranden är inte tillåtna och i samhället finns lagar och regler som begränsar tillgången på information.

I Bibliotekslagen och i folkbiblioteksutredningen fastställs det att biblioteken ska ge tillgång till information, vilket innebär att biblioteken kan ge tillgång till all information som är laglig. Syftet är enligt folkbiblioteksutredningen att människor fritt ska kunna söka information för att kunna bilda sig en egen uppfattning. Upplysta medborgare är en förutsättning för ett demokratiskt samhälle. Eftersom biblioteken sedan de grundades har hävdats att de har en viktig demokratisk funktion är detta också en hörnsten i bibliotekens verksamhet. Det stadgas dock inte i Bibliotekslagen att folkbiblioteken ska främja informations- och yttrandefrihet.

Vidare deklarerar det i folkbiblioteksutredningen att biblioteken neutralt ska ge tillgång till information inom alla områden, vilket betyder att även material som anses mindre lämpligt skulle kunna finnas på biblioteken. Eftersom det inte klart anges vilket material som är lämpligt eller inte kan frågan diskuteras.

Angående synen på information så menar Ingrid Atlestam från BiS att information inte kan definieras som information i allmänhet. Biblioteket ska ge tillgång till information som på något sätt är relevant för människan som samhällsmedborgare. Carin Eskelin på Bibliotekarieförbundet säger att folkbibliotekets material ska ge någonting, täcka informationsbehov eller ge en upplevelse. IFLA/FAIFE och Svensk Biblioteksforening har likartade uppfattning om informationsfriheten på folkbibliotek: Folkbiblioteken ska ha information om det som efterfrågas, men ska också ha ett brett urval av material som speglar den bredd i åsikter som finns i samhället. Den information som är laglig enligt svensk författning ska också biblioteken kunna ge tillgång till. Samtidigt kan biblioteken inte köpa in allt material på grund av begränsade resurser utan ett visst urval måste alltid ske.

Folkbiblioteksutredningen arbetade i början av 80-talet och mycket har förändrats sedan dess. Redan då poängterades det dock att biblioteken har en viktig uppgift i att strukturera den ökande informationsmängden i samhället. Stora förändringar har skett då biblioteken fick möjlighet att ge tillgång till information via dator. Med möjligheten att tillgängliggöra databaserad information har mängden information som folkbiblioteken kan göra åtkomlig ökat drastiskt och bibliotekens roll har förändrats.

Med Internet finns numera möjligheten att ta del av information utan att större ekonomiska resurser måste användas. De ekonomiska ramarna är inte det avgörande för bibliotekens urval. Edvardsson och Elofsson visade i sin undersökning att många bibliotek använde sig av filter och på många bibliotek får användaren skriva på kontrakt där denne förbinder sig att följa vissa regler för att kunna nyttja Internet. Att biblioteket ställer upp en policy för Internetanvändningen som användarna ska hålla sig till är även den metod som respondenterna i vår undersökning förordade för att på något sätt hålla uppsikt över tillåten och icke tillåten surfning. Enligt *IFLA:s förklaring om bibliotek och intellektuell frihet* ska dock biblioteksbesökarna ha rätt till anonymitet och personlig ostördhet.

Efter terrorattacken i USA den 11 september år 2001 fick polisen genom *USA Patriot Act* rätt att ta del av bibliotekens register över lån och över Internetsökningar. I Sverige är bibliotekslånen sekretessbelagda medan Internetsökningar inte är skyddade av sekretess. Att polisen får tillgång till dessa register skulle kunna förekomma även här.

Angående urvalet så anser respondenterna att det till stor del är upp till de enskilda biblioteken att avgöra var de anser att gränsen går för vilket material som är lämpligt eller inte. Carina Eskelin på BF säger samtidigt att det som finns på folkbibliotekets hyllor ska vara till nytta för samhällets utveckling och för individerna. Samlingarna ska inte bara vara till nöje. Ingrid Atlestam, representant för BiS, talar om att det som finns på folkbibliotekens hyllor ska ha en viss kvalitet och bredd. Urvalet ska enligt respondenterna ske utifrån mediaurvalspolitiken som svarar mot den målsättning som biblioteket har. I lagtext och folkbiblioteksutredningen finns däremot ingenting nämnt om ett kvalitetsurval, men biblioteket ska stå i folkbildningens tjänst. Det kan tolkas som att samlingarna skall vara till nytta för samhället genom att bilda individerna.

Folkbiblioteksutredningen betonar att folkbiblioteken ska ge tillgång till information från olika källor i kontroversiella frågor för att individerna själva ska kunna ta ställning. BiS menar dock att det som finns på hyllorna är sådant som folkbiblioteken på något sätt kan stå för och ta ansvar för. Atlestam säger att de flesta människor har en känsla för vad biblioteket står för och vad det bör användas till. Hon menar till exempel att biblioteken inte kan köpa in nazistpropaganda för skattebetalarnas pengar. Samtidigt betonar hon bibliotekens funktion som forum för motinformation och säger att om biblioteken ska vara neutrala så måste de också ge tillgång till information från grupper med andra perspektiv än kommun och stat. Eskelin representant för BF, säger att även om biblioteket ger tillgång till information från olika sidor i kontroversiella frågor så är det viktigt att biblioteket talar om vad det står för. Atlestam menar också att med Internet finns möjligheten att ge användarna möjlighet att söka information som biblioteket av olika skäl inte kan/vill ge tillgång men som ändå kan vara av värde för den enskilde användaren.

Samtliga företrädare för organisationerna menar alltså att folkbiblioteken ska vara till för alla och svara mot de krav som ställs på det utifrån närmiljön. Denna tanke stöds också av *UNE-*

SCO Public Library Manifesto, där det står att bibliotekets tjänster ska anpassas efter de lokala behoven.

När det gäller IFLA/FAIFE så uttryckte Britt-Marie Häggström en något annorlunda åsikt än vad vi läst i artiklar av Jan Ristarp och Alex Byrne.²⁰³ I dessa artiklar uttrycks åsikten att folkbiblioteken ska ha allt, även material som kan ses som kontroversiellt och som kan uppfattas som kränkande. Häggström talar däremot om ett kvalitetsurval och menar att biblioteken inte alls ska ge tillgång till all information. Ristarps och Byrnes artiklar kan vara skrivna för att skapa debatt och för att få bibliotekarier och andra att engagera sig i frågor om informationsfrihet, yttrandefrihet och bibliotekets demokratiska funktion. Men vi tycker ändå att det finns en ganska stor skillnad mellan Ristarps och Byrnes åsikter och de åsikter som Häggström framförde.

Häggström var vid intervjutillfället även ordförande för DIK och hon har en yrkesbakgrund som bibliotekarie. Det är möjligt att hon har gett uttryck för sina personliga erfarenheter och åsikter i frågan och inte i första hand representerat IFLA/FAIFE. Vid intervjuer med personer inom organisationer finns alltid risken att informanterna framför andra åsikter än organisationens. Det kan till exempel bero på frågorna som ställs, intervjusituationen eller den som ställer frågorna. För kontrollera att det inte skett något missförstånd så har vi låtit informanterna ta del av texten i kapitel 6, om undersökningen, och de har också godkänt den text som finns där.

Den debatt mellan BiS och IFLA/FAIFE som vi tog del av innan vi började arbetet med denna uppsats verkar till stor del ha försvunnit. Om det beror på att Ristarp lämnade IFLA/FAIFE och Häggström som nu är Sveriges representant i organisationen inte framför lika kontroversiella åsikter eller om orsaken är att intresset dog ut kan vi inte ge svar på utifrån vår undersökning.

Samtliga organisationer menar att biblioteken ska ge tillgång till information inom svensk lags ramar men att ytterligare begränsningar och urval behövs. Främst betonas kvalitetsaspekten.

7.2 Folkbibliotekens funktion/roll

Enligt Pungitore verkar folkbiblioteket i sin direkta omgivning och är färgat av sin sociala och kulturella omgivning. Varje bibliotek har en unik roll som måste bestämmas av omgivningen. Även enligt Rubin formas biblioteken utifrån den omgivning de befinner sig i. Samtidigt präglar de mål som tidigare bibliotek haft de nya målen. Verksamheten utformas utifrån både tradition och förnyelse. Synen på dagens bibliotek präglas dock av traditionella bilder anser Häggström och menar att dessa gamla nostalgibilder av folkbiblioteket som det en gång varit, hindrar bibliotekens verkliga möjligheter. De beslutande i kommunerna ser inte folkbibliotekens faktiska möjligheter utan drar ner på resurserna. Bosse Jonssons avhandling visade också att dagens beslutsfattare har ett passivt och pragmatiskt förhållningssätt till biblioteken. Enligt beslutsfattarna har biblioteken ett värde endast om de används.

Respondenterna i vår undersökning efterlyser ett tydligare formulerat uppdrag. Som vi uppfattade det, ett uppdrag som helst ska formuleras på statlig nivå men som också kan ske på

²⁰³ Ristarp var svensk representant i IFLA /FAIFE för Häggström. Alex Byrne var ordförande i IFLA/FAIFE:s kommitté t om 2003.

kommunal nivå. Enligt Ingrid Atlestam är det viktigt att alla folkbibliotek har så lika förutsättningar som möjligt även om det enskilda biblioteket ska möta just sin omgivnings speciella behov. Det skulle också vara bra om folkbiblioteken hade någon form av public-service-uppdrag menar Atlestam. Hur uppdraget ska utföras är dock en fråga för det enskilda biblioteket menar alla respondenter. Även politikerna som Bosse Jonsson intervjuade i sin undersökning menade att bibliotekens innehåll ska hållas fritt från politikernas påverkan. Verksamhet och bestånd ska utformas efter användarnas behov och professionella avvägningar.

Som vi tog upp i kapitel 5 har folkbiblioteket sin grund i olika ideal och olika tankar representeras i dess historia. Därför fanns från starten olika idéer gällande bibliotekens funktion och roll varav många fortfarande lever kvar. Den demokratiska och folkbildande traditionen är ännu stark inom folkbiblioteket. Biblioteket skulle enligt grundidéerna dessutom hjälpa till att fostra goda medborgare. Denna idé är inte så stark numera men fortfarande finns inslag av att biblioteket ska stå för material som är kulturellt, moraliskt och politiskt korrekt. Tanken är dock samtidigt att biblioteket ska vara neutralt i sin informationsförmedlande roll.

Folkbiblioteksutredningen talar om att folkbibliotekets uppgifter kan delas upp i två huvudsakliga uppgifter, kulturuppgiften och informationsuppgiften. Folkbiblioteken är dock inte längre kulturförmedlare utan informationscentraler menade Bosse Jonsson i sin doktorsavhandling, och det viktigaste är numera att biblioteken används. Respondenterna i vår undersökning betonade också den informationsförmedlande rollen. Vi har dock i intervjuerna utgått ifrån information vilket kan ha styrt respondenterna.

Kultur, bildning och information är nära sammanlänkade och det finns ingen skarp gräns mellan de olika uppgifterna. I Bibliotekslagen står också att folkbiblioteken ska främja intresset för "läsning, litteratur, information, upplysning och utbildning samt kulturell verksamhet i övrigt". Ingen åtskillnad görs mellan uppdragen och inget av dem prioriteras särskilt enligt lagen. Som Romulo Enmark konstaterade så är det inte heller några definitioner av de begrepp som Folkbiblioteksutredningen använde i sin beskrivning av folkbibliotekens uppdrag. Utredningen gjorde inte någon klar uppdelning av informations- respektive kulturuppgifterna eller vilka uppdrag som hör till vilken uppgift.

Angående kultur så konstaterar Carina Eskelin på Bibliotekarieförbundet att folkbiblioteket är ett de få ställen där mångkultur verkligen finns. Varken Britt-Marie Häggström eller Joneta Belfrage tar upp kulturuppgiften i våra intervjuer, vilket givetvis kan bero på de frågor vi ställde. Vi frågade dock om folkbibliotekets roll, men respondenterna framhöll inte kulturuppgifterna specifikt utan snarare integrerade med andra uppgifter.

BiS menar att det är angeläget med ett kulturutbyte mellan många olika kultur- och språkområden. Därför är det en viktig funktion att utgöra ett alternativ till det kommersiella utbudet, inte bara ett komplement till detta. Det angloamerikanska inflytandet är exempelvis stort i det svenska samhället och bör balanseras. På detta sätt kan informations- och kunskapsklyftorna i samhället överbryggas, menar Atlestam. Att bibliotekens utbud ska vara ett alternativ till det kommersiella utbudet är inget som stöds i politiska dokument eller deklamationer. Däremot står till exempel i *Unesco Public Library Manifesto* att biblioteken ska ge kulturell mångfald och främja kunskap om kulturarvet.

När det gäller folkbibliotekens roll uttrycker Bibliotekarieförbundets, IFLA/FAIFEs och Svensk Biblioteksförnings respondenter liknande uppfattningar. Folkbiblioteket ska vara till för alla och det ska finnas något för alla där. Eskelin menar att folkbibliotekets roll, nu som

tidigare är att vara en informationscentral i folkbildningens tjänst. Hon betonar också den pedagogiska uppgiften som biblioteken har. Häggström lägger tonvikten på att folkbiblioteken ska vara en mötesplats där så många aktiviteter som möjligt får plats. Hon framhåller att det är viktigt med samarbete mellan aktörerna i det livslånga lärandet. Folkbibliotekens roll för det livslånga lärandet betonas även av Belfrage. Hon vill dock inte säga att ett område är viktigare än ett annat då hon ser biblioteket som ett nav och samhällets delar liknas vid ekrar. Hon ser inga begränsningar i vad folkbiblioteket skulle kunna göra. Folkbibliotekens folkbildande roll framhålls också av Atlestam som framhåller att folkbiblioteken ska prioritera de grupper som behöver bibliotekens hjälp bäst, till exempel invandrare med dåliga kunskaper i svenska och personer som saknar formell utbildning. Genom bibliotekens historia har också tonvikten lagts på olika delar inom folkbildningen. Inom folkbildningen har allt från fostrande av folket till personlig utveckling och bildande för maktövertagande rymts visar Joacim Hansons undersökning.

Enligt Vestheim så har folkbibliotekets betydelse inom folkbildningen minskat från 70-talet och framåt, allt eftersom skolväsendet byggts ut och kraven på formell utbildning har ökat. Från att ha haft en självständig roll inom folkbildningen har folkbiblioteken blivit reducerade till att komplettera den formella utbildningen. Som vi förstår Vestheim så menar han att då folkbiblioteken får en kompletterande funktion så styr de individuella önskemålen från besökarna verksamheten och bibliotekens utbud. Den demokratiska funktionen, att ge tillgång till information ur olika perspektiv undergrävs och folkbibliotekens strävan att ge både helhetsbilder och detaljerad kunskap kommer på sikt att försvinna eftersom kortsiktiga mål och individuella önskemål styr.

Enligt Douglas Rabers artikel som tas upp i kapitel 5.4, finns grupper inom biblioteksvärlden som anser att folkbiblioteken bör ägna sig åt maktutjämnade verksamhet. Till dessa grupper hör BiS, då de menar att folkbiblioteken främst ska inrikta sig på de som bäst behöver bibliotekens hjälp, vilket de menar är de som själva inte har kunskap eller möjlighet att själva söka information. Folkbiblioteken ska arbeta för att minska informationsklyftorna mellan människor. Detta förhållningssätt stöds även av folkbiblioteksutredningen. Det stöds också av Bibliotekslagen, där det stadgas att särskild uppmärksamhet ska ägnas åt vissa minoritetsgrupper som exempelvis invandrare.

En annan grupp menar enligt samma artikel att folkbiblioteken missar sina egentliga möjligheter genom att ta på sig denna maktutjämnande roll. Verksamhet ska istället anpassas efter dem som på eget initiativ kan ta vara på det biblioteket har att erbjuda. Bibliotekets uppgift bör vara att bilda, utbilda och vidga intellektuella vyer hos besökarna genom bibliotekens kvalitativa bestånd. Denna tanke framförs inte direkt av respondenterna, men samtliga betonar den folkbildande funktionen. Atlestam menar dock att när allt mer av folkbibliotekets resurser utnyttjas av de välutbildade som självmant kommer till biblioteket så sker det på de svagare gruppernas bekostnad.

Den tredje åsiktsinriktningen vill enligt Raber att biblioteket ska vara anpassat efter dem som betalar verksamheten, det vill säga skattebetalarna. Verksamheten ska marknadsanpassas, det ska inte finnas några politiskt bestämda riktlinjer. Respondenterna i vår undersökning menar att folkbiblioteket givetvis ska anpassas efter närmiljön och användarnas behov, men basen för verksamheten måste ändå vara att det finns bredd och kvalitet i materialet. Jonssons avhandling visar dock på att biblioteken allt mer går emot marknadsanpassning då det primära målet med folkbiblioteken är att de ska användas.

Om biblioteken förvandlas till informationscentraler som styrs fullt ut av allmänhetens efterfrågan, förändras förutsättningarna för biblioteken. Tanken att urvalet ska spegla bredden i samhället och att det ska finnas information från olika källor tycker vi verkar vara svår att förena med en institution som styrs helt av allmänhetens efterfrågan. Om folkbiblioteken ska vara en institution som främjar informations- och yttrandefrihet genom att ge tillgång till information från olika källor och på detta sätt ha en demokratisk funktion kan inte verksamheten styras helt utifrån omgivningens krav.

En uppgift som alla respondenter talar om är att folkbiblioteken ska vara en mötesplats. Det är viktigt att det finns en plats i samhället dit alla människor är välkomna för att söka information och möta andra tankar, åsikter och människor. Att vara en mötesplats och på det sättet främja demokrati betonas av alla respondenter.

Enligt Svensk Biblioteksforening måste biblioteken marknadsföra sig bättre, exempelvis mot företag för att skapa ett varaktigt intresse för biblioteken. Enligt folkbiblioteksutredningen kan folkbiblioteken hjälpa myndigheter och företag med informationstjänster, men individens behov ska prioriteras. Kommunen har ansvar för att underlätta näringslivets utveckling. Om kommunen anser att folkbiblioteket ska hjälpa till med informationsförsörjningen så ska medel avsättas för detta så att inte individerna blir drabbade. Att folkbiblioteket ska profilera sig mot näringslivet är inget som nämns av de övriga informanterna.

Organisationerna i vår undersökning menar att en viss anpassning till omgivningen är nödvändig men att roll och funktion bör bestämmas genom politiska beslut. Samtliga företrädare efterlyser ett tydligare uppdrag. Vilka grupper som ska prioriteras, om någon ska prioriteras, råder det delad mening om.

7.3 Informationsuppgiften

Frågan om hur informationsuppgiften ska utföras finns det inte *ett* svar på. Avgörande för hur den ska verkställas är dels vilken syn det finns i samhället på informationsfriheten, hur samhället, finansärer och användare ser på folkbibliotekets roll och funktion samt vilka behov biblioteken ska möta.

Eftersom det inte finns klara bestämmelser om vilket material bibliotek ska och inte ska ge tillgång till så kan frågan bli kontroversiell. Problem kan uppstå om det finns en stark efterfrågan på material som av många anses som kränkande eller olämpligt men inte är olagligt. En institution som arbetar för yttrande- och informationsfrihet måste ha klara riktlinjer för att personalen ska kunna motivera tillgång till respektive inte tillgång till material.

I *IFLA:s deklARATION om bibliotek och intellektuell frihet* står det att bibliotekspersonalen har förpliktelser både gentemot arbetsgivare och mot biblioteksanvändarna. Om konflikt uppstår mellan dessa så väger ansvaret mot användaren tyngst. Respondenterna menade att urvalet bör ha en viss kvalitet och vara till nytta för individ och samhälle. Ingrid Atlestam menade också att urvalet bör ske utifrån den medievals politik som bygger på målsättningen som finns för biblioteket. Men om IFLA:s deklARATION ska efterlevas så ska biblioteken även kunna ge tillgång till material som inte stämmer överens med bibliotekets mål och med urvalspolitiken.

De fyra respondenter vi intervjuat är överens om att svensk lag ska följas. Att ge tillgång till material som strider mot de lagar som finns i Sverige är inte aktuellt. Däremot finns en stor andel av material som inte är olaglig men som anses som olämplig och kränkande och biblioteken av dessa skäl inte ger tillgång till. Var gränsen för lämpligt/olämpligt material går diskuteras och flyttas ständigt. Den varierar också med uppfattningen om vad biblioteken ska ha för funktion och roll och vilka det främst ska vända sig till.

BiS betonar också att folkbiblioteken ska arbeta för en rättvisare informationstillgång i samhället. Eskelin talade också om att biblioteken måste hjälpa dem som tycker att informationsökning är svårt. I Bibliotekslagens § 8 stadgas det att biblioteken ska ägna särskild uppmärksamhet åt minoriteter av olika slag. Det gäller t ex att ge information på olika språk och anpassade media för personer med särskilda behov. Enligt vår tolkning av respondenternas svar betonar Eskelin att biblioteken ska hjälpa de svagare grupperna som kommer till biblioteket medan BiS även betonar den uppsökande verksamheten som ett sätt att minska informationsklyftorna i samhället. IFLA/FAIFE menar att biblioteken ska möta behoven hos de människor som kommer till biblioteken efter de förutsättningar som de har och inte särskilt inrikta sina resurser på någon speciell grupp.

Eskelin menar att informationsuppgiften är den viktigaste, att tillhandahålla information utan censur och utan pekpinnar samt att bibliotekarien ska vara neutral i sin roll som informationsförmedlare. När informationsmängden har ökat har det blivit allt viktigare att undervisa i sökteknik. Detta stöds av folkbiblioteksutredningen som redan innan folkbiblioteken gav tillgång till Internet skrev att det är viktigt att göra informationsmängden överskådlig och genomtränglig. Ju mer information det finns desto svårare är det att finna det som är relevant.

Då informationsmängden i samhället ständigt ökar blir informationsflödet allt svårare att överblicka. Men för att människor ska kunna finna relevant information krävs någon som sorterar och värderar informationen. Det skulle biblioteken kunna göra. Bosse Jonssons avhandling visar dock att inköpen på biblioteken nu till största del sker efter låntagarnas önskemål, vilket enligt beslutsförfattarnas åsikter är meningen med biblioteket då målet är att få så många besökare som möjligt. Att besökarna i så hög grad bestämmer beståndet gör att det inte är professionellt uppställda kriterier som styr urvalet, bredd och mångfald kan då inte garanteras i bibliotekens bestånd. Om biblioteken skulle fungera som en institution som sällar i informationsflödet, vilket tidigare har varit ett självklart mål, ifrågasätts urvalskriterierna. Det hävdas att materialet censureras.

Frågan om hur informationsuppgiften ska utföras varierar utifrån vad organisationerna anser att biblioteken främst ska ha för funktion. Då det finns olika traditioner inom biblioteksvärlden som fortfarande lever kvar i varierande utsträckning hos organisationerna framträder dessa också i åsikterna kring informationsuppgiftens utförande. Eftersom det saknas klara politiskt förankrade riktlinjer gällande bibliotekets informationsuppgift så kan det förekomma stora skillnader mellan olika biblioteks sätt att utföra denna uppgift.

7.4 Slutdiskussion

Vid genomförandet av denna undersökning har vi förvånats över att frågorna kring informationsfrihet och folkbibliotek är så lite diskuterade. Debatten i bibliotekstidskrifterna blåste snabbt över och vi har fått intrycket av att frågorna, då de diskuteras inom organisationerna tas upp utifrån de problem som uppstår på biblioteken. Vi anser att det är förvånande att frå-

gorna om informationsfrihet inte tas upp till diskussion då det borde ligga i organisationernas intresse att skapa medvetenhet hos bibliotekarietårn om problematiken och möjligheterna med informationsfriheten. Det borde också ligga i organisationernas intresse att sprida en medvetenhet hos allmänheten om den demokratiska funktionen för att skapa ett starkt engagemang för folkbiblioteket och dess verksamhet.

Häggström menar att medvetenheten är liten kring vilken roll folkbiblioteket faktiskt spelar för demokratin. Men för att det ska finnas en medvetenhet om bibliotekets demokratiska roll så måste det finnas en diskussion kring frågor om informationsfrihet. Vi valde att intervjua personer som vi antog hade problematiserat, diskuterat och argumenterat kring området folkbiblioteket, demokrati och information. Frågorna diskuteras, tror vi, utifrån de konkreta problemen som uppstår i verksamheten, exempelvis vid Internetanvändning och urval, medan det saknas ett helhetsperspektiv på frågor om informationsfrihet på folkbibliotek.

Informationsfrihet på folkbibliotek kan som vi sett betyda olika saker beroende av vad man anser att biblioteket har för roll och funktion i samhället. Oavsett vad biblioteket har för roll så finns det en gräns för vilket material som ska tillhandahållas och det material som biblioteket av olika skäl väljer att inte ha. All information är inte fritt tillgänglig utan den begränsas av de lagar som finns i vårt samhälle. Förutom att lagarna begränsar informationstillgången har biblioteket begränsade resurser att köpa in material för och oftast styr någon form av kvalitetsurval vilket bestånd folkbibliotek har. Vi tror att det ofta förekommer diskussioner ute på de enskilda biblioteken var gränsen går men vi anser att den diskussionen även bör föras på en nationell nivå. Detta för att folkbiblioteket ses som en viktig demokratisk institution som kan hjälpa människor att få tillgång till den information de behöver för att göra de val som måste göras.

Eftersom det är upp till varje kommun att själva formulera mål och visioner så finns risken att politiker kan gå in och styra för mycket i bibliotekets verksamhet. Risken finns att om enskilda politiker eller ett parti får stor makt i en kommun så kan en utveckling som den i de franska kommunerna bli verklighet även här. Risken finns även att bibliotekarier inte ger tillgång till information som strider mot deras politiska, religiösa, moraliska eller etiska övertygelse. Enligt IFLA/FAIFE:s "world report" fanns det exempel på bibliotek som inte gav tillgång till information om EU-valet eftersom bibliotekarien var negativ till EU. Vi har därför stor förståelse för de krav som finns på ett tydligare uppdrag och en starkare bibliotekslag eller som Ingrid Atlestam föreslog, ett "public-service" uppdrag även för folkbiblioteket.

Det finns enligt vår undersökning både likheter och skillnader mellan organisationerna. I debatten som vi tog del av i bibliotekspressen deltog främst företrädare för BiS och för IFLA/FAIFE. De fanns på var sin sida i debatten. Detta stämmer också in på vår undersökning, där BiS finns på ena sidan och IFLA/FAIFE på den andra. I mitten finns Bibliotekarieförbundet som enligt vår tolkning av undersökningen finns närmare BiS och Svensk Biblioteksförening som i många frågor har samma åsikter som IFLA/FAIFE. Detta gäller vår undersökning. Hur det ser ut i andra frågor om biblioteket och dess verksamhet kan vi inte uttala oss om med utgångspunkt i vår undersökning.

Att det finns olika idéer gällande folkbibliotekets informationsuppdrag och om folkbiblioteket som helhet kan förklaras med att folkbiblioteket stammar ur flera olika tidigare bibliotek med olika ideologisk förankring. Inom folkbiblioteket finns såväl socialistiska, liberala som konservativa idéer representerade och då traditionerna inom biblioteksvärlden verkar vara starka så är det förklarligt att olika idéer framförs i debatter om folkbiblioteket. Folkbiblioteket

växte fram ur bibliotek med tydlig ideologisk förankring, vilket dagens folkbibliotek saknar, menar Joacim Hansson. De styrs dock politiskt och i grunden finns ett flertal politiska idéer. Samtidigt ska det vara neutralt och bibliotekarierna ska agera professionellt och utan pekpinnar ge människor tillgång till materialet. Vår fundering är om något som styrs politiskt och grundas på politiska idéer kan vara neutralt? Även om biblioteket styrs helt av sin omgivning så finns i samhället värderingar, etik och moral, det svenska samhället är i sig självt styrt av traditionella västerländska idéer.

Ingen av de organisationer vi talat med förespråkar den linje ”ge folk vad de vill ha” som Raaber tar upp i sin artikel, ett helt marknadsanpassat bibliotek. Däremot förespråkar de följsamhet mot omgivningen för att bättre svara mot människors behov och därmed ge biblioteket legitimitet. Bosse Jonsson menar trots allt att folkbiblioteken utvecklas mot en allt större marknadsanpassning. De styrs i högre grad av individernas krav på material och av kravet på att det ska användas. Detta ses inte som ett problem av ansvariga politiker utan de menar att om människor kommer till biblioteken för att få material de vill ha så kommer de också att upptäcka övrigt material. Denna utveckling förespråkas inte av någon av de organisationer vi undersökt. De hävdar istället mer traditionella värden som kvalitetsurval och mångfald, vilket ger biblioteken rollen att främja informations- och yttrandefrihet, bildning och demokrati. Bibliotekens utvecklas dock enligt Jonsson till allt mer marknadsanpassade institutioner på bekostnad av de traditionella värdena.

Bibliotekslagen trädde i kraft 1996 och förväntningarna på den var stora. För organisationerna som arbetade för en lag blev den en besvikelse. Häggström menar att den har varit till nytta på ett enda sätt och det är att ingen kommun idag står helt utan folkbibliotek vilket kunde ha varit fallet om inte lagen funnits. Atlestam anser att fördelen med lagen också är att diskussionen om kommunerna ska ha ett bibliotek nu inte behöver föras, utan diskussionen istället kan handla om vad biblioteket ska vara.

En sak vi reagerade på är att det i lagen inte står att biblioteken ska främja informations- och yttrandefrihet, något som hävdas i utredningar och inom biblioteksvärlden anses som en grundläggande funktion. I lagen nämns ingenting om vilket material folkbiblioteken ska ge tillgång till eller hur det ska främja intresset för information, upplysning och utbildning. Det står inte heller något om biblioteken som demokratifrämjande institution.

Då biblioteksvärlden hävdar att den demokratifrämjande funktionen är grundläggande är det förvånande att biblioteksorganisationerna inte med större kraft framför detta argument i debatten. Informationsfriheten är en rättighet som stadgas i grundlagen och att ha en institution som främjar denna rättighet borde vara det bästa argumentet för folkbibliotekens fortsatta existens.

Vilken roll folkbiblioteken kommer att ha i framtiden kan vi inte ge svar på utifrån vår undersökning. Verklighetens bibliotek går allt mer mot marknadsanpassning visade Bosse Jonssons undersökning, men de svenska biblioteksorganisationerna menar att de traditionella värdena som kvalitet och folkbildning även i framtiden ska vara vägledande i folkbibliotekens verksamhet. Hur folkbiblioteken ska förhålla sig i balansgången mellan folkbildningsidealet och de krav och förväntningar som finns på att de främst ska vara informationsspecialister är en fråga som vi tror kommer att diskuteras under de närmast åren.

7.5 Idéer till fortsatt forskning

Som ni läsare säkert förstått tycker vi att frågor angående yttrande- och informationsfrihet och folkbibliotek är viktiga och intressant att diskutera och att undersöka vidare. Vi har undersökt hur informationsuppgiften och informationsfriheten kan se ut på folkbiblioteken. Det skulle vara intressant att undersöka hur det ser ut i praktiken. Hur diskuteras frågor om informationsfrihet och demokratisk funktion på enskilda bibliotek? Hur fattas beslut om vilket material som ska tillhandahållas och vem är det har det slutliga avgörandet när kontroversiellt material efterfrågas? Är det någon skillnad mellan större och mindre bibliotek? Har t ex kommunernas storlek, population, geografiska läge, politiska styrning någon betydelse.

Ett problem som nämndes I IFLA/FAIFEs ”world report” om Sverige var att vissa bibliotek inte tog in information inför ett riksdagsval. Det skulle vara intressant att undersöka hur vanligt detta förfarande är och vilka skäl som anges till att inte ge tillgång till valinformation.

En fråga som också har funnits med oss är vilken betydelse ett bibliotek kan ha i ett totalitärt styrt land och hur det kan påverka utvecklingen i ett land som går från diktatur till folkstyre.

Ytterligare ett ämne som vi finner intressant är att undersöka politikernas medvetenhet om folkbibliotek. Hur ser de på folkbibliotekens roll i samhället och i vilken riktning anser de att biblioteken bör utvecklas? Denna fråga kan studeras både på nationell nivå och på kommunal nivå. I tider av ekonomiska problem för kommunerna och därmed ofta neddragningar i bibliotekens resurser skulle det vara intressant att undersöka hur folkbiblioteken påverkas av detta och vilka förändringar som sker på grund av eventuella neddragningar av resurserna. En sak som Carina Eskelin nämnde i intervjun var att folkbiblioteken i kommunerna styrs genom olika nämnder, kultur-, utbildnings- eller fritidsnämnd till exempel. Vilken påverkan får det för folkbibliotekens verksamhet? Spelar det någon roll för mål och verksamhet vilka politiker som har ansvaret för biblioteken och vilka resurser får biblioteken i de olika fallen?

8. Sammanfattning

Folkbibliotekens verksamhet kan enligt folkbiblioteksutredningen huvudsakligen delas in två uppgifter: En kulturuppgift och en informationsuppgift. I informationsuppgiften ingår att folkbiblioteken ska arbeta för bildning och upplysning och erbjuda tillgång till information. Vilken information biblioteken ska ge tillgång till framgår inte i de statliga utredningarna eller i lagtexten. Under årens lopp har folkbiblioteken hävdats att de är en viktig institution eftersom de är en garant för yttrande- och informationsfrihet.

Vårt syfte med denna uppsats är att undersöka och diskutera folkbibliotekens informationsuppgift och se hur uppgiften uppfattas av några olika organisationer i den svenska biblioteksvärlden. Vi valde att intervjua företrädare för fyra organisationer i vår undersökning. Organisationerna vi valde är: Bibliotek i Samhälle (BiS), Bibliotekarieförbundet, IFLA/FAIFE och Svensk Biblioteksförning. Följande frågeställningar hade vi som utgångspunkt för intervjuerna och i vårt fortsatta arbete:

- Hur anser biblioteksorganisationerna att informationsfriheten bör tillämpas på svenska folkbibliotek?
- Vilket material ska folkbiblioteken ge tillgång till enligt biblioteksorganisationerna? Hur motiverar organisationerna eventuella urval?
- Vilken roll/funktion anser organisationerna att folkbiblioteken ska ha i det svenska samhället? Varför?

Förutom intervjuerna har vi också använt material från organisationernas webbplatser och artiklar som företrädare för respektive organisation skrivit.

Som en grund för undersökningen har vi studerat informationsfriheten och folkbiblioteket. Informationsfriheten har sitt ursprung i tankarna om mänskliga rättigheter som växte fram under 1700-talet. De mänskliga rättigheterna i vilka informations- och yttrandefrihet ingår motiveras genom sannings-, demokrati-, och autonomiargumenten. Friheterna är inte villkorlösa utan kan begränsas. Friheterna är i Sverige grundlagsstadgade.

De svenska folkbiblioteken har sin grund i sockenbiblioteken, studiecirkelbiblioteken och arbetarbiblioteken. De har också påverkats av ”public library” idéerna som infördes från Amerika och England. Olika ideologiska idéer finns i grunden för dessa olika bibliotek och det har tagit tid att få dessa att smälta samman till dagens folkbibliotek. Det finns också idag olika idéer om folkbibliotekens verksamhetsområde och hur verksamheten kan legitimeras. Att folkbiblioteken har en demokratisk funktion understryks då som nu. Folkbibliotekens verksamhet styrs av politiska dokument från nationell nivå. Det finns också internationella dokument som ger vägledning i verksamheten men till stor del är det upp till det lokala biblioteket att utforma verksamheten.

Situationen är god på de svenska biblioteken gällande informations- och yttrandefrihet, men det finns problem inte minst därför att demokratin tas för given och diskussionen kring dessa frågor är liten. Från Frankrike och USA har vi sett exempel på att informations- och yttrandefriheten kan hotas även i länder som varit demokratier under lång tid.

I undersökningen kom vi fram till att informationsfriheten främst begränsas av den svenska lagen. Men utifrån vad som är tillåtet i samhället är det folkbibliotekens uppgift att göra ett urval. Samlingarna ska svara mot de behov som finns i omgivningen. BiS menar att informa-

tionen som finns i biblioteket måste vara relevant för medborgarna, biblioteket har aldrig haft till uppgift att göra all information tillgänglig. Ingrid Atlestam som vi intervjuade för BiS, poängterade också att det är viktigt att lyfta fram motinformation på folkbiblioteket. Carina Eskelin från Bibliotekarieförbundet framför åsikten att bibliotekets samlingar ska vara till nytta för individer och samhälle. Joneta Belfrage representant för Svensk Biblioteksforening menade att FAIFEs rekommendationer om att biblioteken ska ha allt är väl långt att gå men utgångspunkten måste ändå vara att allt som är lagligt ska folkbiblioteken kunna ge tillgång till. Enligt artiklar skrivna av IFLA/FAIFEs representanter ska folkbiblioteken ge tillgång till allt material. Enligt vår uppfattning höll inte Britt-Marie Häggström, som vi intervjuade som företrädare för organisationen, med om detta utan ansåg att bibliotekens samlingar måste ha vissa begränsningar.

Angående folkbibliotekens roll och funktion så efterlyser alla respondenter ett tydligare uppdrag. I dagens folkbiblioteks verksamhet så anser BiS att fokus bör finnas på de svagare grupperna i samhället och att biblioteket bör arbeta för att minska informationsklyftorna mellan olika grupper i samhället. BiS menar dessutom att bibliotekets material ska vara ett alternativ till det kommersiellt gångbara. Bibliotekarieförbundet menar att folkbiblioteket nu som tidigare ska var en informationscentral i folkbildningens tjänst. Biblioteken ska fungera som en garant för demokratin genom att informationen finns fri och tillgänglig och människor kan få hjälp att finna det de söker. Folkbiblioteket är också ett av de få ställen där mångkultur existerar, säger Eskelin. Häggström ser biblioteket som en mötespunkt där så mycket olika aktiviteter som möjligt finns. Hon menar att folkbiblioteket ska fungera som lärcentra och betonar att det är viktigt med samarbete med andra aktörer inom folkbildningen. Belfrage framför ungefär samma åsikt som Häggström då hon liknar biblioteket vid ett nav. Biblioteket ska ha en central plats i samhället. Belfrage liksom övriga respondenter betonar bibliotekens betydelse för folkbildningen. Respondenterna framhåller också att biblioteket fungerar som en mötesplats dit alla kan komma, vilket är en del av den demokratiska funktionen.

Det finns skillnader mellan organisationernas åsikter angående informationsuppgiften vilket visats genom organisationernas idéer om informationsfrihet på folkbibliotek, bibliotekens bestånd och deras roll. Dagens folkbibliotek har sitt ursprung i olika idétraditioner vilket förklarar att det finns olika idéer om hur verksamheten bör utformas, vilka uppgifter som ska prioriteras och vad som är viktigast. Enligt vår uppfattning finns BiS på en sida och IFLA/FAIFE på andra sidan. Så var det också i den debatt vi tog del av i bibliotekspressen. Bibliotekarieförbundet och Svensk Biblioteksforening finns däremellan. Som vi har tolkat Carina Eskelin är Bibliotekarieförbundets åsikter närmare BiS medan Svensk Biblioteksforening, utifrån Joneta Belfrages svar, har åsikter som ligger närmast IFLA/FAIFEs. Vi betonar att detta gäller i vår undersökning. Om samma förhållande finns i andra frågor om folkbiblioteken ger vår undersökning inte svar på.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor:

Intervjuer:

Joneta Belfrage, ordförande för Svensk Biblioteksforening, Borås 2002-03-04

Ingrid Atlestam, representant för Bibliotek i samhälle, Göteborg 2002-03-05

Britt-Marie Häggström, representant i IFLA/FAIFE, Stockholm 2002-03-08

Carina Eskelin, ledamot i Bibliotekarieförbundets styrelse, Kalmar 2002-04-04

Bandinspelningar finns i författarnas ägo.

Webbplatser:

ALA, American Library Association <http://www.ala.org>

Bibliotek i Samhälle <http://foreningenbis.org>

Bibliotekarieförbundet <http://www.dik.se>

DIK <http://www.dik.se>

IFLA, The International Federation of Library Associations and Institutions
<http://www.ifla.org>

IFLA/FAIFE, Free Access to Information and Freedom of Expression
<http://www.ifla.org/faife>

Svensk Biblioteksforening <http://www.biblioteksforeningen.org>

Tryckta källor:

ALA. *Intellectual Freedom and Censorship Q and A*
http://www.ala.org/Content/NavigationMenu/Our_Association/Offices/Intellectual_Freedom3/Basics/Intellectual_Freedom_and_Censorship_QandA.htm [2003-12-14]

Alvelid, Eva (1997). Internet på folkbibliotek = fritt fram för alla? *bis* nr 1, s. 26.

Andersson, Stefan (1998). Högerextremister angriper barnlitteraturen i Frankrike.
BBL/Biblioteksbladet nr 9, s. 3-4.

Atlestam, Ingrid (1999). Det rättvisa biblioteket - för alla men inte allt! *bis* nr 4, s. 9-11

Atlestam, Ingrid (2001). Informationsfrihet eller censur – Internet i folkbibliotek. *bis* nr 1, s. 14-15.

Bergström, Göran och Boréus, Kristina (2000). *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Lund: Studentlitteratur.

Bibliotek – mötesplats i tid och rum. En bok om demokrati (2000). Lund. Bibliotekstjänst i samarbete med SAB:s demokratigrupp.

Bibliotekslag: SFS 1996:1596 (1996)

<http://www.biblioteksforeningen.org/intro/biblfakt/bibllag/bibllag.htm> [2002-02-20]

Bibliotek i Samhälle(2000). *Program för föreningen Bibliotek i Samhälle*

<http://www.foreningenbis.org/prog.html> [2002-02-27]

Bibliotek i Samhälle (2002). *Vad är BiS?* <http://www.foreningenbis.org/> [2003-12-08]

Bibliotek i Samhälle (2003). *Tidskriften bis*. <http://www.foreningenbis.org/tidskr.html> [2004-01-04]

Bibliotek i Samhälle (2003). *Verksamhetsberättelse för föreningen Bibliotek i Samhälle 2002*

<http://www.foreningenbis.org/verksamhet.html> [2004-01-03]

Buckland, Michael (1991). *Information and information systems*. USA: Preager.

Carlsson, Helena och Persson, Christina (2001). *Ska vi träffas på biblioteket? En undersökning om bibliotekets funktion som mötesplats*. Bibliotekshögskolan, magisteruppsats 2001:43. Borås: Högskolan i Borås.

Carlström-Svensson, Jessica (2002). *Behöver Internet regleras? En undersökning om hur Internet regleras på svenska folkbibliotek och hur diskussionen kring frågan ser ut i Sverige och USA*. Bibliotekshögskolan, magisteruppsats 2002:78. Borås: Högskolan i Borås.

Denscombe, Martyn (2000). *Forskningshandboken – för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.

DIK. <http://www.dik.se>

Följande dokument har använts:

BFs handlingsprogram.

<http://www.dik.se/www/dik/dikwebny.nsf/DIKDefault.../C7570D378F0F02ECC1256A500044F0C> [2002-04-16]

BFs styrelse

<http://www.dik.se/adress/dikadress.nsf/LoadCategoryDIKNew?OpenAgent&query=bibliotekariefoerbundet> [2004-01-03]

Bibliotekarie

<http://www.dik.se/www/dik/dikwebny.nsf/DIKDefaultDesignUNIDNoFrameFromMenu/A672B4B2627C190BC12569F400433BFE> [2004-01-03]

Bibliotekarieförbundet, BF

<http://www.dik.se/www/dik/dikwebny.nsf/9206c0f45f521d85412566bf005b82b9/a57bd6cdf05334fcc12569e0004de52d!OpenDocument> [2004-01-03]

DIK. *Bibliotekarieförbundet-yrkesetik.*

<http://www.dik.se/www/dik/dikwebny.nsf/9206c0f45f521d85412566bf005b82b9/dc33d542eb1a8e97c1256b48004f87a8!OpenDocument> [2002-04-16]

Om DIK

<http://www.dik.se/www/dik/dikwebny.nsf/8de67a66fa44ded6c1256a390034220c/2e5784b9156a94b7c12569cb0035dbc7/Body/0.116!OpenElement&FieldElemFormat=gif> [2004-01-03]

Stadgar.

<http://www.dik.se/www/dik/dikwebny.nsf/DIKDefaultDesignUNIDNoFrameFromMenu/F19AD1A891ED784DC12569CA0039D776> [2002-05-27]

Kongress 2003

<http://www.dik.se/www/dik/dikwebny.nsf/DIKDefaultDesignUNIDPreview/F882A7C827D3C98DC1256C8E004429D3> [2004-01-04]

DIK ledaren (2003). Professionell etik är styrka. *DIK forum*, nr 6, s. 2.

Edmar, Malin (1999). *Internetpublicering – en juridisk vägledning*. Stockholm: Kulturnät Sverige.

Edvardsson, Erik och Elofsson, Jonas (2000). Frihet under ansvar? Regleringen av folkbibliotekens Internetresurser, *bis* nr 2. s.6-7

Enmark, Romulo (1990). *Defining the library's activities*. Göteborg: Centre for Library Research. (Centrum för biblioteksforskning)

FN (1948). *Allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna*, artikel 19

Folkbiblioteksutredningen (1982). *Folkbibliotek i tal och tankar: En faktarapport från folkbiblioteksutredningen*. Stockholm: LiberFörlag

Folkbiblioteksutredningen (1984). *Folkbibliotek i Sverige: Betänkande av folkbiblioteksutredningen*. (Statens offentliga utredningar (SOU), 1984:23). Stockholm: Liber/Allmänna förlaget.

Frändberg, Lena (1993). *Folkbibliotek och demokrati: Ett försök att beskriva och diskutera folkbibliotekets demokratiska funktion*. Bibliotekshögskolan, magisteruppsats 1999:23. Borås: Högskolan i Borås.

Hansson, Joacim (1998). *Om folkbibliotekens ideologiska identitet: En diskursstudie*. (Skrifter från Valfrid, 17) Borås: Valfrid.

Hedlund Thulin, Kristina (1996). *Lika i värde och rättigheter: Om mänskliga rättigheter*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.

Häggström, Britt-Marie (1999) Bibliotekarierna, biblioteksorganisationerna & yttrandefriheten. *DIK Forum* nr 15, s.12.

IFLA. About IFLA <http://www.ifla.org/III/index.htm> [2003-09-25]

IFLA (1999). *IFLA:s förklaring om bibliotek och mänskliga rättigheter*. I översättning av Jan Ristarp http://www.ifla.org/faife/policy/iflastat/iflastat_se.htm [2003-12-12]

IFLA/FAIFE (1999). *World Report. Libraries and Intellectual Freedom. Sweden* <http://www.ifla.org/faife/report/sweden.htm> [2003-11-17]

IFLA (2003). IFLA Committee on Free Access to Information and Freedom of Expression (FAIFE) <http://www.ifla.org/faife/> [2004-01-04]

IFLA (2003). IFLA/FAIFE Committee <http://www.ifla.org/faife/faife/komitee.htm> [2004-01-04]

Information. *Nationalencyklopedin* http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=211471 [2004-01-04]

Informationsfrihet. SFS 1974:152, 2 kap., 1§ <http://rixlex.riksdagen.se>

Israel, Joachim (1983). Förord. *De mänskliga rättigheternas historia: Från den amerikanska oavhängighetsförklaringen till våra dagar*. Stockholm: Ordfront. s. 7-9.

Jacobsen, Jan Krag (1993). *Intervju. Konsten att lyssna och fråga*. Lund: Studentlitteratur.

Jonsson, Bosse (2003). *Medborgaren och marknaden: Pedagogisk resurs för folkbibliotek*. Linköping: Institutionen för beteendevetenskap, Linköpings Universitet.

Kulturutredningen (1995). *Kulturpolitikens inriktning*. (Statens offentliga utredningar, SOU 1995:84). Stockholm: Fritzes.

Larsson, Torbjörn (1994). *Det svenska statskicket*. Andra uppl. Lund: Studentlitteratur.

Nilsson, Sven (1999). *Kulturens vägar*. Malmö: Polyvalent.

Nilsson, Sven (2000). Gränssnitt för medborgaren. *Mötesplats i tid och rum: En bok om demokrati*. Bibliotekstjänst med SABs demokratigrupp Lund: Bibliotekstjänst s.69-88

Offentlighetsprincipen. SFS 1976:954 <http://rixlex.riksdagen.se> [2002-03-03]

Olsson, Anders R. (1996). *IT och det fria ordet: Myten om storebror*. Stockholm: Juridik och samhälle.

Palmgren, Valfrid (1911). *Förslag angående de åtgärder som från statens sida böra vidtagas för främjandet av det allmänna biblioteksväsendet i Sverige*. Stockholm.

Personuppgiftslagen. SFS 1998:204 <http://rixlex.riksdagen.se> [2002-03-03]

Park-Edström, Eleonore (1997). Utskälld vill inte ha moralanter i IT-rummet. Artikel ursprungligen från Värmlands folkblad 1997-07-16. *bis* nr 1, s. 26.

Petäjä, Ulf (2000). Yttrandefrihetens grundvalar och gränser samt dess betydelse för demokratin. *Statsvetenskaplig tidskrift*, nr 4, s. 343-360.

Pungitore, Verna L. (1989). *Public Librarianship: An issues-oriented approach*. Westport: Greenwood Press.

Raber, Douglas (1996). ALA Goal 2000 and Public Libraries. Ambiguities and Possibilities. *Public Libraries*, nr 4, jul-aug, s. 224-231.

Regeringsformen. SFS 1974:152, 2 kap., 2§. <http://rixlex.riksdagen.se> [2002-03-03]

Ristarp, Jan (1999). Biblioteken och den intellektuella friheten. *Ikoner*, nr 1, s. 30-33.

Ristarp, Jan (1999). Intellektuell frihet grundläggande för biblioteken. *Biblioteksbladet*, nr 5, s.10-11.

Ristarp, Jan (1999). Yttrandefrihet och entreprenad. *Biblioteksbladet* nr 10, s. 8.

Ristarp, Jan (2000). Fria ord, råd och länkar. *Mötesplats i tid och rum. En bok om demokrati, Bibliotekstjänst i samarbete med SABs demokratigrupp*. Lund: Bibliotekstjänst, s. 99-116

Rubin, Richard (1998). *Foundations of library and information science*. New York: Neal-Schuman cop.

Sekretesslagen. SFS 1996: 1596 <http://rixlex.riksdagen.se> [2002-03-03]

Simonsson, Anna, 2003. *Informationsfrihet? En studier av skilda inställningar till begreppet informationsfrihet samt belysande av huruvida informationsfrihet kan garanteras på svenska folkbibliotek*. Bibliotekshögskolan, magisteruppsats 2003:89. Borås: Högskolan i Borås.

Starrin, Bengt och Svensson, Per-Gunnar (1994). *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*. Lund: Studentlitteratur

Strzelewicz, Willy (1983). *De mänskliga rättigheternas historia: Från den amerikanska oavhängighetsförklaringen till våra dagar*. Stockholm: Ordfront.

Strömberg, Håkan (1999). *Sveriges författning*. 16:e uppl. Lund: Studentlitteratur.

Strömbäck, Jesper (1999). Den bräckliga yttrandefriheten. *DIK Forum* nr 13, s. 4-6.

Svensk Biblioteksforening (2000) *Handlingsprogram för Svensk Biblioteksforening* <http://www.biblioteksforeningen.se/organisation/dokument/handling.html> [2002-03-03]

Svensk Biblioteksforening (2000) *Folkbiblioteks fakta*. [2002-03-03] <http://www.biblioteksforeningen.org>

Svensk Biblioteksförning (2000). *Stadgar för Svensk Biblioteksförning*
<http://www.biblioteksforeningen.se/organisation/dokument/stadgar.html> [2002-03-03]

Svensk Biblioteksförning (2003). *Föreningsstyrelse*
<http://www.biblioteksforeningen.se/left/org.html> [2004-01-04]

Svensk Biblioteksförning (2003). *Svensk Biblioteksförning*
<http://www.biblioteksforeningen.se/organisation/index.html> [2004-01-04]

Svensk Biblioteksförning. *Biblioteksbladet, BBL*
<http://www.biblioteksforeningen.se/left/bbl.html> [2004-01-04]

Svensk Biblioteksförning. *Svensk Biblioteksförningsspecialgrupper*
<http://www.biblioteksforeningen.se/sg/g/base.html> [2004-01-04]

Söderqvist, Magdalena (2002). *Intellektuell frihet på bibliotek: En undersökning till det svenska bibliotekets inställning till och kunskap om intellektuell frihet i teori och praktik*. Institutionen för ABM, estetik och kulturstudier, magisteruppsats. Uppsala: Uppsala universitet.

Thompson, Ken (1999). Internetfilter på amerikanska bibliotek – ett dilemma för bibliotekari-
er. *bis* nr 2, s.26-28.

Torstensson, Magnus (1994). Att analysera folkbiblioteksutveckling – exemplet Sverige och
några jämförelser med USA. *Biblioteksarbejde* nr 43, s. 5-26.

Tryckfrihetsförordningen. SFS 1998:1438, <http://rixlex.riksdagen.se> [2002-03-03]

Unesco Public Library Manifesto <http://www.unesco.org/webworld/libramanif/libraman.htm>
[2002-04-15]

Upphovsrättslagen. SFS 1960:729 <http://rixlex.riksdagen.se> [2002-03-03]

Ustad Figenschou, Tine (2003). *Bibliotekarier världen över gör uppror mot makten på "miss-
tänkta" läsare*. http://www.politiken.biz/laser_bocker.htm [2003-12-15] Artikeln hämtade
från Dagbladet.no 2003-08-20.

Vestheim, Geir (1999). Ideologi og folkebibliotekspolitik – eit demokratispørsmål. Demo-
kratiutredningen, *Demokratins estetik* (Statens offentliga utredningar (SOU), 1999:129).
Stockholm: Elanders Gotab

Yttrandefrihet SFS 1974:152 <http://rixlex.riksdagen.se> [2002-03-03]

Yttrandefrihetsgrundlagen SFS 1991:1469, 2 kap., 1§ <http://rixlex.riksdagen.se> [2002-03-03]

Yttrandefrihetsutredningen (1983). *Värna yttrandefriheten: Förslag av yttrandefrihetsutred-
ningen*. (Statens offentliga utredningar (SOU), 1983:70). Stockholm: Liber/Allmänna förla-
get.

Intervjufrågor

Bilaga

Föreningen

Övergripande mål?

Arbetsmetoder?

Informationsfrihet - Bestånd

Er syn på informationsfriheten?

Hur ska informationsfriheten tillämpas på de svenska folkbiblioteken?

Skillnad folkbibliotek / svensk lag? Varför?

Ev begränsningar, vilka begränsningar?

För vilka grupper?

Vem ska bestämma begränsningarna?

Hur ska begränsningarna ske praktiskt sett?

Hur ska man kontrollera att begränsningarna följs?

Folkbiblioteket

Vilka är de viktigaste uppgifterna för folkbiblioteket idag?

Vilken roll/funktion ska folkbiblioteken ha?

Vad ska biblioteken tillhandahålla för material?

Vilka grupper ska biblioteken prioritera i sitt arbete?

Vem ska besluta om folkbibliotekens mål?

Lag och statliga/kommunala åsikter

Bibliotekslagen?

Bibliotekens handlingsprogram?

Framtidens folkbibliotek

Vilken är den viktigaste uppgiften för folkbiblioteken de kommande åren?

Visioner

Hur ser det perfekta folkbiblioteket ut enligt er? (Innehåll, öppettider, personal, etc)

Ser ni att det finns möjligheter att skapa detta bibliotek? Hur?